

DALMACIJA I UGARSKO-HRVATSKI KRALJ KOLOMAN.

Za događaj, kako je kralj Koloman postao gospodarom u Dalmaciji, obično se uzimaju kao izvor u prvome redu neke isprave istoga kralja,¹ onda ono što je o tome napisao oko g. 1266. arcidžakon spljetske crkve Toma² i napokon ono, što je oko g. 1350. zabilježio mletački dužda i ljetopisac Andrija Dandolo.³

Prema ovoj građi redovito se u nas pomenuti događaj ovako prikazuje: Prekinuvši savez s duždom mletačkim, došao je kralj Koloman g. 1103. pod Spljet, koji mu se nakon kratkoga otpora i podsade, poglavito posredovanjem nadbiskupa Krescencija predade, našto to učini posredovanjem biskupa Ivana grad Trogir, a onda otoci Krk i Osor. Zadar podsjedao je kralj Koloman sve do g. 1105., a isto je tako uzalud navaljivao na Rab; konačno se i ova dva mjesta predadu. Dakle dalmatinski je rat Kolomanov trajao pune dvije godine. Što Mlečani nijesu priskočili za tako dugo vremena u pomoć svojim gradovima, motivira se vazda time, »da su zabavljeni bili u svetoj zemlji«. Postavši Koloman gospodarom dalmatinskih gradova, obdari svaki znatnim privilegijama, kojih se obrazac sačuvao u trogirskoj ispravi od g. 1108.

Stavio sam sebi zadaćom, da pokušam kritičkim istraživanjem ustanoviti, e da li je ovakovo prikazivanje pomenutoga događaja u istinu u skladu sa svim sačuvanim i pristupnim nam izvorima.

I. »Historia Salonitana« i »Vita b. Joannis«.

Glavni vođa u prikazivanju Kolomanove okupacije bješe spljetski arcidžakon Toma. Već okolnost, da on piše više od sto i pedeset godina poslije događaja, sili nas na opreznost. I odista, kad pročítamo ono što on govori o Kolomanu pred Spljetom, odmah nam biva jasno, da je sve to osnovano na lokalnoj tradiciji, koja hoće da Spljetu dade prvenstvo i neku slavu.

Toma naime piše: »I tako je (Koloman) došao sve do mora, da zauzme primorske gradove. Tada je najprije došao pod grad Spljet zamolivši mirno,

¹ Ove su listine sabrane ap. Smičiklas: Codex diplomaticus vol. II. Zagreb 1904.

² Thomas archidiaconus: Historia Salonitana. Dig. Rački. (Mon. Slav. merid. vol. XXVI.) Zagreb 1894. p. 59—60.

³ Andreae Danduli Chronicon ap. Muratori Scriptorum rerum Italicarum. Vol. XII. Mediolani 1728 p. 264—265.

da bi ga dobrovoljno uzeo za svoga gospodara i da ne dozvoli, da propadne on (grad) i njegovi (građani). No Spljećani zatvorivši čvrsto vrata i raštrkavši se po gradskim zidinama oružjem u ruci, ne htjedoše poslušati kralja, bojeći se vladanja nepoznata i strana naroda, jer nijesu znali, što kralj kani učiniti od njih. Tada kralj i njegovi prvaci našavši se uvrijeđenima i smatrajući se prezrenima od Spljećana, uzeše se građanima teško prijetiti; utaborivši se nedaleko grada, opustošiše polja, te stadoše plijeniti, kad god uzmogoše. Pa tako se zgodi, da su Spljećani razljučeni odlučili radije sva zla i pogibli podnijeti, nego primiti jaram ugarski. Pošto je tako bilo kroz neko vrijeme, saznaše Spljećani po glasnicima, da su Ugri kršćani i da kralj s njima dobro misli, ako se sada njegovoj vlasti mirno pokore. Sastavši se potom Spljećani na vijeće, pošalju nadbiskupa Krescencija kralju Kolomanu i zatraže od njega mir. Kralj ga lijepo primi i prihvati sve uvjete, koje su Spljećani u ime mira zamolili. Iza toga bi sve ono što su dobrohotno uglavili napisano, a kralj i njegovi prvaci prisegoše, da će sve točno obdržavati. Sjutradan pak prisegoše Spljećani i to najprije stariji, onda mlađi, a napokon sav puk, da će za sva vremena biti vjerni podanici kralju Kolomanu, njegovim potomcima i kraljevstvu ugarskome. Potom uđe kralj u grad, gdje bude od klera i naroda svečano primljen. I onaj dan, nakon što su Spljećani primili obilnu zadovoljštinu i pošto su im dana i potvrđena privilegija, ode dalje. Odavle pak pođe Koloman u Trogir, a onda u Zadar; pošto su ga i ovi gradovi isto tako primili, dade i njima privilegija. Pa tako se vrati u Ugarsku godine 1103.⁴

Kod toga pričanja Tomina pada u oči naivnost, kojom on prikazuje čitav događaj. U Spljetu da se nakon kraljice Jelene, žene Zvonimirove, koja je bila ugarska princesa, pa nakon akcije kralja Ladislava I. (1091.), dapače i vojne Kolomanove (1097.), te njegova krunisanja u Belgradu za hrvatsko-dalmatinskoga kralja (1102.), nije znalo niti za Ugre (»nepoznat i stran narod«!) niti to, da su oni već odavna bili kršćani?! Onda ona utvrđena krupna hronološka pogriješka, kad Toma piše, da je Zadar još 1103. dospio u vlast Kolomanovu, a zna se pouzdano, da je to bilo kasnije. Sve nas ovo mora uvjeriti, da je Toma za pitanje o Kolomanovoj okupaciji mutan i slabo pouzdan izvor, baš onako, kako je i za kraljevu hrvatsku vojnu, te za sporazum s hrvatskim plemenima. Stoga treba posegnuti za bistrijim i pouzdanijim.

G 1657. izdao je Ivan Lucius u Rimu djelce »Vita b. Joannis confessoris episcopi Traguriensis et eius miracula«, te ga popratio mnogobrojnim vrlo važnim bilješkama.⁵ Ovo je djelce doslovno prešampao Farlati u četvrtoj svesci svoga poznatoga djela »Illyricum sacrum«, dapače još ga je popratio uz Lucijeve s nekoliko svojih bilježaka.⁶ Bl. Ivan bio je biskup trogirski između godine 1063. i 1111. U tom se životopisu pripovijeda o vojnom pohodu Kolomanovu u Dalmaciju ovo:

⁴ Thomas l. c.

23—62. istoga izdanja.

⁵ Joannis Lucii notae historicae ad vitam b. Joannis confessoris episcopi Traguriensis p

⁶ Farlati: Illyrici sacri vol. IV. Venetiis 1769. p. 310—322.

»U to se doba zgodi, da je panonski kralj (Pannoniorum regem) Koloman s velikom vojnom silom sašao na primorje, da podvrgne svojoj vlasti kraljevstvo ilirsko (regnum Illyricum), pošto je Hrvate već svladao bio. Budući da se govorilo, da je grad Zadar — za koji se kaže, da ga je utemeljio Adrij brat Italov — bio čvršći i jači od ostalih gradova donje Dalmacije,⁷ kako po prirodnom položaju, tako i sa mnogobrojnog ratobornog pučanstva, okrene kralj najprije protiv njega s čitavom svojom vojskom, a kad mu se nije htio predati, uze ga podsjedati, te podignuvši protiv njega utvrde i raznovrsne strojeve, nanošale teške štete gradskim zidinama i kulama. Ali i građani podigoše radi svoga spasa protiv vanjskoga stroja svoj, koji se obično zove »testudo arietaria«.⁸ Međutim se po nekom božjem slučaju zgodi, da se sve ono kamenje, što ga je izbacivao stroj Zadrana, vraćalo natrag ili na njihove pletere ili na zaštitne krovove, dapače i unutar njihovih zidova. Zbunjeni stoga i preplašeni izgubiše svaku nadu u svoje spasenje, već su iščekivali ili krvavu propast u borbi, ili sramotnu predaju. U takovoj neizvjesnosti dođe k njima bl. Ivan biskup trogirski, koji bi po običaju zamoljen, da utazi borbu nastalu između Zadrana i kralja, te da oba naroda izmiri. Kad je k njima došao, povesele se građani i preko svake mjere obraduju, pa se požure k njemu kao k spasitelju svome pitajući ga za savjet, što treba da rade i redom pričajući što se dogodilo. A svetac ih milo i blago utješi, govoreći im ove riječi: »Smirite se djeco i ne bojte se, jer je mene Bog poslao k vama radi vašega spasenja. Pođite brzo i gledajte mi javiti, što je s vašim strojem.« Oni otidu brzo k mjestu, gdje je kraljev stroj već u tolikoj mjeri razvalio gradske zidine, da se neprijateljima otvorio pogled u grad, poprave svoj stroj i brzo, ne časeći časa jave biskupu, što su opravili. A on brzo pohiti onamo i ondje se — kako pripovijedaju — sred kiše i lomljave kamenja, bez straha na koljenima uzdignutih ruku prema nebu pomoli Gospodu: »Vječni i svemožni Bože, komu sve na svijetu služi, obazri se milostivo na molbe sluge tvojega, koji moli milost tvoju za spasenje tvojega naroda u ovome gradu i za spasenje naroda u onoj državi, čiji vladar rad je zauzeti ovaj grad. Uslišaj me i učini, da kao što oba naroda jednoga Boga štiju i istom slavnom vjerom svijetle, tako da i pod vladu jednoga istoga vladara dođu, po Gospodu našem Isusu Hristu sinu tvome, koji s tobom živi i kraljuje u jedinstvu duha svetoga, u vijeke vijekova Amen!« Svršivši molitvu digne se i naredi, da mu donesu kamen. Stavivši ga u praću reče: »Gospode Bože Savaot, koji uči ruke moje za rat i prste moje za boj, koji je kamen iz praće Davidove upravio na Filistejce, on neka te upravi na stroj izvan grada, da se od tvojih udaraca, a da ne učini štete ljudima, sav sruši i rastepe, tako da se ni drugi ne može na njegovu mjestu namjestiti.« I kad to izreče, zapovjedi, da se svom snagom povuku sva užeta; i odista kraljev stroj pogođen, od silnih se udaraca tako raspe, da se

⁷ Dalmatia inferior od Raše (u Istri) do Neretve, a Dalmatia superior od Neretve do Drača

⁸ Stroj sastavljen od poluga i užeta, kojim se na veće udaljenosti bacalo kamenje.

drugi nije na njegovu mjestu više mogao postaviti, naime onako kako je to svetac izmolio. Videći kralj, da mu se gotova pobjeda izmakla iz ruku, uze smišljavati, što bi najpametnije odlučio, jer ga je bilo stid kao kralja bez pobjednoga slavlja odustati od nauma, a na zator cijeloj vojsci onamo silnu snagu prosipati, gdje se već prosula i istrošila. I kad već ne bješe ni tračka nade, da bi mogao pobijediti, odluči ono, što je bolje, te pokuša dobročinstvima osvojiti one, koje ne mogaše silom. Zato pošalje poslanike građanima s ovim prijedlozima: »Ako se hoćete pokoriti kraljevskoj milosti, biti ćete među prvima u kraljevstvu, a i grad, što ga nastavate. Vidjet ćete, da ja većma volim steći dobrovoljne prijatelje, nego vladati na silu.« A građani po savjetu svetoga biskupa učine po volji kraljevoj, te se dobrovoljno predadu. A kad je kralj pitao, čijom su pomoću oslobođeni od njegove navale, odgovore ozbiljno, da ih je pomoć i zaštita trogirskoga biskupa obranila od njegove navale. Zato kralj zapovjedi, da se on preda nj dovede. Na pitanje, zašto se toliko izuzeo na kraljevu silu, dobio je ovaj odgovor: »Vjeruj, da je sve to učinjeno za tvoju sreću, dobri kralju, i za sreću tvoje vojske, da se ti, koji si urešen kršćanskim obilježjem, ne okaljaš kršćanskom krvlju i da vojska podložna tvojoj blagosti i vedrini, istom krvlju oskvrnjena i razuzdana, na sebe ne navali žig okrutnosti, a po tom i ne izazove gnjev svemožnoga Boga zajedno s tobom protiv sebe. I tako bi Bog tražio krv narodâ, koji su nevino poginuli od ruke kraljeve. A sada sve je sretno prošlo bez štete po kraljevsku vlast. Božja se milost pobrinula odozgo, da i narod dođe pod tvoju vlast i da ruke tvojih ljudi budu čiste od krvi.« Kralj se zadivi svečevoj rječitosti i ubavijesti se o svetosti njegova života, pa mu se ničice pokloni govoreći: »Kako vidim ugodnik si božji i njegova je riječ zaista u tvojim ustima. Zato molim u tebe milost sveti oče, da izvoliš za mene, slugu tvoga, šiljati molitve kralju kraljeva, da me u miru čuva i da upravlja uzdom našega kraljevstva, a po smrti da mi udijeli vječno kraljevstvo s izabranima svojim.« Zatim ga nagradi mnogim darovima i s njim idući dođe do grada Šibenika, gdje se do današnjega dana vidi crkva sv. arhandela Mihajla.⁹ Dok je u toj crkvi služio sv. misu, siđe golubica snijega bjelja — a to je vidio samo kralj — nad glavu svetoga biskupa i tako dugo mu je na glavi sjedila, dok se započeta žrtva nije svršila, a onda se digne prema nebu i iščezne netragom. Kad kralj vidje ovo čudo, zapanji se i pripovijedajući to ljudima oko sebe reče: »Zaista nikad još ne vidjeh takovo što, što o ovom čovjeku danas vidješe oči moje«. Iza toga uđe kralj u Trogir i darove, što ih je stolna crkva u tome mjestu primila od hrvatskih kraljeva ili od salonskih knezova (a Croatiae regibus seu a Salonitanis principibus) umnoži i privilegijama potvrdi, pa pozdravivši se s biskupom i primivši od njega blagoslov, otiđe.¹⁰

Kod ovoga opširnoga pripovijedanja treba prije svega istaknuti živah-

⁹ Crkva je ova postojala još i u vrijeme Lucijevo. Gl. Vita b. Joannis edit. Lucii p. 37 38.

¹⁰ O. c. p. 5—8.

nost njegovu, koja odista čini dojam, da je pisano u Trogiru, ako i ne od savremenika, a ono svakako od člana druge generacije, dakle od muža, koji je ubilježio, što su mu savremenici pričali. U tom se baš poglavito razlikuje od arcidžakona Tome, jer dok su po njemu Ugri Splječanima bili »stran i nepoznat narod, za koji se nije ni znalo, da li je kršćanski«, bl. Ivan evo moli Boga, »da kao što oba naroda jednoga Boga štiju i istom slavnom vjerom svijetle, tako da i pod vladu jednoga istoga vladara dođu«. Pita se sada, kada je napisan život bl. Ivana trogirskoga.

»Vita b. Joannis« raspada se na dva dijela. Prvi dio crta svečev život do smrti u osam glava, dok drugi, u šest glava, iznosi njegova »miracula« i sudbinu svetoga mu tijela. Prvi dio posao je nekoga nepoznata nam pisca, dok je drugi napisao arcidžakon, kasnije biskup trogirski Treguan (1206—1254). Eto što on kaže o svom radu: »Ja Treguan ponizni kanonik štilac, po narodnosti Toskanac rodnom iz Firenze, nedostojni arcidžakon crkve trogirске, zamoljen od braće i prečasnoga muža moga gospodina Mihajla biskupa iste crkve, složio sam, kako sam našao o životu svetoga priznanika u nekim zbornicima, koji su se od starosti već ponajviše raspadavali, ovo djelo na čast božju i svete crkve rimske. To je napisano g. 1203.«¹¹ Iz toga se jasno vidi, da je »Vita b. Joannis« u svom prvom (i za nas glavnom) dijelu napisana još u XII. vijeku i to poslije g. 1111., kad je nekako umr'o bl. Ivan. Iz riječi Treguanovih opet mora se još i to zaključiti, da je ona napisana dosta vremena prije njega. Stoga možemo pouzdano reći, ako »Vita b. Joannis« možda i nije napisana još oko 1120., kako su držali Lucius i Farlati, a ono svakako prije g. 1150., to jest najmanje više od stotinu godina prije Tome arcidžakona spljetskoga, a kakih četrdeset godina poslije Kolomanove okupacije Dalmacije. Ovaki rezultat znatno podupire jedan izraz u »Vita b. Joannis«. Kolomanu naime daje se naslov »Pannoniorum rex«, koji se (što ja znam) upotrebljavao ne samo kod nas, nego i u Ugarskoj jedino u XI. vijeku. Tako se kaže u jednoj zadarskoj ispravi od g. 1091. »tempore quo Uladislaus Pannoniorum rex...«,¹² što nam svjedoči, da je za prvih ugarsko-hrvatskih odnošaja prevladavao taj izraz, dakako prenesen iz Ugarske, gdje se primjerice kralj Andrija I. g. 1055 u jednoj ispravi, koja nam se u originalu sačuvala, nazivlje »Pannoniorum invictus rex.«¹³

Sam spis »Vita b. Joannis« nije historičko djelo, već legenda, dakle spis, u kojem ima mnogo čudesnih scena i misterioznih motivacija, u kratko u izobilju svega onoga, čime se hoće da dokaže svetost muža, o komu se

¹¹ Smičiklas: o. c. III. p. 37. »Ego Treguanus... sicut de vita sancti confessoris in quibusdam codicibus iam ex maiori parte vetustate deletis inventi... reformavi. Za raspadanje na dva dijela gl. Lucius Vita b. Joannis p. 25 i Farlati o. c. IV. p. 309 do 310.

¹² Rački: Documenta p. 154.

¹³ Fejér Cod. dipl. I. p. 388 U utemeljiteljnom

listu opatije »Zasty« u Ugarskoj, izdanom oko 1067., naziva se Ugarska »in regno Pannonico« (Wenzel: Cod. dipl. I. p. 24). Byzantinski pisac XII. v. Kinnamos zove ugarskoga kralja Ladislava I. (»Svetog«): Λαδιθλάβος ὁ Παννονίας βασις (lib. I. cap. 4.). Tako i njem. ljetopisac Ekkehard (gl. IV. dio ove radnje).

piše. Ali pored svega toga ipak ne može biti sumnje, da je i u toj legendi onaj glavni razvoj, ona glavna nit događaja osnovana na istini, dapače i napisana s namjerom, da se kaže istina. Drugim riječima: skinimo s »Vita b. Joannis« ono, što se na prvi mah poznaje kao legendarno, pa će nam ostati nesumnjivo istinita okosnica, koja od prilike glasi: Kralj Koloman došao je najprije pod Zadar, a pošto mu se nije htio predati, uze ga podsjedati. Zadranjaci pak odbijali su junački kraljevu navalu, ali su ipak brzo uvidjeli, da se trajno odupirati ne bi mogli. Isto je tako kralj Koloman brzo uvidio, da bi bolje bilo, da se s građanima mirno nagodi. U tu se stvar potom uplete trogirski biskup Ivan, našto se njegovim posredovanjem na poruku Kolomanovu Zadranjaci predadu uz povoljne uvjete. Iz Zadra pošao je Koloman praćen biskupom Ivanom preko Šibenika u Trogir, koji mu se bez otpora predade. Životopisac ne kaže doduše, kuda je kralj onda otišao, no izvan svake je sumnje, da je pošao do susjednog važnog Spljeta. Isto tako (a to je važnije) anonimni životopisac bl. Ivana ne spominje godine (kao Toma arcidžakon), kada se sve to zbilo, no svakako slijedi iz njegova kazivanja to, da se sa Zadrom iste godine predaše kralju Kolomanu još i Trogir te Spljet.

Ako sada usporedimo kazivanje Tome arcidžakona i anonima trogirskoga, opazit ćemo ponajprije, da prvi pisac stavlja okupaciju dalmatinskih gradova po kralju Kolomanu u g. 1103., a drugi u godinu predaje Zadra, i onda, da Toma arcidžakon dovodi kralja Kolomana najprije pod Spljet a onda redom pod Trogir i Zadar, za čiji odrješiti otpor uopće ništa ne zna, dok trogirski anonim upravo obratno prikazuje kraljevu vojnu: najprije da se predao Zadar, a tek onda Trogir (odnosno Spljet). Dašto sada nastaje pitanje, koji je od ove dvojice vjerodostojniji historijski izvor. Kad uvažimo ono, što je o njima prije rečeno, držim da prednost ide starijega trogirskoga anonima, a ne mlađega Tomu arcidžakona i njegovo naivno pričanje. Ali to nije jedini razlog. Trogirski anonim izrijeком i motivira svoju tvrdnju, da je kralj Koloman najprije došao pod Zadar ovim riječima: »Budući da se govorilo, da je Zadar čvršći i jači od ostalih gradova donje Dalmacije (naime od Trogira i Spljeta), kako po prirodnom položaju, tako i sa mnogobrojnog ratobornog pučanstva, okrene kralj najprije protiv njega s čitavom svojom vojskom.« Ovo što se ovdje za Zadar kaže, potpuno odgovara istini; dokazuju to mnogobrojne teške podsade Mlečana od XI. do XIV. stoljeća,¹⁴ dapače

¹⁴ Gl. Rački: Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI. vieku. Zagreb 1875. (Iz »Rada« 24., 25., 27., 28., 30., 31.). — Poparić: O pomorskoj sili Hrvata za doba narodnih vladara Zagreb 1899. — Šišić: Zadar i Venecija od godine 1159. do 1247. Zagreb 1900. (Iz »Rada« 142.). — Gruber: Obsjedanje Zadra po Mlečanih g. 1311 do 1313. »Vijenac« 1882. — Gruber: Vojevanje Ljudevita I. u Dalmaciji sa hrvatskim velmožama i sa Mlečani od početka njegova vla-

danja pa do osamgodišnjega primirja sa Mlečani (Izvješće kr. gimn. u Požegi 1887/8.). — Gruber: Borba Ludovika I. sa Mlečanima za Dalmaciju (1348.—1358.). Zagreb 1903. (Iz »Rada« 153.). — Benevenia: Il comune di Zara nel secolo XII. »Rivista dalmatica«. Vol. I., II., III. Zara 1899.—1900. — Mitis: La Dalmazia ai tempi di Lodovico il Grande re d'Ungheria. »Annuario dalmatico.« IV. Zara 1887.

i sami zapadno-evropski vitezovi kad ga ugledaše g. 1202. za četvrte križarske vojne zadiviše se njegovoj snagi.¹⁵

Ovaki tečaj događaja nadalje potpuno je u skladu i s geografskim položajem, jer vojska, koja redovitim putem dolazi sa sjevera, vazda će najprije okrenuti na Zadar, a onda tek na Spljet. Osim toga treba s obzirom na naše pitanje još i to uzeti na um, da iz »Života bl. Ivana« jasno i nesumnjivo slijedi, e se Trogir predao poslije Zadra, naime nakon toga, što se njegov biskup Ivan već upoznao s kraljem Kolomanom. Ne može se opet ni zamisliti, kad bi Koloman zauzeo Spljet prije Zadra, da ne bi došao red odmah na susjedni Trogir i tako da se ne bi Trogir prije Zadra predao kralju. Pošto se to nije dogodilo, vidimo jasno, da nam u tom pitanju Toma arcidžakon ne može da bude pouzdan historijski izvor. Nadalje treba još istaknuti, da je ono u nas uobičajeno prikazivanje događaja, prema kojemu je Koloman Spljet zauzeo još 1103., a Zadar tek nakon podulje podsade 1105., u protivštini ne samo s pripovijedanjem obojice pisaca, Tome i anonima trogirskoga (koji znadu samo za jednu godinu, kao doba pada obiju gradova), nego i sa prirodom same stvari. Osvajanje naime troje gradova, koji su tako blizu jedan drugome na malom prostoru, a još tome koji se odrešitije i ne opiru, ne može nipošto ni u XII. vijeku biti posao od više godina.¹⁶

Sada nastaje osobito važno i bitno pitanje, kada se predao Zadar? Prema dosada uobičajenom nazoru, zgodilo se to g. 1105. Ta se tvrdnja upire poglavito na dva izvora. Prvi jeste napis što ga je dao uklesati kralj Koloman u toranj crkve i samostana sv. Marije u Zadru, a glasio je prema Luciju, ovako:

ANNO INCAR DNI NRI IHV XPI MIL CV
POST VICTORIAM ET PACIS PRAEMIA
IADERÆ INTROITUS A DEO CONCESSA
PROPRIO SVMPTV HANC TVRRIM
SCÆ MARIE VNGARLÆ DALMACLÆ
CHROATIAE CONSTRVI ET ERIGI
IVSSIT REX COLOMANUS.¹⁷

Drugo jeste listina opatice istoga samostana Vekenegje, u kojoj se kaže: »Anno incarnationis domini nostri Jesu Christi M. C. V. indictione III., regnante piissimo Colomagno Ungarie, Chroatie et Dalmatie, primo anno quo triumphaliter Jaderam ingressus est«¹⁸

¹⁵ »La veille de la Saint Martin (= 10 nov.), vindrent devant Jadres en Esclavonie et virent la cité fermée de halz murs et de haltes torz et por noient demandesiez plus bele, ne plus fort, ne plus riche; et quant li pelerin la virent, il se merveillèrent mult et distrent li un as altres: »Coment poroit estre prise tels vile par force. se Diex meismes nel fait?« Villehardouin: La conquête de Constantinople. Edit. Bouchet I., Paris 1891. p. 52. Kako je poznato, Villehardouin bio je lično nazočan pod Zadrom.

¹⁶ Pauler: Horvát-Dalmatország elfoglalásáról. Századok 1888 p. 320—321.

¹⁷ Lucius De regno 115. Prijepis pokazuje nedosljednosti, kao Dalmaciae i Chroatiae.

¹⁸ Smičiklas Cod. dipl. II, 15. Osim toga spominje se još i napis: »Rex Colomanus M+C+V«, na krstu iznad mramorna ciborija velikoga oltara u crkvi istoga samostana prema jednom rukopisu XVIII. vijeka. Taj se nipošto ne može uzeti kao izvor, jer nemamo nikaka jamstva od pisca iz tako poznog doba, da je upravo tako glasio. Gl. Bianchi: Zara cristiana. Vol. I. Zara 1877, 317

Ne može biti sumnje, da su ova dva svjedočanstva, budući savremena, veoma jaka, tako da se u prvi čas ne vidi nikakova potreba još se i dalje baviti oko toga pitanja. Pa ipak nije tako. Listina opatice Vekenegje nije nam se sačuvala u originalu, već u poznatoj dosta lošoj zbirci prijepisa istoga samostana, doduše još iz XII. vijeka, ali ipak na koncu konca u prijepisu, koja okolnost već sama po sebi dopušta pisarskih pogrješaka i netočnosti.¹⁹ I doista, koliko god je ta listina po sadržini svojoj sasvim vjerodostojna, ipak ona nije ispravna, baš na onom njenom mjestu, gdje se izriče datiranje, dakle u taj mah za nas baš u najbitnijoj svojoj česti. Čita se naime u rukopisu ovako: »anno M. C. V. indictione III.« Ovdje nije ispravna indikcija, ako uzmemo, da je godina valjana, jer 1105. bješe do 31. kolovoza XIII., a od 1. rujna dalje XIV. indikcija, dok je indikcija III. bila tek 1110. Dakle pogrješna je ili godina ili indikcija, ali i oboje lako da je krivnjom prepisivačevom izopačeno. Izdavači njezini dosada su se kod te omaške tako pomagali, da su naprosto zaključili, e je ono trebala da bude XIII. ind., samo što je ono X. pisaru ispalo, pa tako pisanjem (X)III. učiniše rdavo datiranje ispravnim. Ali ja mislim, da to baš nije tako laka stvar, kako ćemo iz daljega razlaganja vidjeti.

Šta se tiče Kolomanova napisa, moram da odmah istaknem, da se on danas više ne može vidjeti. Eto što o tom piše Englez Jackson, nakon što nas je uputio, kako je upravo uz toranj podignuta jedna moderna zgrada: »Najgore od svega je to, što ovaj veliki blok zgrada što smeta, sakriva donji dio tornja kralja Kolomana, koji se diže u kutu dvorišta i koji se je prije mogao vidjeti od dna dalje naprama gore. Kod toga se sa neoprostivom nemarnošću dopustilo, da krajni zid (nove zgrade) sakrije napis na tornju, koji sjeća na Kolomanov triumfalni ulaz u Zadar i na podignuće njegovo, kao uspomenu na taj događaj. Tom se prilikom lasno mogao ostaviti bar jedan otvor u novom zidu, da učini vidljivim ovaj dragocjeni komad povijesti u kamenu, a u svakom slučaju kakav znak o njegovom položaju, koji je sada izgubljen i mogao bi se samo naći, ako se poruši ona strana stubišta.«²⁰ Prema tome dakle mi nemamo nikakih podataka o tom napisu osim onog u Lucija, dakle iz vremena oko polovice XVII. vijeka. Uslijed toga teško je tvrdom sigurnošću izreći, e da li je napis potpun, jer ne bi ništa nemoguće bilo, da je tečajem tolikih godina, a budući da je dosta nisko bio postavljen, pri kraju prvoga retka komad kamena otkrhan, pa uslijed toga i napis baš kod same godine postao manjkav.²¹

Ove sumnje ističem stoga, što imam na umu grobni napis Vekenegje, opatice istoga samostana sv. Marije. Sam grob opisuje već spomenuti Jackson ovako: »U jugoistočnom kutu dvorane nalazi se grobni spomenik Vekenegje,

¹⁹ Tako se u toj istoj ispravi kaže »et Cesare comite«, mjesto »Cledino«.

²⁰ Jackson: Dalmatia, the Quarnero and Istria. Vol. I, Oxford 1887 p. 317.

²¹ Treba još i to primjetiti, da se u napisu govori o »pobjedi« (victoria) kraljevoj i o »nagradi mira« (pacis praemia), što sve uključuje

čuje oružani uspjeh. Mi međutim znamo kao stalno, da je Koloman Zadar zadobio nakon pregovaranja, koja je on sam prvi započeo. Konačno imam naglasiti, da napis XII. vijeka nipošto nije mogao biti onako (bez kratica) napisan, kako ga donosi Lucije.

kćeri Čikine, koja je zakopala sebe i svoje žalosti u ovom samostanu i koja je naslijedila svoju majku kao opatica. Taj se spomenik sastoji od jednoga udupka u zidu, koji je po svoj prilici nekoć prodirao u cijelu njegovu debljinu i otvarao se u crkvu i u kapitul. Pročelje se sastoji od dva mala luka koja opkoljava jedan veći, te ima četiri utisnute ploče s napisima, od kojih je onaj nad većim lukom epitaf Vekenegin. Taj se napis nakon razriješenih svojih zagonetnih kratica čita ovako:

Laude nitens multa iacet hic Vekenega sepulta
 Quae fabricam turris simul et capitolia struxit.
 Haec obit undeno centum post mille sub aevo
 Quo veniens Christus carnis gestavit amictus
 Nos habet est annus quintus quo rex Colomannus
 Praesul et est decimus quo Gregorius fuit annus.²²

Sam dan smrti njezine opredjeluje se na drugoj ploči ovako »In festo sacri Cosmae migrat et Damiani.«

Prije svega treba konstatovati, da tom napisu nema i ne može biti prigovora. On je, kako to pokazuju slova i osebujne kratice postavljen veoma skoro poslije smrti Vekenegine, koja je zacijelo sebi grobnicu ovu još za života ne samo odabrala, nego i izraditi dala. Pređimo sada na sadržaj epitafija. Ponaјprije istaknut ću, da je on u protivurječju s Kolomanovim napisom, jer dok onaj tvrdi, da je toranj samostanski sagrađen na zapovijed i trošak kraljev na uspomenu njegove »pobjede«, onaj kaže, da su ne samo toranj, nego još i kapitul djelo Vekenegino. Ovo su protuslovje opazili i dosadanji pisci, te su ga ovako protumačili: »Što se Vekenegi pripisuje, da je ona graditeljica tornja i kapitula, po svoj prilici znači, da su oni bili sagrađeni dok je ona još bila opaticom i pod njezinim nadzorom.«²³

No mnogo je važniji datum Vekenegine smrti, naime 27. rujna III., a to bijaše peta godina što je Koloman vladao Zadrom, a deseta što je biskupovao Grgur. Prema tome napis Vekenegin daje godinu 1107. kao onu, kad se Zadar predao kralju.

Uvažimo li sada, da je to originalan izvor kome nema i ne može biti opravdana prigovora, jer su oni, koji su ispunili Vekenegin epitaf, nesumljivo dobro znali, koliko ima godina, otkad je Koloman ušao u Zadar, dapače po riječima napisa samog treba upravo zaključiti, da je tada kralj još i živio (kaže se naime: »Nos habet est annus quintus quo rex Colomannus«), uvažimo li nadalje, da oba ona izvora, to jest napis Kolomanov i Vekenegina isprava, pokazuju neke manjke, dolazimo do zaključka, da je upravo godina 1107. ona, kad je ugarsko-hrvatski kralj ušao u Zadar.

²² Jackson p. 303—307. Donosi sliku Vekenegina spomenika i facsimile epitafa, koji je jedini za naučnu porabu. U Kukuljevićevu »Cod. dipl.« II. 237 (Arhiv V p. 131—135) je po-grješan.

²³ Jackson p. 305. Kad uvažimo ono što smo već dosada kazali o napisu na tornju i nje-

govim protivurječjima s ostalim spomenicima kao ono »victoria«, pa i sama godina, onda nas takovo tumačenje ne može zadovoljiti. Koloman je po svoj prilici jedan dio troška oko gradnje tornja preuzeo na se. Konačno se pita, e da li je taj napis baš iz Kolomanovih vremena?

Ovaki rezultat podupire u neku ruku još i jedan ugarski spomenik iz XII. vijeka. To su »Annales veteres Hungarici«, kako ih nazivlje Wattenbach, a pisani su u onom dijelu koji se nas tiče, nešto iza godine 1127., dapače nije isključena mogućnost i istodobno s događajima, koje spominje. Tu se kaže:

»MLXXXIV. MCVII.

MLXXXV. MCVII. (sic)

MLXXXVI. MCVIII. Colomannus rex accepit ciuitatem Zader.«²⁴

Glede brojeva, što označuju godine, izrazuje se Wattenbach ovako: »Die Zahlen sind alle ausgeschrieben, auch wenn nichts dabei bemerkt war; sie stehen in zwei Colummen, aber wo sie leer sind, auch mehrere neben einander; zu weilen kann es zweifelhaft sein zu welcher Zahl eine Notiz gehört Die grossen chronologischen Fehler der Annalen (ali ne uvijek, jer ima i mnogo osobito pouzdanih i jedinstvenih data) sind wohl nicht dem Abschreiber beizumessen, sondern der nachlässigen Eintragung der ursprünglichen Notizen. Leider sind sie auch ziemlich mager, aber als die ältesten einheimischen (sc. ugarski) Annalen, doch immer sehr beachtenswerth.«²⁵

Pažnje je vrijedno i to, da se u jednoj zadarskoj listini od 30. travnja 1106. naprosto kaže: »In Christi nomine et eiusdem incarnationis anno MCVI., indictione XIV., epacta sexta, concurrente septima. Sancte Anastasie Gregorius presulante, in Jadra L. priorante«, a da se ne spominje ime vladara.²⁶

Prema tome zaključujem, upirući se na starije i vjerodostojnije svjedočanstvo trogirskoga anonima i na epitaf Vekenegin, da je Koloman najprije došao pod Zadar, a onda tek pod Trogir i Spljet i da se sve to dogodilo isključivo i samo g. 1107.²⁷

²⁴ Adnotationes chronologicae in codice missali saeculi XII. ap. Florianus: Fontes domestici Vol. III, 209. Osobito je karakteristično, da se Zadar nazivlje Zader, a ne Jadra, kako to čitamo u ostalim spomenicima.

²⁵ Wattenbach: Bemerkungen zu einigen österr. Geschichtsquellen. Archiv f. österr. Gesch. Vol. 42, Wien 1870, 501. Mnogo se dublje i temeljitije zabavio ovim analima Kaindl: Studien zu den Ungarischen Geschichtsquellen. Archiv f. öst. Gesch. Vol. 84. Wien 1898, 505—523. On izrično konstatuje: »Der erste Theil der Annalen (von 997—1127) ist in Stuhlweissenburg geschrieben worden und zwar wenigstens zum grossen Theile gleichzeitig mit den Ereignissen.« U našem je pitanju od osobite važnosti, da postoji jedan posve samostalni spomenik od Vekenegina napisa, koji mjesto uobičajene godine 1105., ima sada makar 1108., jer nije (kako vidjesmo) isključena mogućnost, da je prvobitno taj događaj zabilježen pod g. 1107.

²⁶ Smičiklas Cod. dipl. II, 15.

²⁷ Ovako su sudili s pozivom na »Vita b. Joan.« od starijih pisaca Farlati III. p. 164—165; IV. p. 313, 323; V. p. 53., a od novijih Črnčić: Najstarija povijest krčkoj, osorskoj, rabskoj, senjskoj i krbavskoj biskupiji. Rim 1867. p. 75. Smirnov Otkrovenija Veneciji k gorodskim opščinam Dalmaciji s XII. do poloviny XIV. vjeka (1102—1358). Kazan 1880, p. 4—5, 140—141 i Pauler l. c., a s pozivom na epitafij Vekenegina Črnčić p. 75—76 i Benevenia: Il comune di Zara nel secolo XII. Rivista dalmatica. Anno I. Vol. I. Zara 1899, p. 276—289 — Uz put spominjem još i to, da se Toma arcidžakon gledom na stariju hronologiju rado buni. Tako primjerice piše (edit. cit. p. 42): »Petrus archiepiscopus fuit anno domini nonagesimo nonagesimo, tempore Tirpimiri et Muncimiri filii eius, regum.« Očito je, da je Toma ovdje imao pred očima darovnicu kneza Trpimira od 852. i potvrdu kneza

Za ovaj rezultat naći ćemo još i diljem daljega našeg raspravljanja važnih i odgovarajućih potvrda.

II. Isprava kralja Kolomana spljetskoj crkvi od 15. lipnja 1103.

Ovome razlaganju i zaključku kao da se opire datum jedne spljetske isprave. Mislim listinu kralja Kolomana od 15. lipnja 1103., kojom potvrđuje nadbiskupiji spljetskoj sva prava i posjede.²⁸ Listina glasi:

»In nomine domini nostri Jesu Christi. Anno ab incarnatione eius MCIII., die XV. junii. Colomanus dei gratia Hungarie, Dalmacie, Chroacie, Rameque rex. Consideratis fidelibus ac deuotis obsequiis venerabilis patris domini Crescentii Spalatensis archiepiscopi, nobis per ipsum exhibitis, eiusque prece dignanter inducti, donationes ac confirmationes regum atque principum et aliorum dominorum adinstar priuilegiorum ecclesie Spalatensis, que in priuilegiis, literis, uel antiquis montaneis ipsius ecclesie conscripta habentur, presentis priuilegii pagina confirmamus auctoritate regia, ac pleno iure subicimus eidem archiepiscopo suisque successoribus et ecclesie Spalatensi omnes eius episcopatus, quos ad presens obtinet ipsa ecclesia per Dalmatiam et Chroatiam, omnesque villas et possessiones et alia ad eandem ecclesiam spectantia, presertim villam sancti Georgii de Putalo, ut ab olim donata fuit, cum omnibus hominibus in ea residentibus, seruis et ancillis et eorum posteris, ecclesias sancte Marie de Salona et sancti Moysi et ecclesiam sancti Bartholomei cum omnibus pertinentibus earundem, villam quoque Gosilam, villam Ostrog, villam Labenam et totum territorium de Smina, villam in Cleuna Sudumirizam et villam in Zetina Stolez. Decimas preterea Cleune, Zetine, Clisie et eius districtus, Massari cum toto monte magno, Politii et decimas Almisii usque Mucarum, que omnia supradicta volumus, quod teneat, possideat, regat atque gubernet perpetuo Spalatensis ecclesia ac eius presules sine alicuius perturbatione seu molestatione pacifice et quiete. Si quis autem in premissis vel quodlibet premissorum dictam Spalatensem ecclesiam

Mutimira od 892. (Rački Doc. p. 3–5, 14–17), jer se tada spominju i u obim listinama i po Farlatu Petar III. za vladanja Trpimirova, a Petar IV. za Mutimirova kao spljetski nadbiskupi. Mutimira zove si nom Trpimirovim bjelodano radi izraza u njegovoj listini od g. 892. »residente paterno solio«, a konačno su mu »reges« obojica samo zato, što Trpimir nazivlje državu svoju »regnum«. Dakle trebalo bi, da je Toma napisao »octogentesimo nonagesimo«. U doba od g. 970. do 1000. stavlja Farlati nadbiskupom spljetskim Martina III. (III. p. 109 i dalje). Nadalje piše Toma (o. c. p. 65–66): »Lamprius ... primus sub patriarcha Gradensi

pallium optinuit ab Anastasio papa anno domini millesimo CXLV«, dakle 1145., a zna se pouzdano u skladu sa sačuvanom nam listinom, da se to zgodilo g. 1154. (Smičiklas o. c. II. p. 76–79.) Ovaka se pogrješka mogla i kod g. 1103. zgoditi i to MCIII mjesto MCVII. što je samo tim vjerojatnije, ako je Toma djelo svoje diktovao, kako to spominje Kršnjavi ocjenjujući vrijednost spljetskoga kaptolskoga rukopisa (Vjestnik kr. zem. arkiva II. p. 129–130). Listinu Vekeneginu od 1105. treba prema tome prenijeti u godinu 1107, indikcije XV. (t. j. do 31. kolovoza, jer je od 1. rujna dalje I.).

²⁸ Smičiklas o. c. p. 10–11.

vel ipsum archiepiscopum et eius successores molestauerit vel turbauerit, iram dei et nostram indignationem incurrat. Et ad robor omnium predictorum presens priuilegium nostro sigillo autentico communiri mandauimus.«

Sada nam se nameće dužnost, da ovu ispravu dobro proučimo.

Prvo i prvo treba naglasiti, da se nije sačuvala u originalu, već je prijepis iz g. 1367., kako to svjedoči ovaj dodatak: »Ja Franjo sin Ivana sina pokojnoga gospodina Filipa de Bontivoglio iz Bologne, carskim ovlaštenjem javni bilježnik, a sada zaprisegnuti bilježnik općine spljetske, ispita sam sa potpisanim bilježnikom Albertolom navedenu ispravu vjerno s njezinim izvornikom. Pošto sam našao pred Ugolinom, nadbiskupom spljetskim i prečasnim kaptolom prvostolne crkve spljetske, da se ova isprava sa svojim izvornikom u svemu podudara, to sam se za svjedočanstvo potpisao. Ja Albertolo i t. d g. 1367., indikcije V., dana 15. lipnja, vladanja pape Urbana V. godine pete.«²⁹

Nastaje pitanje, je li Franjo de Bontivoglio, tadanji notar općine spljetske, zaista imao originalnu ispravu pred sobom, kako u ovom svojem očitovanju kaže. »Ovakova očitovanja prepisivača naime, dobro kaže Rački, opsjenila su često stare diplomatike, koji stojeći pod uplivom juridičkih ustanova o dokaznoj kreposti vidimovanih kopija, precjenjivali su vjerodostojnost njihovu u dvojakom smjeru, držeći, da im je onim formalnim ovjerovljenjem kako pravost (autencija), tako i vjernost zajamčena. Pa ipak ne daje nam ovjerovljenje po autentičkih osoba jamstvo za pravost, a kamo li za vjernost prijepisa, osobito starijih isprava. Čin sam često zaostaje daleko za riječima u onim formulama.«³⁰ Prema tome dakle, pošto originala nema, treba se izbliže pozabaviti oko nutarnje sadržine i kancelarijske spoljašnje forme Kolomanove isprave.

Da proučimo Kolomanovu ispravu s obzirom na unutarnju joj sadržinu, treba da se prije svega upoznamo s ostalim nam poznatim ispravama, kojima se daju odnosno potvrđuju prava i posjedi spljetske nadbiskupije. U izvatku (registru) potrebnu za našu studiju, glase ove isprave ovako:

1. 852, 4. martii. In loco Biać. Tirpimir dux ecclesiae Spalatensi possessiones in Lasani et Tugari deinde ecclesiam s. Georgii de Putalo, nec non decimas ex curte sua Clusan (= Klis), confirmat (Rački: Doc. p. 3 5).

2. 892, 28. sept. In loco Biać. Muncimir dux ecclesiam s. Georgii cum omni suo introitu et exitu ecclesiae Spalatensi confirmat (o. c. p. 14—17).

3. 1076, 9. oct. Suinimir rex dat et confirmat archiepiscopo Laurentio et ecclesiae Spalatensi ecclesiam s. Georgii de Putalo iuxta donacionem et confirmacionem regum praedecessorum meorum, uidelicet Tirpimir et Muncimir, ut in eorum conscriptis paginis uidimus contineri« (o. c. p. 106—107).

²⁹ l. c. Listina se ova danas nalazi u arhivu spljetskoga kaptola. Prijepis ovoga prijepisa rukom XVIII. v nalazi se u arhivu spljetskoga biskupa a zborniku »Mensa episcopalis«.

³⁰ Rački: Stari prijepisi hrvatskih isprava do XII. vijeka prema maticam. Rad 36, Zagreb 1876. p. 143.

4. 1078, 16. apr. Suinimir rex villas atque terras Serennine, Gatte, Tugari, Osici, Debric, Dlanoce, Vollari et Cremene, que posite sunt infra montes Massari, nec non villas et terras s. Georgii de Putalo, Cosice, Lasani, Ostrog, Biachi cum tota iurisdictione castri Albona, Radosici et Smine que site sunt circa montes, in montibus et sub montibus Dubraue, ac etiam villas et terras Stolec in Cetina, Sudumirice in Cleuna, item ecclesias s. Moysi, s. Stephani, s. Mariae (de Salona), s. Petri de Clobuco, quas (progenitores eius) donauerunt ecclesiae Spalatensi, confirmat »ac ex noua donatione« concedit (o. c. p. 114—115).

5. 1078. Suinimir rex »tocius Chroaciae simulque Dalmaciae« ecclesiae Spalatensi »iuppam eam quam Centenam aiunt«, »quantacumque longitudine seu latitudine protenditur«, concedit (o. c. p. 116—118).

6. 1083. Suinimir rex Laurentio archiepiscopo Spalatensi territorium in loco qui Smina nuncupatur, illud quidem quod Conustina nominatur, donat (o. c. p. 138—139).

7. 1138. Bela II. rex ecclesiae Spalatensi ecclesiam s. Mariae que est Salona donat (Smičiklas Cod. dipl. II p. 47).

8. 1143. Gejza II. rex ecclesiae Spalatensi ecclesiam s. Mariae que iuxta riuum Salonitane ciuitatis est sita, uti a praedecessoribus suis Colomano, Stephano³¹ et nouiter a patre suo Bela iure fuit regali concessa, confirmat (o. c. p. 54).

9. 1158. Gejza II. dux (!) ecclesiae Spalatensi villam que vocatur Srenine omnesque quoque villas, terras et possessiones quas Branimir dux Chroatorum et sui progenitores donauerunt b. Dompnio vel confirmauerunt, simul cum predicta villa Srenine quos et quas ab antiquo ecclesia b. Domnii habuit, donat et confirmat (o. c. p. 86—87).

10. 1158. Gejza II. rex ecclesiae Spalatensi ecclesiam s. Bartholomei de Tnin et monasterium s. Stephani et s. Moysi de Salona donat et confirmat (o. c. p. 87—88).

11. 1163. Stephanus III. rex ecclesiae Spalatensi praeceptionem et subiectionem quam fecit illustris pater eius omnibus episcopis per Dalmatiam constitutis et omnes parochias,³² quas praedecessores archiepiscopi Spalatensis tenuerunt et maxime parochiam Corbauie, Buxani, Plasi et Vallis Vinarie, Modrusse et Novigradi, capellam s. Stephani et s. Moysi de Salona, quam pater eius rex Gejza concessit eidem ecclesiae, confirmat (o. c. p. 96).

12. 1185, 1. maii. Decreta generalis synodi Spalatensis: »Diffiniuimus, ut archiepiscopus Spalatensis has habeat parochias: Clissam, Scalle, Zminam, Zettinam, totam Cleunam, totum Masurum et totum Dol usque ad Vrullam et ubicumque sunt terre s. Domnii debent dare decimam s. Dompnio. Insuper habeat has ecclesias: s. Martham, s. Petrum de Clobuco, s. Mariam, s. Stephanum, s. Moyssem, s. Bartholomeum. Signiensis episcopus

³¹ Ova nam se isprava nije sačuvala, ili bar još nije nađena.

³² Pod »parochia« niti se može razumijevati obična rim. kat. župa, a niti politička župa-

nija, već više župa zajedno, dakle ono, što je arcidžakonat. Gl. za ovu riječ Bartal Glossarium.

habeat has parochias: Signia, Vallem vineariam, Gezcam et Busan. Corbauiensis episcopus habeat: Corbauiam, medietatem Lice, Nouigrad, Dresnic, (Plas)³³ et Modrusam (o. c. p. 192—194).

13. 1192, 13. martii. Romae. Coelestinus III. papa ecclesiae Spalatensi villam s. Georgii, Cosiza, Ostrogh, Labina, Serenine et Gote, totum territorium de Cremene, Montem Crassum, Asceses, Malorne, Delamoze, Clarsine, ecclesias s. Marie, s. Moysi, s. Stephani in Salona, s. Bartholomei de Tenine, parochias Cleune, Citine, Clisse cum tota iupania Polici, cum tota Massaro et parochiam Almissiusque ad Macarum et usque ad flumen de Narente et totam Rastizam, Segniensem, Naroniensem, Stagnensem, Farenssem, Bosniensem et Delmitensem episcopatus, confirmat (o. c. p. 251—252).

14. 1198. Andreas dux ecclesiae Spalatensi »capellam s. Moysi et s. Stephani in Salona, quas olim patres nostri, videlicet Geyza rex et Stephanus, eidem ecclesiae concesserunt«, confirmat (o. c. p. 308—309)

15. 1202, 23. dec. Laterani. Innocentius III. papa ecclesiae Spalatensi villas de Biaci et de Gradiz cum iure patronatus ecclesiae s. Marthae, quam Hemericus rex et Andreas dux Spalatensi ecclesiae concesserunt, confirmat (o. c. III p. 16).

16. 1207. Andreas II. rex ecclesiae Spalatensi Signiensem, Nonensem, Scardonensem, Farenssem, Boznensem episcopatus et ecclesias s. Moysi et s. Stephani de Salona, villam Srenina, Gethe et Montem Crassum, villam s. Georgii et totam villam Ostrohe, ecclesiam s. Petri de Clobuchich, ecclesiam s. Stephani ante Spalatum, ecclesiam s. Bartholomei de Tini, villam Coziza et villam Lavenam et totum regale predium Byache, totum territorium s. Vitalis, item Ziminam et Cithinam, Cleonam et totum Mazarum, confirmat (o. c. III p. 70—71).

Od ovih šesnaest navedenih isprava sačuvala nam se u originalu samo jedna jedina i to ona spljetskoga crkvenoga sabora od 1. svibnja 1185. (br. 12.)³⁴ Od preostalih petnaest pako bilo je Ivanu Luciju (prije g. 1666.) poznato samo prvih sedam,³⁵ dok se danas sve ostale zajedno s ono pomenutih prvih sedam čuva jedino u prijepisu XVIII. vijeka, i to u zborniku spljetskoga nadbiskupskoga arkiva, zvanom »Donationes principum ecclesiae Spalatensis — Mensa episcopalis«.³⁶

³³ Ovo je ime, koje se nalazi inače u svim prijepisima, a zajamčeno je i predidućom ispravom (br. 11), očito pomutnjom iz Smičiklasova izdanja, koje je učinjeno prema originalu, izostalo.

³⁴ U arkivu trogirskoga kaptola br. 1. Smičiklas o. c. p. 194.

³⁵ Priopćio ih je u cijelosti stranom u djelu: De regno Dalmatiae et Chroatae libri sex. Amstelaedami 1666. (p. 61—63. Trpimirovu »ex registro privilegiorum archiepiscopatus

Spalatensis« p. 65—66. Mutimirovu: p. 98—99. Zvonimirovu od 1078. »ex registro priv. archiep. Spalat«, a stranom u »Memorie di Traù. Venezia 1673 (p. 217—219. Zvonimirovu od 16. travnja 1076.), dok samo spominje onu Gejze II. od 1143. (De regno p. 127. »ex priv eccl. Spal. pod neispravnom g. 1138.) obje Zvonimirove od 9. list. 1076. (Mem. di Tr. p. 218) i 1083 (o. c. p. 219).

³⁶ Srvani što je o tom zborniku napisao Smičiklas o. c. II. p. XIX. (uvod).

Ovaki zbornici zvani *montanum*, *montaneum*, *registrum privilegiorum*, *policorion* i *topicus*, bili su u srednjem vijeku redovita pojava, naročito kod jurističkih ličnosti, kao što su samostani, kaptoli, biskupije i nadbiskupije, a imali su zapravo svrhu, da se sigurnije i lakše uzmognu sačuvati one isprave, na kojima su se temeljili posjedi i privilegija. U ovakove zbornike unašali bi kopisti isprave budi onako, kako su im pod ruke došle, budi prema nekom sistemu, primjerice hronološkim redom ili prema posjedima. Pred oblastima pako uživali su kao zbirke zvanično ovjerovljenih prijepisa redovito istu dokaznu valjanost, kao i originalne listine.³⁷ Upravo poradi toga moraju se taki zbornici velikom oprežnošću upotrebljavati, jer je dobrano poznato za sredovječnu Evropu, da su baš oni sadržavali pored vjerodostojnih isprava i mnogo lažnih, kojima se htjelo budi steći zakonitu pravovlasnost na neki posjed, budi opravdati faktično, ali nepravedno stečeno posjedovanje.³⁸ Tako je Rački u radnji »Podmetnute, sumnjive i prerađene listine hrvatske do XII. vijeka« imao prilike da pokaže na više takih falzifikata,³⁹ a mađarski naučenjak Karácsonyi izdao je nedavno čitav popis raznih lažnih isprava iz ugarske i hrvatske prošlosti sve do g. 1400.⁴⁰ Uza sve to treba reći, da tim radnjama nije iscrpen broj naših patvorina, te se može postaviti pravilo: što starije doba to više falzifikata.

Spljetska crkva posjedovala je taki zbornik još davno prije polovice XIV. vijeka. To treba zaključiti otale, što se g. 1333. jedan taki nazivlje »veoma starim« (*antiquissimum*). Iz ovoga pak zbornika, koji je sadržavao »plura privilegia papalia et archiepiscopatus Spalatensis«, dade spljetski nadbiskup Dominik Lukarić (*Luccarus*) učiniti već pomenute g. 1333. ovjerovljene prijepise po spljetskom primiceriju i carskom bilježniku Lukanu Bertaniju.⁴¹ Od sada dalje služio je taj zbornik ne samo izvorom svim kasnijim, već su ga i novijim ispravama popunjavali. Među takove dopunjke ide primjerice »Reambulatorium super terris et possessionibus ecclesiae Spalatensis«, u kojem je po nalogu kralja Žigmunda g. 1397. dao nadbiskup Andrija Gualdo popisati i potvrditi svu crkvenu i nadbiskupsku imovinu.⁴² Iz ovoga pako zbornika potekao je i današnji, to jest onaj, koji je napisan u XVIII. vijeku

Proučavajući listine hrvatske do XII. vijeka, već je Rački od gore navedenih petnaest proglasio lažnima i sumnjivima listine kralja Zvonimira od 16. travnja 1076. (br. 4)⁴³ i od g. 1078. (br. 5).⁴⁴ te onako nuzgredno još onu pape

³⁷ Rački: Stari prijepisi hrvatskih isprava do XII. vijeka preamaticam. Rad XXVI. p. 136.

³⁸ Gl. o tom opširno Bresslau: Handbuch der Urkundenlehre Vol. I. Leipzig 1889. p. 78 i dalje. Wattenbach: Das Schriftwesen im Mittelalter. Leipzig 1896. p. 408—416.

³⁹ Rad XLV p. 128—150.

⁴⁰ Karácsonyi: A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400 ig. Budapest 1902. p. V. XI. (uvod) i p. 2—41.

⁴¹ Farlati Ill. sacr. III. p. 314. Rački u Radu XXXVI. p. 137.

⁴² Farlati o. c. p. 338—347.

⁴³ To je prvi temeljito dokazao Lucius u Mem. di Traù p. 217—219, utvrdivši konačno g. 1338 kao doba, kada je ova isprava falzifikovana. Da je čedo XIV. v. najjasnije već pokazuje izraz »ex noua donatione« Stoga je sasvim izlišan posao Račkov (Rad XLV. p. 136—138), kada ovu listinu upoređuje s Kolomanovom od 1103., koju smatra autentičnom.

⁴⁴ Rački: Documenta p. 118: »Formam incon-suetam suspectam reddit hanc chartam;

Celestina III. od 13. ožujka 1192 (br. 13).⁴⁵ Ali kao lažne treba bar još proglasiti prvu Gejze II. od 1158. (br. 9)⁴⁶ i pape Inocenta III. od 23. prosinca 1202. (br. 15)⁴⁷ Kao autentične ostaju dakle samo isprave Trpimirova od 852 (br. 1), Zvonimirove od 9. listopada 1076. (br. 3) i 1083. (br. 6), Bele II. od 1138. (br. 7), Gejze II. od 1143. (br. 8) i 1158. (br. 10), Stjepana III. od 1163. (br. 11), hercega Andrije od 1198. (br. 14) i kralja Andrije II. od 1207. (br. 16).⁴⁸

vel in exemplari nostro a tertia quartave manu proveniente, authenticum minus fideliter exhibetur«. - Osim preopširne forme listinu čini još sumnjivom titula Zvonimirova »rex totius Croacie simulque Dalmacie«, inače sasvim nepoznata i nikad ne upotrebljavana, koja nas očevidno sjeća na titule naših banova krajem XIII. i XIV. vijeka, kao primjerice »Nicolaus banus totius Croatie, Dalmatie« od g. 1275 (Smičiklas o. c. VI. p. 109) No mnogo je važnija ta okolnost, što po ovoj ispravi dobiva spljetska crkva »iupam eam quam Centenam (!) aiunt (!) quantacunque longitudine seu latitudine protenditur«, dakle čitavu, dok ostale isprave govore ili samo o posjedu sela Stolac u Cetinjskoj županiji (tako Kolomanova od 1103. i Zvonimirova od 16. travnja 1078.), ili ni ne spominju ove važne i bogate donacije. Jedino pravo na desetinu po cijeloj Cetinjskoj županiji jeste izvan svake sumnje originalnom ispravom spljetskoga sabora, pošto je ona bila »parochia« spljetske nadbiskupije. U takom se smislu ima tumačiti i listina Andrije II. od 1207. (br. 16.); gl. dole niže bilješku 48.

⁴⁵ Rad XLV. p. 137-138: »... ako je u ostalom i ova (sc. listina) istinita«. Na sumnjivost njezinu bjelodano pokazuje okolnost, što je nema u registru istoga pape (Jaffé Regesta II. p. 587 nr. 16.834 uzeo ju je iz Farlata III. p. 223-224), te što je (kako kaže Smičiklas) manjkavo predana, dapače bez papina potpisa (o. c. II. p. 253). Ali najglavnije je to, što spominje među sufraganima spljetskoga nadbiskupa biskupije »Macarensem, Naroniensem, Stagnensem et Delmitensem«, od kojih tada nijesu prva, treća i četvrta ni opstojale, a druge (»Naroniensem«) uopće nikad ni bilo nije. Makarska i duvanjska biskupija obnovljene su oko g. 1320., no poradi teritorija i prihoda došlo je oko g. 1340. do spora između Valentina biskupa makarskoga, te Madija biskupa duvanjskoga s jedne, a nadbiskupa spljetskoga Dominika Lukarića s druge

strane. (Gl. o tom sporu opširno Farlati III. p. 318-323 i Theiner: Monum. Slav. merid. I. p. 206-207, 217-218). Pošto se poglavito radilo o posjedu Omiša kao prijeborne rezidencije biskupa makarskoga, a Poljica duvanjskoga, razumljive su nam sada riječi tobožnje Celestinove bule kojom potvrđuje spljetskoj crkvi: »parochias... Clisse cum tota iupania Polici... et parochiam Almissi usque ad Macarum et usque ad flumen de Narenta«. Isprava je očito falzifikovana oko 1340. prigodom rečenog spora.

⁴⁶ Lažnost dokazuje, što se Gejza nazivlje »Hungarie, Dalmatie, Chroatie Rameque dux« ne samo u tituli, već je tobože tako bilo i na pečatu (Smičiklas II. p. 87), a opet se pouzdano znade, da je tek Bela III. (1172. do 1196.) prvi kralj koji je u svoj pečat urezao ime Rama (Fejérpatak: Kálmán király oklevelei Akad. Ertekezések XV. nr. 5. Budapest 1892 p. 77.). Nadalje za polovinu XII. vijeka potpuno neobično detaljno opisivanje međa (... incipiendo, ... versus partem aquilonarem, ... inde versus orientem recto tramite, ... que dicuntur slavice, ... inde ad meridianam plagam, ... deinde ad lapidem cum cruce sculptum). Konačno više je nego sumnjivo Gejzino pozivanje na nama barem danas, a spljetskoj crkvi još 1333. (s obzirom na »montaneum«) nepoznate donacije hrvatskoga kneza Branimira. Isprava pokazuje na kancelarijske forme XIII. i XIV. v.

⁴⁷ Nema je u originalnom papinskom registru, a i to, što se jedino u toj ispravi spominje villa de Gradiz, čini je sumnjivom. Kao da je falzifikovana za dugotrajnih i krvavih svada s Trogiranima za Biać u polovini XIII. vijeka.

⁴⁸ Neke od ovih također se čine kao da su prenapravljene prema autentičnom originalu. Tako ona kralja Andrije II. i suviše potsjeća na formu ovih glavnih spomenutih falzifikata, dok je u listini hercega Andrije od 1198. izraz »quas olim patres nostri, videlicet Gejza rex et Stephanus« veoma sumnjiv.

Pita se sada, kako stoji Kolomanova isprava spram ovih autentičnih.

Prvo i prvo treba konstatovati, da se nalazi u društvu petero očiti h falzifikata, koja nas okolnost sili, da se nipošto slijepo ne pouzdajemo u »zvanično ovjerovljeni« spljetski nadbiskupski registar (montaneum). Nadalje primjećujemo na prvi pogled, da se ona po formi i sastavu svome veoma razlikuje od svojih družica, izdanih po ugarsko-hrvatskim kraljevima istoj crkvi tečajem XII. vijeka, jer dok su one kratke i redovito malo toga potvrđuju, u njoj se nabraja sva sila toga, otprilike onako kao u lažnim ispravama kralja Zvonimira od 16. travnja 1076. (br. 4) i pape Celestina III. od 13. ožujka 1192. (br. 13). Osim toga opažamo, da nije dan nasljednik Kolomanov, a to je protiv običaja onoga vremena, ne potvrđuje u cijelosti njegove opširne donacije, već da jedini Gejza II. g. 1143. spominje darovnicu solinske crkve sv. Marije crkvi spljetskoj.⁴⁹ Šta više, kad je g. 1397. spljetski nadbiskup Andrija Gualdo dao po Žigmundu Luksenburgovcu prigodom njegova boravka u Spljetu potvrditi starije donacije i privilegija svoje crkve, predložio je ispravu kralja Zvonimira od 1083. (br. 6), Gejze II. od 1142. (br. 8) i 1158. (br. 10), Stjepana III. od 1163. (br. 11) i Andrije II. od 1207. (br. 16), dakle isključivo onakove, koje smo označili autentičnima, to jest onakove, koje je posjedovao u originalu, budući da kraljevi nijesu nikad potvrđivali prijepisa, ili čak prijepise od prijepisa.⁵⁰ Je li možno i pomišljati, da nadbiskup ne bi dao potvrditi one opširne donacije Kolomanove, pa još tome onog vladara, koji je prvi od ugarskih kraljeva zavladao Spljetom!

Ali ima i drugih diplomatskih razloga, koji vojuju protiv autentičnosti Kolomanove isprave. Odmah u početku kralj sebe zove: »*Hungarie, Dalmacie, Chroacie Rameque rex*«, koje titule nema nikad ne samo u ostalim njegovim ispravama, nego ni u onima njegova sina i nasljednika Stjepana II.⁵¹ Titula »*Rameque rex*«, počinje tekar godinom 1138. za vladanja Bele II.⁵² Ova okolnost jasno pokazuje, da je listina iz onoga vremena. kada je takova kraljevska

⁴⁹ Iz riječi Gejzinih: »*uti a predecessoribus meis Colomano, Stephano et nouiter a patre meo Bela iure fuit regali concessa*«, moglo bi se zaključiti, da je Koloman prvi darovao crkvu sv. Marije nadbiskupiji spljetskoj, no tome se protivi ono, što kaže, u tim stvarima ipak dobro upućeni Toma: »*Suinimir rex restituit ecclesiae s. Domnii ecclesias s. Stephani et s. Mariae in Salona cum omnibus earum bonis. Has siquidem ecclesias edificauit et dotaui quedam Helena regina, donans eas Spalatine sedi iure perpetuo possidendas (o c p. 55)*«. Kako je poznato, ista kraljica Jelena pokopana bje u toj crkvi (976.).

⁵⁰ Farlati III. p. 347—348. Šta Farlati spominje dvije isprave Stjepana III. iz god. 1163., te podjedno kaže, da ih je donio čitave otštampane na drugom mjestu (cum aliis locis

huius historiae exhibitae iam sint) ne stoji, jer nigdje nema traga drugoj listini Stjepanovoj od iste g. 1163.

⁵¹ To je već i Lucius primijetio (De regno p. 127: »... ideo in dicto exemplo privilegii Colomani exscriptorum errore Ramam irrepisse dicendum est et Belam Caecum primum Ramae titulum addidisse«). Uslijed toga padaju sve kombinacije starijih historičara, da je Koloman 1103. zavladao bar još i jednim dijelom Bosne, ako ne cijelom, a pogotovo ona u knjizi Dr. Petrinjensis: *Bosnien und das kroatische Staatsrecht*. Agram 1898. p. 79 i dalje.

⁵² Gl. poblize o tom Fejérpataky o. c. p. 75—77 i Pauler: *Magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt*. Vol. I. (2. izd.) Budapest 1899. p. 246 i 479 nota 442.

titula bila u konzekventnoj porabi. Ali mnogo važnije od toga jeste, da čitava isprava pokazuje na mnogo opširniju, pregledniju i razvijeniju kancelarijsku praksu, nego li je nalazimo u ispravama ne samo Kolomanovim, izdanim u Ugarskoj i Hrvatskoj, nego i u onima ugarsko-hrvatskih kraljeva još i pod kraj XII. vijeka. Izraz »consideratis fidelibus ac deuotis obsequiis venerabilis patris domini Crescencii Spalatensis archiepiscopi nobis per ipsum exhibitis eiusque prece dignanter inducti« u arengi, ne dolazi nikad u XII. vijeku. Prvi slučaj nalazimo u jednoj ispravi Andrije II. iz godine 1235. Poslije toga tek se kadikad javlja u listinama Bele IV. i to u formi »considerantes«, »consideratione inducti«, a tekar u onim Stjepan V. i Ladislava IV. Kumanca počinjemo se češće sretati s izrazom »consideratis«, dok konačno u XIV. vijeku ne postaje općenita.⁵³ Konačno treba osobito naglasiti, da tekst zaključuje corroboracija, tako da nema nikakih svjedoka, koji bi darovnicu potvrđivali, čega hrvatsko-dalmatinske isprave, naročito tako važnoga i svečanoga sadržaja, nikad ne izostavljaju, dapače, na vazda u istinu nazočne svjedoke veća se važnost polagala, nego li na datum i pečat. Tekar njihovim sudjelovanjem dobila je isprava dokaznu pravnu snagu svoju.⁵⁴

Osim ovih razloga treba još istaknuti i jednu stvarnu zabludu s obzirom na g. 1103. Koloman naime potvrđuje nadbiskupu Krescenciju »omnes episcopatus quos ad presens obtinet ipsa ecclesia per Dalmaciam et Chroaciam«, što je s tim čudnovatije, što je po Tomi tobože kod Spljeta tek započeo osvajanjem dalmatinskih gradova, dakle još nije ni bio gospodar Zadra, Trogira, Krka, Raba i Osora, to jest većine dalmatinskih biskupskih rezidencija. Pa ipak govori u toj listini, kao da je već gospodar čitave Dalmacije i Hrvatske.

Iz svega toga zaključujem, da je Kolomanova listina za nadbiskupiju spljetsku od 15. lipnja 1103. lažna, te da je falzifikator njezin datum (t. j. g. 1103.) udesio prema poznatom mu pisanju Tome arcidžakona.⁵⁵ Time dakako još nije rečeno, da Koloman uopće nije crkvi spljetskoj izdao nikake isprave; to je tako naravna stvar, da je i bez svakoga podatka više nego li vjerojatna. Ali ona listina, koju je zaista predao nadbiskupu Krescenciju, nipošto ne može da bude identična s ovom, kojoj nam se tekst sačuvao u jednom »ovjerovljenom prijepisu« od g. 1367.⁵⁶

Još mi je dužnost, izbliže odrediti doba kada je falzifikovana. Dokazali smo, da po formi svojoj pada u XIV. vijek, pa tako je samo dalji logički zaključak da doba njezinoga postanja ne će biti daleko od g. 1367. kao što je sigurno, da je družica njena od 16. travnja 1078., tobože izdana po kralju Zvonimiru, falzifikovana upravo 1338., a ona pape Celestina III. od 13. ožujka 1192. oko 1340.⁵⁷ Mislim, da sam našao povod postanju Kolomanovoj ispravi. Iste godine

⁵³ Századok 1888., 325.

⁵⁴ Šufflay: Die dalmat. Privaturkunde. Wien 1904, 37 i dalje, 158 i dalje, te u raspravi: A két Arbei ikeroklevél (Századok 1905, 308-309).

⁵⁵ Za čudo se podudara i dan 15. lipnja s onim,

kad je listina tobože s originala prepisana i ovjerovljena g. 1367.

⁵⁶ Gl. Századok 1888., 324-326 i Fejérpataky o. c. 74-77.

⁵⁷ Uvažimo li sve ono, što je naprijed rečeno, izgleda, kao da je najveći dio falzifikata učinjen u XIV. v.

1367. naime, dne 16. rujna, potvrdio je kralj Ludovik I. rapskoj crkvi listinu kralja Kolomana od g. 1102.⁵⁸ Veoma je vjerojatno, da je na taj glas i spljetski nadbiskup Ugolin poželio stupiti pred kralja i od njega dobiti naličnu potvrdu imovine spljetske crkve, kako ju je tobože dobila od prvoga ugarskoga kralja, koji je zavladao Spljetom. Sada je dakle od nepoznatoga nam člana spljetske crkve falzifikovana ona isprava, te podjedno učinjen prema njoj »ovjerovljeni prijepis«. No je li nadbiskup Ugolin stupio pred kralja Ludovika I. s tim falzifikatom, ili nije, toga dašto ne možemo znati, ali izvan svake je sumnje, da niti ju je potvrdio taj vladar, niti i jedan od njegovih nasljednika.⁵⁹

III. »Historia sancti Christophori martyrī.«

Predajom Zadra, Trogira i Spljeta bila je odlučena i sudbina otokâ. Oni, koji su izravno pripadali Hrvatskoj, podvrgli su se novo-okrunjenom kralju Kolomanu zacijelo još 1102. Ali Rab, Osor s Cresom i Krk, ta tri otočna biskupska sjela ostadoše u savezu s Venecijom kao i Zadar, Trogir i Spljet još od g. 1097. Na osvajanje njihovu Koloman nije nikako mogao pomišljati prije predaje gradova, naprosto stoga, što se za taki posao htjelo razpolagati brodovljem. Kad je Koloman zavladao pomenutim kopnenim gradovima, koji su mu po svoj prilici dali potrebnih lađa, došao je red na otoke.⁶⁰ Izlazna točka, od koje je osvajanje moglo započeti, bješe bez sumnje Zadar, a kako mu je Rab bio ne samo najbliži, nego i središte otočnih Romana, započelo se s njime.

O borbama oko Raba imamo sačuvan jedan zapis, u kojem se najprije pripovijeda o navali Normana za biskupovanja Osoranina Domane g. 1075., a onda nastavlja ovako :

»Drugi puta opet, kada je bio rapskim biskupom Rabljanin Pavao s pridjevkom »Lupus« (= Vuk), a treći za onim biskupom (Domanom) i u vrijeme, kada cjelokupna Dalmacija ne bijaše ni pod čijim jarmom, zgodilo se, da je ugarski kralj odredio i poslao vojvodu svoga, ili, kako ga Hrvati zovu, bana imenom Ugru s mnogo vojske, da za nj predobije cijelu Dalmaciju. I taj pride u Hrvatsku s velikom vojskom, te pozove k sebi sve svoje podložnike na skup (ad se congregatos venire). I ovdje se svi sporazumješe i rekoše ovako: »Mi znamo, da je grad Rab po ženidbi i po krvi tako združen s ostalim gradovima, kao nijedan drugi po svoj Dalmaciji. Za to nam ga valja potpuno svladati i pod našu vlast spraviti. Jer po onom gradu (naime Rabu), ako dođe pod naše kra-

⁵⁸ Farlati V., 247 Original Ludovikov nije dosle još poznat. Ovu je rapsku povelju još i Ladislav Napuljski potvrdio 13. kolovoza 1403. (o. c. 249).

⁵⁹ Ova kombinacija dobiva samo tim više vjerojatnosti, što je Ludovik I. zaista g. 1367. sazvao u Budim sve biskupe i velikaše države

svoje na sabor. (Farlati V., 247). O rapskoj listini kralja Kolomana od g. 1111 gledaj peti dio ove rasprave.

⁶⁰ Za brodovlje dalmatinskih gradova gl. Poparić: O pomorskoj sili Hrvata 110 i dalje, 121—122. Rački: Docum. 178, 179, 458, 470.

ljevstvo i pod vladanje našega žezla, lako ćemo sve ostale gradove predobiti. Stoga treba trinaest zgodnih lađa opremiti, da se uzognemo prevesti na otok, ter grad osvojiti.« I ovu svoju namjeru, kako je izrekoše, izvršiše. Jer brže bolje spremiše lađe za vojevanje, pa kad je u nje ušlo mnoštvo vojnika i pješaka, prevezoše se opaki ovi ljudi morem do rečenoga grada na otoku. Kad se ovo veliko mnoštvo vojnika iskrcalo, začеше svagdje plijeniti i otok pustošiti. Kad su to saznali stanovnici grada Raba, skočiše u dvije brzoplovke (in duobus lignis currentibus) i u jednu tuđu lađu, koja je tada slučajno onamo došla, pa podoše protiv ono trinaestero lađa. Oni su se toliko pouzdavali u sv. Kristofora, kao da bi sam glavom došao među nje i kao da ih je sam hrabrio na boj. Međutim su se spomenuti (sc. ban Ugra i njegovi ljudi) skupili na nekom mjestu, te su stali izbacivati toliko strijelica i kamenja, da je isto sunce od gustoće kroz zrak letećih stvari pomrčalo. Rabljani pako na onim dvim brzoplovkama i u onoj lađi nijesu ni kamena izbacili. Čekali su naime, da oni najprije izbace sve svoje strijelice i kamenje, a kad se to zgodilo, navališe Rabljani na nje i u borbi zarobiše jednu lađu i gotovo sve one, koji bijahu u njoj pobiše mačem. Kad to opaziše ostali s drugih lađa koje su ostale neosvojene, uzeše u bojnoj opremi skakati u more i jadno zaglaviše. Ali milostivi Bog nije htio, da pogibaju duše i glave, nego samo da bude Rabljanima dana zadovoljština, pa stoga uzdigne velik vjetar, koji se zove bura (borrea), po moru, kroz što (ratujuće) rastavi i tamo amo razagna (po pučini). Poradi ove pobjede Rabljani jednoglasno u svečanim himnama zahvališe Bogu svemogućemu i slavnom mučeniku Kristoforu, zavjetovavši se, da će svake godine na čast istomu mučeniku Hristovom Kristoforu davati stolnoj crkvi sv. Marije (u Rabu) nešto od plodova svoga rada (poljskoga). I jesu davali kroz dugo vremena na uspomenu velike pobjede, koju im se Gospod udostojao dati poradi slavnih zasluga sv. Kristofora, jer Rabljani sami po svojoj moći i snagi ne bi ih nikad mogli svladati.

»I opet jednom za biskupovanja rečenoga Pavla i kada je Rab bio pod gospodstvom mletačkim, zgodi se, da je neki župan (comes) ugarskoga kralja imenom Sergije izišao, da pokori grad i otok Rab. Pod kraljevom vlasti bili su tada svi ostali otoci, a i velik dio Hrvata (Sclavorum) pokoravao se zapovjedima istoga župana. On pak naložio je svima, da mu priprave lađa brzoplovki (ligna currentia) i još drugih, već toliko koliko koji otok može smoći. I odmah mu spremiše devet brzoplovki, a onim drugim se ladama poradi mnoštva broja i ne zna. I tako uđe Sergij s vojskom svojom na otok, te dođe plijeneći i pustošeći sve do grada Raba. Čim su za to saznali Rabljani, preporučiše se sv. Kristoforu moleći ga ponizno, da ih od ovih neprijatelja i od velike žalosti te progona obrani i oslobodi, kao što ih je već toliko puta, te da im od Boga ishodi pravi savjet, što da rade. Potom iziđoše svi iz grada pouzdavajuć se posve u svečevu pomoć, te podoše u Supetarsku dragu istoga otoka na trim galijama, u jednoj svojoj i u dvim mletačkim, koje su im bile došle u pomoć. U Supetarskoj dragi nađoše neprijateljske lađe, pa uhvativši neprijateljske straže, izvukoše i razgrabiše svukoliku robu, a onda je baciše na veliku vatru. Spalivši tako dušmansko brodovlje veoma se razveseliše i vratiše u grad. A neprijatelji pak razbježaše se od straha po Rapskom otoku, te se uzeše skrivati i pritajivati po gajevima.

Rabljani sada složno udariše na nje po otoku I polovivši ih sve dovedoše svezane u grad i baciše u tamnice. Kad su to saznali ljudi iz susjednih gradova, naročito Krčani, kojih bješe najviše zatvoreno u Rabu, jer je ona vojska došla iz Krka, pa Osorani, Cresani i Senjani, poslaše k Rabljanima poslanike s molbom, da sužnjima i uznicima milostivo oproste, pustivši ih iz tamnica slobodno kući. Nagovoreni Rabljani ovim molbama, pustiše sužnje iz tamnice, ali svaki onaj, koji je htio slobodu, morao je najprije tri puta oko crkve sv. Marije nekakovu drvenu spravu (quoddam ligneum artificium, za cijelo jaram), naročito u tu svrhu načinjenu, na svom hrptu nositi u znak, da je Bog dao pobjedu Rabljanima poradi velikih zasluga sv. Kristofora podloživši im dušmane. I jedan po jedan, svi sužnji drage volje nošali su tu spravu, samo da se onolike sramote oslobode i povrte u svoje gradove. Ovu pak spravu objesiše Rabljani u svojoj stolnoj crkvi sebi za spomen, a neprijateljima na sramotu. A visjela je ovdje sve do gospodina Grgura biskupa ovoga grada.⁶¹

Sada nastaje kao prvo pitanje, kada je ovo napisano i od koga. Na to nam točno odgovara uvod. »Godine 1308. po Isusu Hristu, Gospodu našem i spasu, koji je s ocem i sa svetim duhom jedan Bog i Gospod, mnoštvo Rabljana zamoli mene fra Jurja, svoga ako i nevrijedna građana i biskupa, da ono što sam u starim historijama (ex historiis antiquis) čitao ili čuo od starih Rabljana o čudesima i čudesnim događajima, što ih je po slavnom mučeniku svom Kristoforu Gospod u istom gradu Rabu po velikoj milosti svojoj u razno doba učinio, redom kako se zbilo (historialiter) napišem, da to saznadu oni, koji su sada na životu, i oni koji će doći.«⁶²

Prema tome dakle »Historia S. Christophori martyrī« napisana je od Rabljanina i rapskoga biskupa Jurja Kostice (1292—1313)⁶³ g. 1308. i to na osnovu nekih »starih historija« i lokalne tradicije. Jesu li one »stare historije«, na koje se autor poziva bile napisane još od savremenika ili tek i opet po tradiciji od članova kasnijih generacija, ne može se reći, no kada pomno pročitamo pričanje rapskoga biskupa o obim ugarskim navalama na Rab, te kad odbacimo ono, što je u svezi sa čudesima sv. Kristofora, ipak nam i ovdje ostaje vjerodostojna okosnica. Međutim prije nego li ovu okosnicu ustanovimo, treba opredijeliti, kada su se zbile one dvije ugarske navale na Rab, jer nam biskup Juraj Kostica ne javlja odnosnih godina.

Kod nas se obično uzima, da su se obje navale zgodile za vladanja Kolomanova i to između g. 1102. i g. 1105. No kad uvažimo, što smo već gore utvrdili, naime, da se Kolomanova dalmatinska vojna zbila isključivo g. 1107., nadalje da je otok Rab spadao k Dalmaciji, pa napokon da se na osvajanje otoka nije moglo pomišljati bez brodovlja, onda moramo dosljedno doći do ključka, da se i rapska vojna zgodila iste godine 1107. Pita se sada, e da li obje ugarske navale padaju u tu godinu.

⁶¹ Farlati V., 233—235.

⁶² O. c. 231.

⁶³ »Gregorius cognominatus de Hermolais, cui Costizzae alterum cognomen fuit.« Far-

lati V. p. 243. Tako i u listini od 1268. (»Gregorii de Costizza«). Bliži rođak njegov bijaše biskup Juraj. Farlati V., 244.

Da prva navala ide u godinu 1107., to je dakako ne samo dalja posljedica onoga, što je upravo rečeno, već je vidljivo, kako iz pojedinih momenata Jurjeva pripovijedanja, tako i iz čitavoga konteksta. Kaže se naime, da se dogodila za biskupovanja Rabljanina Pavla »Lupusa«, trećega nasljednika biskupa Domane, koji je biskupovao g. 1075.; iza Domane spominju se g. 1089. Vitalis, a g. 1095. Petar;⁶⁴ Pavao opet biskupovao je još g. 1118.⁶⁵ Ali važnija je oznaka u kojoj se kaže, da se to dogodilo, »kada cjelokupna Dalmacija ne bijaše ni pod čijim jarmom«, a onda pripovijeda, kako je ugarski kralj poslao bana Uguru, da tu zemlju, a napose Rab za nj osvoji, nakon što je već zavladao Hrvatima.

Za drugu pak navalu piše biskup Juraj, da se dogodila i opet za biskupovanja Pavlova, ali »kada je Rab bio pod gospodstvom mletačkim«, a svi ostali otoci, od kojih se izrijeком navode Krk, Osor i Cres, pod vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja. Kralj povjerio je vojnu županu Sergiju, dok su dvije mletačke lađe za te vojne došle Rabu u pomoć. Na prvi je pogled jasno, da ta druga navala nije mogla biti još iste godine kada i prva. Ne samo što je nije poveo isti kraljevski vojvoda, već poglavito stoga, što je tada Rab bio mletački, dok za prve vojne nije bio »ni pod čijim jarmom« dapače ostali otoci tada su već bili u vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja. Treba uvažiti, da se Koloman za svoje vojne nije nigdje inače sukobio s Mlečanima, pa kako da bi se to samo kod Raba dogodilo?⁶⁶ Stoga treba ovu vojnu prenijeti u doba, kada je Rab faktično bio mletački i kada je radi posjeda Dalmacije došlo do rata između ugarsko-hrvatskoga kralja i Venecije.

Mlečani su prvi puta s ugarsko-hrvatskim kraljem ušli u rat radi Dalmacije u kolovozu g. 1115. Kada su Rabljani doznali, da dužda Ordelafo Faledro (Falieri) plovi na čelu brodovlja i vojske put Zadra, poslaše mu u susret dva poslanika svoja, Vitaču i Ragina sina Madija s porukom, da će mu se rado pokoriti i za slučaj, ako Zadranima toga budi ne bi htjeli budi ne bi mogli da učine, uz uvjet, da im se zajamči općinska sloboda. Kada im je Ordelafo Faledro to obećao, onda su svi zajedno pošli u grad Rab, gdje je dužda položio prisegu na svoje obećanje.⁶⁷ Potom je krenula mletačka vojska na Zadar, te ga osim gradskoga kaštela, u kojem se nalazila kraljevska vojska i osvoji. Slijedeće godine 1116. u lipnju i opet se navrati dužda u Dalmaciju, te redom zauzme zadarski kaštel, pa Belgrad, Šibenik, Trogir i Spljet. Ne može biti nikake sumnje, da su najkasnije tada, ako ne već u kolovozu 1115., dakle istodobno s Rabom, ostali otoci dalmatinski (Krk, Cres i Osor) dospjeli u vlast mletačku. No na-

⁶⁴ Rački: Doc. 147, 214; 159, 214.

⁶⁵ Smičiklas: Cod. dipl. II., 29.

⁶⁶ Gledaj o tome ono što se govori u četvrtom dijelu ove radnje.

⁶⁷ Smičiklas II., 30. Listina izdana je doduše 1118., ali se ono, što se u njoj pripovijeda dogodilo 1115. (Nos namque Arbenses, Paulus episcopus et Oriens comes et tota communitas recordationem veritatis et certitu-

dinis facimus... qualiter Ordilaffus Faledrus dux Veneciarum nobis iuravit cum suis nobilibus). Isti je dužda već g. 1117. bio mrtav. Stoga je sasvim pogrešno stavljati taj događaj u g. 1118., kako to čini još i Kretschmayr: Geschichte von Venedig. Vol. I. Gotha 1905. p. 223. (Ovo je djelo za ugarsko-hrvatsko-mletačke odnose dosta površno i netočno).

vedene godine 1117., kada je došlo do ponovnoga boja kod Zadra, budu Mlečani potučeni, dapače sam dužda Ordelafo Faledro zaglavi u boju. Novi dužda Dominik Michieli na to pošalje ugarsko-hrvatskomu kralju Stjepanu II kao poslanike Vitala Faledra, sina pokojnoga dužde, Orsa Giustiniana i Marina Maurocena te zamoli primirje na pet godina (1118—1123).⁶⁸ Kako je Stjepan II istodobno zapleten bio u rat još i s češkim knezom Vladislavom i austrijskim markgrafom Leopoldom Babenbergovcem, a Veneciju su pomagala oba carstva, zapadno (Henrik V.) i istočno (Aleksij I. Komnenac), to je on ponudu duždinu i prihvatio. Ovim pak primirjem ostali su Zadar i otoci nesumnjivo u vlasti mletačkoj, a možda još i ostali dalmatinski gradovi.⁶⁹ Međutim nakon izminuća petgodišnjega primirja, Stjepan II. opet započe g. 1124. rat s Venecijom, u kojem predobi natrag Belgrad Šibenik, Trogir i Spljet, dok otoka i Zadra ne u zmože osvojiti.⁷⁰ Prilike bile su po ugarsko-hrvatskoga kralja u taj par tim povoljnije, što se glavna mletačka sila nalazila još od g. 1122. u svetoj zemlji u križarskoj vojni i podsjedala Tír (od 16. velj. do 7. srpnja 1124.) i što je Venecija poradi te vojne došla u spor s byzantinskim carem Ivanom Komnenom.⁷¹ No uspjeh Stjepana II. bješe kratka vijeka. U svibnju g. 1125. vrati se dužda Dominik Michieli natrag s istočne vojne svoje, te tom prilikom opet preotme Spljet, Šibenik i Trogir, dok je Belgrad dao do temelja razvaliti.⁷² Tako je onda ostalo nekako sve do g. 1133., kada je opet sva Dalmacija osim Zadra i otoka Raba, Cresa, Osora i Krka dospjela u vlast ugarsko-hrvatskoga kralja Bele II.⁷³

Primijenimo sada ove sigurne podatke o mletačko-ugarsko-hrvatskim sukobima na drugi napadaj rapski, kako ga je ispričao biskup Juraj Kostica. Ponajprije moramo istaknuti, da se Rab dao pod gospodstvo mletačko u kolovozu 1115. i pod njime ostao neprekidno kroz čitavo dalje vrijeme.⁷⁴ Ratova

⁶⁸ Za ovaj rat od 1115. do 1117. služe mletački ljetopisi, skupljeni od Simonsfelda u Mon. Germ. hist. Scriptorum Vol. XIV. Hanoverae 1883., i to: *Annales venetici breves* 70, 71. (Budući da se ovdje kaže za vojni pohod duždin u kolovozu 1115. »Ordelauffus Faletro dux exivit cum exercitu in Dalmacia et cepit eam preter Jaderam (naime kaštel gradski) et Belgradum et rediit in Venetiam«, može se uzeti, da su već tada zajedno s Rabom došli u mletačku vlast i otoci Krk, Cres i Osor). *Historia ducum Veneticorum* 74. Nadalje Dandolo o. c. 266. Gl. i Pauler: *Magy. nembzetört.* I., 229 do 230 i 472—473 nota 423

⁶⁹ Huber: *Gesch. Oesterr.* I., 344 kaže: »nunningen alle Eroberungen bis auf Zara und wahrscheinlich die Inseln wieder verloren«, dok Pauler (l. c.) drži, da je petgodišnjim primirjem uspostavljen u Dalmaciji status quo to jest, da je Veneciji ostala prevlast na pri-

morju, dakle čitava Dalmacija, otoci i gradovi.

⁷⁰ Dandolo 272. U vojnu Stjepanovu spominje i ugarska kronika (*Chronicon pictum vindob.*) ed Florianus, *Fontes domestici* Vol. II. Leipzig 1883. p. 207 (Stephanus... Colomani filius... anno autem nono regni sui (= 1124.) intravit Dalmatiam et a Dalmatiensibus honorifice est susceptus). Iste g. 1124 potvrdio je Stjepan II. Spljetu i Trogiru privilegij očev (Smičiklas II., 37. »anno nono regni mei. Dakle je Koloman umro 1116., a ne 1114.).

⁷¹ Gl. o tom opširno Kretschmayr o. c. 224—229.

⁷² Dandolo l. c. *Annales ven.* br. 71 *Hist. ducum Venet.* 74.

⁷³ Gl. Šišić: *Zadar i Venecija* Rad 142, p. 221.

⁷⁴ Upravo sve do zadarskoga mira 1358.

pako bilo je između Venecije i ugarsko-hrvatskih kraljeva za posjed Dalmacije od g. 1115. do 1117., pa onda od g. 1124. do 1125., te oko g. 1133. Pošto je navala ugarska na Rab izrijekom vezana na biskupovanje Pavlovo, a doba oko g. 1133. ipak nešto odviše podmaklo, držim, da treba da se ograničimo jedino na prva dva rata, kada je mnogo vjerojatnije, da je biskup Pavao još živio.⁷⁵ Ako nadalje pažljivo promotrimo tečaj vojevanja triju godina prvoga rata, brzo ćemo se uvjeriti, da to doba nije zgodno za onu navalu, jer treba još i to uvažiti, da su istodobno ostali otoci (Osor, Cres i Krk), bili u vlasti ugarsko-hrvatskoga kralja. Stoga je mnogo vjerojatniji drugi rat i to baš godina 1124., kada je sila ugarsko-hrvatskoga kralja mnogo jače istupila, nego li u prvom.⁷⁶ Ova pak tvrdnja nalazi najčvršći oslon svoj u tome, što se upravo te godine 1124. i spominje u pratnji kralja Stjepana II. na dalmatinskom primorju jedan župan imenom Sergije (comes Sergius).⁷⁷ Po mom je mišljenju dakle ovaj isti Sergije iz Senja uspješno zavladao Krkom, Cresom i Osorom, a onda skupivši lađe ovih novih podanika Stjepana II. prešao na Rab, ali su mu vojska i brodovlje ovdje postradale. No slijedeće godine 1125. kada se dužda vratio s križarske vojne, razumije se, opet su pali i oni otoci pod gospodstvo mletačko.

Prema tome dakle, jedino se prvi napadaj »historije sv. Kristofora« odnosi na godinu 1107. i na doba Kolomanove dalmatinske vojne. Napadaj sam zbio se pod vodstvom bana Ugre. Vojsku sačinjavali su pored dalmatinsko-hrvatskih mornara (poglavito iz gradova Zadra, Trogira i Sapljeta) za cijelo i ugarske kopnene čete, koje su, nakon što su streljivo svoje istrošile, došle u nered pred uzvratom Rabljana, dok nije konačno bura učinila bitki kraj. Biskup Juraj Kostica ništa nam ne pripovijeda, e da li se Rab ipak poslije ove pobjede predao ugarsko-hrvatskom kralju. No da se to zgodilo, izvan svake je sumnje. O tom nas upućuje ona ista rapska listina od g. 1118., u kojoj je govor o pokorenju Raba duždi Ordelatu Faledru. U njoj se naime kune dužda ovako: »Obećajemo vam, da ćemo s vama onako vladati i postupati, kako vam je prisegao kralj Koloman sa svojim nadbiskupima, biskupima i knezovima, i kako je sadržano u njegovoj povelji.«⁷⁸ Dakle se i s Rabom zgodilo ono, što smo našli kod Zadra i Sapljeta: nakon otpora (jačeg odnosno slabijeg) grad se predao Kolomanu, pošto mu je kralj prisegom zajamčio slobodu. E da li je kod toga čina zaposlen bio kao posrednik po uzoru trogirskoga biskupa Ivana ili spljet-

⁷⁵ Na žalost nijesu nam poznati Pavlovi nasljednici sve do pred kraj XII. v., tako da i ne znamo tko je bio biskupom g. 1133. Što nam se Pavao posljednji puta spominje 1118. (Smičiklas II, 29), dašto još uvijek ne dokazuje da je tada i umro.

⁷⁶ Čemu je dašto najviše pomoglo to, što je najveći dio mletačkoga brodovlja bio u križarskoj vojni. Stoga i nalazimo kod Raba po pripovijedanju biskupa Jurja samo dva mletačka broda. »koji su im bili došli u pomoć«,

dakle ih Venecija nije mogla više dati protiv onolikoga broja lađa, što ih je imao župan Sergije.

⁷⁷ Smičiklas II., 38.

⁷⁸ Smičiklas II., 30. »Insuper taliter vos regere et manutenere (iuramus) . . . sicut vobis Dalmatinis Colomanus rex Ungarie iuravit suis cum archiepiscopis, episcopis et comitibus, ut in breuiario illo continetur«

skoga nadbiskupa Krescencija i rapski biskup Pavao, ne može se sigurno kazati, ali je više nego vjerojatno.⁷⁹

IV. Spoljašna politika Kolomanova.

U dosadanjem razlaganju pokušao sam, da utvrdim doba i način Kolomanove dalmatinske vojne, a sada mi je odgovoriti na pitanje, kako su se spram ove akcije kraljeve vladale ostale države, dakako samo one, koje su češće prije toga vremena budno pazile na posjed Dalmacije, ter isticale kod toga posebne svoje interese. Te države bile su Byzantinsko carstvo, republika Venecija, papinska stolica, južno-italski Normani i njemačko ili zapadno-rimsko carstvo. Ne da se naime ni pomisliti, da bi oprezni Koloman poduzeo vojne svoje, a da i glede tih odnošaja nije bio na čistu. Ovo pak samo je s tim opravdanije, što eno znamo, da kralj takove vojne nije poduzimao niti g. 1097., a niti poslije g. 1102., a prije 1107., dakle odmah poslije krunisanja svoga za kralja Hrvatske i Dalmacije.

Odgovarajući na ovo važno pitanje, treba najprije ustanoviti državopravni i politički položaj dalmatinskih gradova i otoka uopće, a onda napose još u doba Kolomanove vojne, to jest komu ih je oteo ugarsko-hrvatski kralj.

Od brojnih staro-rimskih gradova u provinciji Dalmaciji propalo ih je, kako je poznato, za doseljenja Hrvata veoma mnogo, a među njima i slavna Salona, Scardona, Naron, te Epidaur. No u brzo podigoše rimski bjegunci nedaleko razvalina svoga rodnoga grada neka nova naselja, tako Spalatum (Spljet) i Ragusa (Dubrovnik), dok su od starih preostali jedino Jadera (Zadar) i Tragurium (Trogir) na kopnu, a Vegla (Krk), Absarus (Osor) i Arba (Rab) po otocima. Usljed nestašice izvora ne znamo baš ništa o odnosima između ovih dalmatinskih gradova i byzantinskog carstva u doba neposredno poslije doseljenja Hrvata sve do početka IX. vijeka, dakle kroz puna dva vijeka. Međutim kad ogleđamo život byzantinskih gradova u susjednoj Italiji za egzarhata ravenškoga (568—751), nameće nam se analogan zaključak, naime da je i u dalmatinskim gradovima pored kompetencije civilnih oblasti izišla na površinu i ona vojničkih.⁸⁰ Kako je carstvo kroz VIII. vijek do polovice IX. vijeka bilo u veoma teškoj i gotovo neprekidnoj borbi s Arapima i Bugarima, tako da je malo pažnje moglo ulagati u zapadne svoje dijelove, dalmatinski gradovi prepušteni sami sebi, domogoše se znatne autonomije, dapače već su uzeli pomišljati, kako da se sasvim oproste byzantinskoga stratega, kojemu su bili obvezani davati plaću dašto uz obvezu vojne zaštite s njegove strane.⁸¹ Ali energični Vasilije I. Mace-

⁷⁹ Kasnije, g. 1111., darovao je Koloman crkvi rapskoj zlatan krst na uspomenu. Smičički I a s II., 24. Gl. o tom peti dio ove radnje.

⁸⁰ Gl. Diehl: Études sur l'administration byzantine dans l'exarchat de Ravenne. Paris 1888, 5, 81 185, 197—201.

⁸¹ Radonić: O političeskih otnošenijah Dalmatinskih gradov k Vizantiji v X. vjeke. Izvjestija ruskago arheologičeskago instituta v Konstantinopole VI (1901), 408—417.

donac (867—886.) ne samo da je opet uspostavio vlast carsku po dalmatinskim gradovima, već je uređio i odnošaje istih spram susjednih slavenskih zapravo hrvatskih vladara (»tributum pacis«).⁸² Vlast carska potraja odsada dalje u njima neprekidno sve do početka XI. vijeka (1001.), kada ih je car Vasilije II. Bulgaroktonos (976—1025), pošto bijaše istodobno u zdvojnem ratu s Bugarima, predao u privremenu zaštitu mletačkom duždi Petru II. Orseolu (991—1009.) na njegovu molbu, a da ih se tom prilikom carstvo ipak nije odreklo.⁸³ Mletačka zaštita bješe kratkotrajna dapače gradovi sami vazda su se smatrali dijelovima byzantinskoga carstva, a zadarski gradski načelnik (prior) carskim namjesnikom za čitavu Dalmaciju s naslovom »protospatarius, straticus ili catapanus.«⁸⁴ U to zavladaše byzantinskom državom u drugoj polovici XI. vijeka česte vojničke bune i nagle promjene na carskom prijestolu.⁸⁵ Sada dospješe dalmatinski gradovi i otoci, dašto privolom byzantinskoga carstva, pod zaštitu kraljeva hrvatskih, koji stoga i uzeše pored naslova kralja hrvatskoga još i onaj kralja dalmatinskoga. Prvi je to bio Petar I. Krešimir (1058—1073.), no već po smrti njegovoj, kada prodrmaše snagom države hrvatske teški neredi uslijed nastupa kralja Slavića (1074—1075.), pojavi se na poziv latinskoga klera u dalmatinskim gradovima nov takmac na istočnoj obali Jadranskoga mora, Norman i pod vodstvom kneza Amika iz Giovenazza. Pojava njihova makar kratkotrajna, ipak se duboko dojmila Venecije, jer ova pomorska vlast nikako nije mogla dozvoliti, da smjeli osvajači južno-italski zaposjednu obje obale Jadranskoga mora i tako njoj zatvore izlaz. Stoga i vidamo, gdje se mletačka mornarica u veljaci 1076. pojavila pred dalmatinskim gradovima, obvezavši ih tom prilikom pod prijetnjom veleizdaje (dakako spram cara byzantinskoga), da više nikad ne će dozivati

⁸² Rački: Documenta 372.

⁸³ Duždin životopisac džakon Ivan pripovijeda, da su ga dalmatinski gradovi zamolili »quod si ipse venire aut exercitum mittere vellet, qui eos a Slavorum severitate liberaret« (Rački Doc. 425), što se dakako nije moglo zgoditi bez znanja i privole carske, kako to jasno kaže Dandolo: »Qua de causa Veneti ab illis (sc. Dalmatiae civitatibus) evocati, cum permissione Basilii et Constantini imperatorum Constantinopolitanorum (a quibus reges illi (sc. Croatorum) sceptrum antiquitus recognoverant), dominium Dalmatiae primitus acceperunt, ut historia, quam reperimus in antiquissimis Graecorum et Venetorum codicibus, prout sequitur, seriose declarant«. Muratori XII, 227, (Rački: Doc. 428—429). Oba cara jesu braća i suvladari Vasilije II. Bulgaroktonos (976—1025) i Konstantin VIII. (976, odnosno 1025—1028.). Što se Dandolo kod toga poziva na

stare mletačke izvore, to je jasno, jer ima na umu džakona Ivana, no byzantinski izvor, koji bi nam bio toliko dragocjen, sasvim nam je nepoznat. Inače je Dandolo kod toga mjesta poslužio se i našim Tomom arcidžakonom. Za byzantinsko-bugarski rat gl. Schlumberger L'épopée byzantine. Vol. II. 51—58, 131—150, 211—232; za odnošaj sa Venecijom, a naročito za g. 1001. p. 309—326.

⁸⁴ Rački: Doc. 43 (1036: »Romani vero imperii dignitas gubernante sanctissimo Michahelo . . . Gregorio protospatario et stratico universe Dalmatie«), 59 (1060: »Nicole prioris et stratigo civitatis Jadere«), 69 (1067: »regnante domino Constantino Duca magno imperatore, prioratum Jadere vero presidente domino Leo imperiale protospathario et tocus Dalmacie catapano.«).

⁸⁵ Izmijenilo se tečajem XI. vijeka četrnaest careva. O vladanju njihovom gl. Gelzer o. c. 991—1020.

Normana ili inih stranaca k sebi.⁸⁶ U taj čas bješe Dominik Silvije ne samo dužda mletački, već i zamjenik cara Mihajla VII. Dukasa (čiju je sestru Teodoru imao za ženu), koji se nalazio u bijesnom ratu s Bugarima s jedne, a sa Selđucima u Aziji s druge strane. Zaštita mletačka bješe i opet kratka, jer je dalmatinski gradovi doskora zamijenise onom hrvatsko-dalmatinskoga kralja Zvonimira (1076—1089.), zacijelo privolom novoga cara Nikefora III. Botaniata (1078—1081), koji je skinuo s prijestola duždina šurjaka. Međutim i njega stiže ubrzo ista kob. U travnju g. 1081. zasjede carsko prijestolje snažni Aleksije I. Komnen (1081—1118.) i zametne odmah s normanskim hercegom Robertom Guiskardom, koji se pojavio kao branitelj rascara Mihajla VII., višegodišnji rat (1081—1085). Za toga rata stupi Venecija na stranu Aleksijevu, dok je Zvonimir, kao papinski vazal, pošao u pomoć Robertu Guiskardu. Sada su dalmatinski gradovi dali svoje brodovlje u normansku službu, vojujući protiv Byzantinaca, što je najbolje svjedočanstvo, da su se isključivo pokoravali hrvatskomu kralju.⁸⁷ Kako se rat nepovoljno svršio po Veneciju i carstvo byzantinsko, to je i položaj dalmatinskih gradova ostao nepromijenjen, dapače za Zvonimirova se vladanja posljednji put spominje u listinama uz ime hrvatskoga vladaoca još i ono byzantinskoga cara.⁸⁸ Tek smutnije, što nastaje u državi hrvatskoj poslije prijekne smrti Zvonimirove, izmijeniše političku situaciju. Na taj glas Aleksije odmah baci oko na dalmatinske gradove, te pošalje najkašnje početkom 1091. u Dalmaciju kao svoga opunomoćenika »sebasta carskoga« kneza Guiffreda, viteza normanskoga i sina onoga kneza Amika, koji je g. 1075. poveo u sužanjstvo hrvatskoga kralja Slavića; taj je Guiffred naime još 1083. prešao u carsku službu. Opunomoćenik Aleksijev došao je najprije u južnu Italiju, domovinu svoju, a onda prešao ladom pored otoka Tremiti, gdje se neko vrijeme zadržao, u Dalmaciju.⁸⁹ Sada su nesumnjivo svi gradovi i otoci dalmatinski priznali vlast Alek-

⁸⁶ Rački Doc 101—102. (» . . . ut ab hac die in antea numquam nullus nostrorum civium audeat abducere Nortmanos aut extraneos in Dalmatiam). Za provalu normansku gl. Heinemann: Geschichte der Normanen Vol. I. Leipzig 1894, 301 302 i 382 i Lenel: Die Entstehung der Vorherrschaft Venedigs an der Adria. Strassburg 1897, 16—18. Vojnu je ovu poduzeo knez Amiko na svoju ruku, no ipak sporazumno s papom, odnosno s papinskom strankom u dalmatinskim gradovima. Sam herceg normanski Robert Guiskard, s kojim bješe knez Amiko u zavadi nije ju odobravao, kako kaže Vilim Apulski: »Hunc (sc. comitem Amicum) dux (Rob. Guis.) oderat, quia fines Dalmaticos sine velle suo temptavit adire.« Ap. Heinemann l. c.

⁸⁷ Za taj rat gl. Heinemann o. c. 299—339. Chalandon: Essai sur le regne d'Alexis I. Comnène Paris 1900, 51—94. Chalandon:

Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. T. I. Paris 1907, 267—273, 278—284. Glede dalm. pomoćne vojske i brodovlja gl. Rački Doc. 458. Weinreich: De conditione Italiae inferioris Gregorio Septimo pontifice. Regimonti Pr (= Königsberg) s. a. p. 65. nota 24. naročito za Spljet). Zvonimir bješe jedini hrvatski kralj, koji je bio pravi gospodar dalmatinskih gradova i otoka (za Krk gl. poznatu Bašćansku ploču, u kojoj se izrijeком isključivo spominje vladanje »Zvonimira kralja hrvatskoga« (Šurmin: Acta croatica 3). Gl. još Radonićevu ocjenu Lenelove knjige. Letopis matice srpske 202—203, p. 303—316

⁸⁸ U listini što ju je našao Smičiklas u nadbiskupskom arhivu u Zadru od g. 1078. spominje se na čelu Nikefor III. Botaniates Izičiće štampom prvi puta u Cod. dipl. vol. I.

⁸⁹ 1093. u kolovozu: »Ego Guiffredus comes et

sijevu, a to je bilo tim važnije, što se istodobno probijao do mora planinskim klancima hrvatskim ugarski kralj Ladislav I.⁹⁰ Na proljeće 1097. došlo je do odlučnoga boja između hrvatskoga kralja Petra II. i Ladislavova nasljednika Kolomana, koji svrší porazom i smrću prvoga.⁹¹ Kako je u taj par byzantinsko carstvo bilo posve obuzeto događajima na istoku za prve križarske vojne, a dalmatinskim gradovima prijetila ozbiljna pogibao, da će pasti pod vlast Kolomanovu, kao što se zbilo sa susjednim Belgradom, požuri se dužda mletački, da ih u carsko ime uzme pod svoju zaštitu.⁹² U svibnju iste godine 1097. nalazimo u Dalmaciji dva odlična Mlečana Baduarija da Spinale i Faledra Stornata, gdje pozivaju pomenute gradove, da se u časovima ozbiljne pogibli prikupe oko dužda, a oni im se odista i odazvaše. »Budući da smo uvjereni (kažu oni), da je za nas najzgodnije i najsigurnije živjeti pod vladavinom (sub regimine) tolike gospode i ostati pod njihovom budnom skrbi te moćnom zaštitom, obećajemo vama gospodaru našem Vitalu Michielu duždi Venecije, Dalmacije i Hrvatske, te carskom protosevastu poslušnost i vojnu pomoć, kad to dužda zatraži.⁹³ U tom smislu se Spljet obvezao staviti Veneciji na raspolaganje »jednu saginu ili dvije galije«, a ne učini li toga, platit će globu od hiljadu dukata.⁹⁴ Izvan svake je sumnje, da su naličan ugovor utanačili i ostali dalmatinski gradovi.⁹⁵ Prema tome dakle, prešli bi dalmatinski

sebasto(s) imperiali(s) et filius quondam bone memorie Amici comitis, dum pergerem in partibus Dalmatie fui veniens in insula que Tremiti vocatur . . . Ideoque postquam ego reversus sum.« Dosele nepoznata listina iz »Chartularium Tremitense saec. XII. fol. 27 u narodnoj biblioteci u Napolju ap. Heinemann: Zur Entstehung der Stadtverfassung in Italien. Leipzig 1896, 68–69. Otok Tremiti nalazi se u Jadranskom moru blizu Monte Gargano i otoka Palagruža. Da je pleme Amika prešlo u službu cara Aleksija gl. Heinemann: Gesch. d. Normanen 290–330.

⁹⁰ U Zadru datiraju 1091. »Kyri Alexio Constantinopoleos imperante« (Rački Doc. 154), 1096 »imperante Alexio magno imperatore (o. c. 175). Poznato je, da je ugarski kralj Ladislav bio prisiljen, da se vrati iz hrvatske vojne (1091.) jer su u Ugarsku provalili Kumani (Thomas ed. Rački 57, Chron pictum ed. Florianus II, 196–197) Upravo neposredno prije toga sklopio je Aleksije s njima savez protiv Pečenega, koje je u krvavoj bitci 28. i 29. apr. 1091. upravo uništio. (Gl. Chalandon Essai 132–134). Više je nego vjerojatno, da su sada poslije uništenja Pečenega Kumani provalili u Ugarsku na nagovor Aleksijev, da tako spriječe napredovanje

Ladislavovo u Hrvatskoj i eventualno osvojenje dalmatinskih gradova.

⁹¹ O tom ću potanje raspraviti u posebnoj radnji.

⁹² Da je Belgrad u svibnju 1097. bio u vlasti Kolomanovoj jasno slijedi iz savremenoga sicilskoga pisca Gaufreda Malaterra, koji kaže, kako je tada prevezena Buzila, kći normanskoga hercega Rogera »usque dum in portum Albæ (= Belgrad), qui iuris regis Ungarorum est, impune applicavit. Hic Vincurius comes Bellegratae (= Erdeljski Biograd) missus cum quinque milibus armatorum, obvius fuit, eamque cum his, qui cum ea venerunt, decenter excipiens, usque ad regem perduxit.« (Muratori Script. V. 599) Ovdje je najbitnije to, što Buzilu dočekiva ugarski velikaš s 5.000 vojnika, a to je čitava vojska, a ne počasna straža. Taki se doček uopće ne da zamisliti u slobodnoj Hrvatskoj.

⁹³ Rački: Doc. 178.

⁹⁴ o. c. 179.

⁹⁵ Zadar je 1099. pod mletačkom zaštitom. Gl. savremenu Translatio S. Nicolai ap. Lenel o. c. 20, nota 2. Da se već tada, naime 1097., nije radilo o križarskoj vojni, kako to kaže Dandolo, a po njemu onda i neki noviji pisci, pokazao je Lenel l. c.

gradovi u svibnju 1097. pod okrilje mletačkoga dužde kao carskoga protosevasta, to jest, i ako su dalmatinski gradovi gledali odsada u naprijed u duždi svoga gospodara (*domino nostro*), ipak time još nije nestalo i prestalo drevno suvereno pravo careva byzantinskih. Ne marim sada ispitivati, e da li su Mlečani mislili dalmatinske gradove samo carstvu sačuvati, ili ih s vremenom sebi podvrgnuti, no stoji svakako to, da su zabrinuti za svoj novostečeni posjed nastojali, kako da se mirno sporazume s novim svojim susjedom kraljem Kolomanom.⁹⁶ U to nas upućuje jedno sačuvano pismo njegovo kao odgovor duždi Vitalu I. Michielu, u kojem se kaže:

»Koloman po milosti i volji božjoj kralj ugarski (*Ungarorum rex*) Vitalu Michielu hrabrom duždi mletačkom (*Venetorum duci*) i njegovim velmožama pozdrav i vječno prijateljstvo.«

»Budući da sveto pismo jednako opominje naglasujući, da ne valja saći s puta pradjedovskoga, treba se doista čuditi onima, koji misle, da bi trebalo poći drugim. Stoga vam pišemo ovo pismo u znak, da smo željni vašega vječnoga prijateljstva onako, kako su ga i naši prešasnici⁹⁷ međusobno gojili. Što pak nijesmo vašim željama (sve dosada) niti pismom niti po poslaniku odgovorili, kako ste to tražili, ne valja ni iz daleka tako tumačiti, kao da smo to učinili (naumice) u prijevornoj nakani, nego smo (odgovor) odgodili iz razloga koristi i probitka, te poradi neslomive stalnosti, jer dobro znamo, da bi ono što je ugovoreno mnogo slabije bilo, kada bi bilo učinjeno bez vijeća čitavoga kraljevstva (*sine totius regni consilio*). Stoga smo se pobrinuli, da vam sada uzmognemo odgovoriti, poduprti voljom cijeloga kraljevstva, ne samo pismom, nego i po posebnom poslaniku. Neka dakle znade mudrost vaša i vaših prvaka, da mi i naše kraljevstvo želimo, da se svežemo nerazrješivim vezom ljubavi s vama i vašima. Upravo u tu svrhu budući da svega, što (vam) želimo kazati, ne možemo napisati, da čitatelju ne dosadi, šaljem vam takovoga (posebnoga) poslanika, čijim riječima nemojte da uskratite posluha i pažnje. No da ne biste oklijevali saslušati naše vlastite riječi, potrudili smo se, da vam nešto malo i pismom saopćimo. Želimo dakle poradi što tvrde stalnosti, da se između vas i nas, pa naših i vaših prvaka učini iskrena prisega, u smislu koje bismo se mogli, kada se za to pokaže potreba, uzajamno podupirati u zajedničkom proširivanju (*augmentum; zemalja?*). Čvršće naime stoji i trajnije je ono, što se odasvud sveže veoma čvrstim vezom, nego li što počiva na slabijim temeljima. Stoga dakle sve što ćemo pravo zapovjediti, da se potpuno izvrši, nastojmo iskreno zajedničkim glasom i svim naprežanjem duše uz potporu vlasti izvoditi. Osim toga kao što ste vazda

⁹⁶ Samo ovakovo tumačenje čini nam listinu Kolomanovu razumljivom i jasnom. Primjećujem još, da Dandolo najprije javlja poraz i smrt hrvatskoga kralja Petra II, a onda odmah po tom savez ugarsko-mletački (na osnovu ove Kolomanove listine), tobože naperen protiv Normana. *Muratori XII, 259:* »Hoc tempore Colomanus rex Hungariae

misit exercitum in Dalmatiam et occidi fecit regem Petrum et per legatos suos cum Venetorum duce foedus iniit contra Normannos.

⁹⁷ Tude Koloman ima na umu ugarske kraljeve Stjepana I. Svetoga i nasljednika mu Petra Mlečanina, koji bješe sin Stjepanove sestre i muža joj mletačkoga dužde Otona Orseola.

časno susretali neiscrpivu zahvalnost i naše poslanike, pa kao što ste (nam) razborito davali svakovrsne savjete, molimo vas, da ih još časnije i razboritije dadete (sada) ovom našem poslaniku, kao da bismo mi sami to bili, jer prava se ljubav ne očituje samo u riječima, nego i djelom, dok se prijatelj prokušava u nevolji.⁹⁸

»Ugovor prijateljstva, što je sklopljen između ugarskoga kralja i dužde mletačkoga.«⁹⁹

»Ja Koloman kralj ugarski sam ću po sebi i po svima mojima s tobom Vitalis Michieli, duždo Venecije, Dalmacije i Hrvatske (Venetie, Dalmatie, Chroatie dux) i sa svima tvojim prvacima od ovoga dana unaprijed podržavati pravo i čvrsto prijateljstvo, te ću i tebe i tvoje (prvake) i sve gradove (ciuitates) podložne tvojoj vlasti i sve utvrde i utvrđena mjesta (castella ac loca subdita), što pripadaju tebi — sam čuvati i ni na koji ih način ne ću uznemirivati. I ako bi tkogod od mojih koga od vaših izagnao ili uvrijedio, a ja to saznam, u roku od trideset dana ću to popraviti.«

»Sve je ovo prisegom potvrđeno i ugovoreno uz jednake uvjete s obih strana.«¹⁰⁰

»No budući da se meni i mojim velikašima i starješinama čini sumnjivo, da li te imam nazivati vladarom Hrvatske i Dalmacije (Sed tamen quia mihi principibusque meis et senibus dubium videtur, utrum te ducem Chroatie atque Dalmatie nominauerim), hoću, dapače želim, u svrhu, da se očuva sklopljeno prijateljstvo, kako bi se od tebe i tvojih, a tako isto i od mene i mojih svaka sumnja prije svega uklonila, da se jedan drugomu nipošto ne bismo imali razloga oprijeti ni u kojem slučaju, gdje se može sigurnošću da dokaže, što tebe ide po tvojima, a što mene po mojim prešasnicima.«¹⁰¹

Na prvi je pogled jasno, da ovdje ugovaraju dvije susjedne vlasti, jer samo za taki slučaj može jedna da drugoj zajamči siguran i miran posjed njezinog teritorija, ter gradova, tvrđava i pučanstva. Nadalje vidimo jasno još i to, da Koloman sumnja, e da li duždu ide naslov vladara Hrvatske i Dalmacije, pak pozivajući se na prešasnike svoje (naime hrvatske kraljeve, za kojih se baštinika proglašavao, kao i stric mu Ladislav I.), želi da se čitava stvar nepristrano ispita, to jest: Koloman smatra sebe u taj čas zakonitim vladarom Hrvatske i Dalmacije, te poradi toga ne će ni on ni njegovi doglavnici da priznadu duždi toga naslova. Konačno jasno se opaža (kako sam već upozorio) još i to, da je ova isprava zapravo prijepis sastavljen od triju komada, naime od Kolomanova pisma duždu, kojim se odazivlje njegovom po-

⁹⁸ Ovo je imala u originalu biti posebna listina, naime Kolomanov odgovor duždi.

⁹⁹ Kasniji dodatak u prijepisu, kojim se očito označuje sadržaj druge Kolomanove listine.

¹⁰⁰ I opet dodatak u prijepisu, a znači, da je doslovno taku listinu izdao još i dužda Vitale Michieli.

¹⁰¹ To je opet odlomak posebne isprave kralja Kolomana, jer je teško vjerovati, da bi na originalnom primjerku, kojim se sklapa savez, ovakom dodatku moglo biti mjesta. Cijelu listinu donosi Smičiklas Cod. dipl. II, 1—2, no pod pogriješnim datumom 1101—1102., kako ćemo odmah vidjeti.

zivu, da sklope prijateljstvo, onda isprava o ugovoru samom, te napokon kraljev dodatak nakon sklopljena saveza. Međutim sve su te isprave ne samo jedna logična cjelina, već s obzirom na vrijeme jedna drugoj veoma blizu, tako da se mogu staviti pod jednu te istu godinu, koju tek treba odrediti, jer nam nije naročito ubilježena.

Dužda Vitale I. Michieli vladao je od prosinca 1096. nekako najkašnje do prosinca 1101.¹⁰² Pošto je Koloman pobio hrvatskoga kralja Petra II. u proljeće (prije svibnja) g. 1097., te tako zavladao Belgradom i ostalom Hrvatskom (ali ne i dalmatinskim gradovima i otocima), to je ona izdana poslije svibnja 1097., a prije prosinca 1101. Kad uvažimo, da je takav ugovor najviše smisla mogao imati u vrijeme, kada je Venecija bila zabavljena u križarskoj vojni, onda možemo to doba stegnuti na g. 1098. ili najdalje na početak 1099.

Ali vlast Kolomanova ne potraja dugo u Hrvatskoj. Kada ga snade u travnju 1099. kod galičkoga Přemysla težak poraz, te kada se uslijed svade s bratom Almošom uznemiri Ugarska, podigoše se listom Hrvati od Neretve do Drave i stresu sa sebe njegovo gospodstvo.¹⁰³ Tek g. 1102. izmiri se posebnim ugovorom s njima, a onda i okruni iste godine u Belgradu hrvatsko-dalmatinskim kraljem. Odsada dalje bješe mu zakonito vladanje mirno i sigurno. Koloman je sada mogao pomišljati na zauzeće dalmatinskih gradova i otoka, ali to se nije nikako moglo postići bez sukoba s Venecijom, da i ne govorimo o potrebi posebnoga brodovlja. Trebalo je dakle učiniti Veneciju nesposobnom za otpor. Vidjeli smo, da su se dalmatinski gradovi vazda smatrali dijelovima byzantinskoga carstva, a hrvatski kraljevi osim Zvonimira, odnosno dužde, bili su tek zaštitnici njihovi u ime carsko. Carstvo je u taj par bilo poglavito zabavljeno važnijim svojim interesima na istoku, tako da mu do zapada nije moglo biti toliko stalo.¹⁰⁴ Međutim se oženi u prvoj poli godine 1104. mladi carević byzantinski Ivan Komnen s Piroškom (Irenom), kćerkom ugarskoga kralja Ladislava I.¹⁰⁵ Kako je otac njezin u to doba bio mrtav, to je sada pred Byzantin-cima Koloman fungirao kao tast.¹⁰⁶ Nekako u isto doba zamisli herceg antiohijski i tarenski Boemund, sin slavnoga Roberta Guiskarda, ponovnu navalu na Drač i byzantinsko carstvo, dapače u tu svrhu stao je po zapadnoj Evropi kupiti »križare« protiv »shizmatičkoga« cara Aleksija.¹⁰⁷ Sve je to bilo razlogom, da su sada Koloman i Aleksije, po byzantinskom mišljenju tast i svekar, sklopili savez protiv Boemunda. Eto uslijed ovako tijesnih rodbinskih i političkih veza između oba vladara zgodilo se, da je car prepustio svome rođaku

¹⁰² Kretschmayr: *Geschichte von Venedig* Vol. I. Gotha 1905, 215 i 457. Kolomanovo pismo stavljaju u g. 1097. Lenel 18—20. Kretschmayr 219.

¹⁰³ Isprava izdana dvanaestorici hrvatskih ple-menskih predstavnika g. 1102. dokazuje nepobitno, da su tada Hrvati bili slobodni do Drave. Taj fakat pretpostavlja ustanak, kojem su mogli spomenuti događaji pogodovati. Za nepravilike s Almošom i galičku

vojnu gl. Pauler: *Magyar nemzet története az Arpádházi királyok alatt*. Vol. I, 2. izd. Bdpst 1899, 202—206.

¹⁰⁴ Chalandon: *Essai* 224—236.

¹⁰⁵ Svi podaci o tome skupljeni ap Wertner *Az Arpádok családi története*. Nagy-Becske-reen 1892, 210—213 (gl. Pauler u Századok 1888, 322—323).

¹⁰⁶ Anna Comnena (ed. Bonn.) Gl. niže notu 116.

¹⁰⁷ Chalandon o. c. 236—238.

dalmatinske gradove i otoke.¹⁰⁸ Kako je pak Venecija iz trgovačkih interesa bila tijesno vezana uz Byzant, te također važila kao carski saveznik protiv opasnih joj Normana, to se morala zadovoljiti Aleksijevom odlukom i izmiriti se s gotovom činjenicom. Stoga dakle i vidamo, gdje se Koloman nigdje ne susreće s mletačkim četama za dalmatinske svoje vojne, te gdje se gradovi gotovo bez otpora dragovoljno predaju kralju nakon intervencije dobro upućenih biskupa svojih. Što pak Dandolo priča, da je Koloman navalio prevarnim načinom »pogazivši ugovor« na dalmatinske gradove i otoke, upravo u vrijeme, kada je mletačko brodovlje bilo u svetoj zemlji i podsjedalo Sidon,¹⁰⁹ to je potpuni anahronizam, jer se kao izvjesno znade, da se to tek g. III. zgodilo, dakle pune tri godine kasnije.¹¹⁰ Nemogućnost mletačkog otpora, odnosno da je Koloman uzeo dalmatinske gradove i otoke u svoju vlast privolom byzantinskoga carstva, dokazuje nam najbolje činjenica, što se dužda Ordelafo Faledro od 1107 dalje ne kiti više naslovom vladara Hrvatske i Dalmacije¹¹¹ i što je mletački patrijarka iz Grada Ivan Gradonigo za boravka svoga u Carigradu g. 1112. zamolio cara Aleksija, da opet povрати Veneciji dalmatinske gradove, na što ali car ne htjede privoliti svjetujući da se čeka.¹¹²

Međutim je navalio herceg Boemund krajem listopada 1107. na byzantinski Drač sa 34.000 momaka. Nakon višemjesečnoga junačkoga podsjedanja ipak ne postiže većih uspjeha, a kada ga je car Aleksije opkolio sa svih strana, jer je herceg dao spaliti, nakon što se iskrcao pod Dračom, svoje brodovlje, te je njegovoj vojsci zaprijetila glad, morao je konačno zamoliti mir (u rujnu 1108.).¹¹³

¹⁰⁸ To je logička posljedica svega onoga, što se zgodilo g. 1107. i 1108.

¹⁰⁹ Dandolo ap. Muratori XII, 264.

¹¹⁰ Lenel 91. Simonsfeld: Zur Geschichte Venedigs. Hist. Zeitschrift. Vol 84. Leipzig 1900, 439, 441.

¹¹¹ Tafel-Thomas: Urkunden zur älteren Handels- und Staatsgeschichte der Republik Venedig. Fontes rerum Austriacarum. Vol. XII. Wien 1856, 67. (»dux Venetiarum et imperialis protosevastos«.)

¹¹² Dandolo l. c. 265: »Dux igitur anno decimo (= 1112) ad Dalmatiam recuperandam intendens patriarcham Constantinopolim cum quatuordecim galeis Alexio imperatori legatum mittit et regalem invasionem (sc. Colomani regis a. 1107.) promissi foederis oblitam exponi fecit et subsidium opportunum ab eo sibi exhiberi postulavit, maxime quia opera comprobaverat, sui imperii Venetos fuisse intimos zelatores«. Augustus (sc. Alexius) requisitioni consentiens ad intentum perficiendum dilationem consuluit et sic legatus obtento proposito ad ducem red . Ovo je

poslanstvo zajamčeno i inim izvorima. Gl. Lenel 92-93, kojega popunjuje, odnosno korigira u tom važnom stavku Simonsfeld 441-442. — Da su Mlečani smatrali dalmatinske gradove i otoke državo-pravnom svojinom byzantinskoga carstva u doba, kada ih je Koloman okupirao, jasno kaže službena »Historia ducum Veneticorum«, sastavljena početkom XIII. stoljeća: »Tempore itaque illo, quo Alexius Constantinopolitanum regebat imperium, Ordelafo Faletro, vir illustris et preclarus ingenio, ad ducatus Venecie regimen, licet juvenis, fuit promotus. Et cum rex Ungarorum Jaderam invasisset eamque ab eodem imperatore, cui Veneti illam donaverunt (!), violenter accepisset, Dalmatiam quoque occupasset, nec voluisset illam aliquatenus relinquere, idem dux maximum fecit exercitum . . .«. Monum. Germaniae hist. Script. XIV, 73. Još g. 1103. datiraju u Dalmaciji (u Zadru?) po byzancu Aleksiju. Smičiklas o. c. p. II.

¹¹³ Chalandon o. c. 242-249.

Za vrijeme dračke podsade (valjda na proljeće 1108) ukrcale su se čete kralja Kolomana na mletačkim galijama, te se prevezle u Apuliju, gdje su pustošile kroz tri mjeseca zemlju hercegovu, osvojile Brindisi i Monopoli, a onda se povratile natrag u Dalmaciju.¹¹⁴ Više je nego samo vjerojatno, da su kod te talijanske vojne Kolomanove ne samo sudjelovali, nego većinu sačinjavali Hrvati, a tako i u onim četama, što su došle u pomoć Aleksiju pod Dračem.¹¹⁵ To zaključujem odatle, što Ana Komnenka, kći careva, kaže, da su kod sklapanja mira između Aleksija i Boemunda sudjelovala dva poslanika »dačkoga kralja« i to »župani« Peris (= Petar?) i Simon. Nazočnost njihova opet jedino se može protumačiti s u djelovanjem Kolomanovim u ratu.¹¹⁶

Kakvi su odnosi bili u to doba između Ugarske i svete stolice?¹¹⁷

Budući da se ideal pape Silvestra II. (999—1003), naime unutarnji savez između papinstva i carstva, pokazao kao neprovediv, odlučio se konačno Grgur VII. (1073—1085), da istakne ciljem svojim oslobođenje poniženoga papinstva ispod premoći carske vlasti, a Henriku IV., koji je tome stajao na putu, navijesti hrabro rat. U tu svjetsku borbu bila je (poput Hrvatske) uvučena i Ugarska. Kako je carska politika već odavna jednako išla za tim, da učini Ugarsku svojom vazalnom zemljom, dakle da je liši potpune slobode,¹¹⁸ sasvim je prirodno, da se kralj Ladislav I. pridružio Rimu U znak dobrih odnosa proglasi papa Grgur VII. na kraljevu molbu svecima Stjepana I., sina mu hercega Emerika i čanadškoga biskupa mučenika Gerharda (1083.). Po smrti Grgurovoj Ladislav se i opet pridruži njegovim nasljednicima Viktoru III. (1086—1087) i Urbanu II. (1088—1099), dapače dne 1. kolovoza 1087. došli su na državni sabor u Speier ugarski poslanici, koji u ime kraljevo izjaviše, da će vladar njihov i nadalje ostati u vjernosti spram rimske stolice, te da je spreman podići 20.000 konjanika da pokori raskolnike,¹¹⁹ to jest pristalice protupape Klementa

¹¹⁴ Taj rat spominju ugarske kronike. Simon de Keza ed. Florianus II, 88. Gl. o tom Pauler Századok 1888, 323—324. Marczali: Az Árpádok és Dalmácia. Budapest 1898, 32. stavlja grješkom taj rat u g. 1096., kao i svi dojakošni pisci do Paulera. Tomu je glavni razlog Dandolo 259. Gl. izvrsno tumačenje ove Dandoloze zabune ap. Simonstfeld o. c. 440—441.

¹¹⁵ Chalandon 228.

¹¹⁶ Anna Comnena (ed. bonn. 246: »οί ἐκ τῶν Δακῶν ἤγοντες ἀποκρισάριοι παρὰ τοῦ κράτη καὶ συμπενθέρου τῆς βασιλείας, Ζουπάνος ὁ Περῆς καὶ Σίμων.« Odatle vidimo, da su u Byzantu ugarskoga kralja zvali dačkim i carskim sustastom. Ime Peres ili Peris moglo bi biti Petar, inače ne znam što je. Važno je, da Ana Komnenka zove Kolomanove poslanike hrvatskom riječi županima. Tim pak izrazom nazivali su u Byzantu oduvijek samo hrvatske i srpske časnike. To je tim značaj-

nije, što Ana pozna i izraz κόμης (= comes) (ed. cit. p. 208, 215 i još inače), uobičajen tada i u Ugarskoj. Treba i to uvažiti, da je Ana bila kći cara Aleksija, a žena vojvode Nikefora Bryennija; i otac i muž joj bili su tada nazočni u Draču. Osim toga ona je nesumnjivo imala pred sobom i ispravu o miru. Prema tome nije tek slučajno, da se oba ona Kolomanova poslanika nazivlju županima, a ne komesima. Da je Ana pazila na titule gl. Oster: Anna Komnena. Dritter Theil. Rastatt 1871, 75—76.

¹¹⁷ Gl. Fraknoi: Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római szent-székel. Vol. I (1000—1417). Bdpst 1901, 20—31.

¹¹⁸ O tom ću nešto niže opširnije raspravljati.

¹¹⁹ To javlja savremeni kronista Bernold (Mon. Germ. hist. Script. V 446): »Latislaus rex Ungarorum missa legatione ad idem colloquium, se in fidelibus sancti Petri cum viginti milibus equitum contra scis-

III. Podjedno nagovorio je i češkoga kralja Vratislava, da se i on pridružio Viktoru III.¹²⁰

Skoro potom uđe Ladislav s vojskom svojom u Hrvatsku. Za pouzdano i točno ustanovljenje o tom, kakovo je stanovište u hrvatskom pitanju zauzimaopapa Urban II., fale nam potpuno podaci. Madžarski historik Fraknói ipak se o tom izjavljuje ovako: »Iz toga, što Ladislav nije uzeo naslova kralja Hrvatske i Dalmacije i što su se primorski gradovi izmakli ispod vrhovne vlasti ugarske krune, moramo zaključiti, da njegova politika nije uživala podporu od strane svete stolice«. Potvrdu za mišljenje svoje nalazi Fraknói u inače sigurnošću još uvijek neodgonetnoj činjenici, da se kralj Ladislav I. koncem g. 1092. približio dušmanu pape Urbana II. caru Henriku IV. i protupapi Klementu III.¹²¹ Ovu osebujnu činjenicu iznosi jedno pismo pape Urbana II. od 27. srpnja 1096., upravljeno po kraljevoj smrti njegovom nasljedniku Kolomanu. Papa se u tom pismu tuži, da »ugarski narod već odavna ide krivom stazom i da slijedi mjesto spasa svoga putove tuđeg stada«, po tom govori o ratu Henrika IV. protiv pape Grgura VII. i o izboru protupape, a onda nastavlja: »Usljed ovih soton-skih bura, Ugarska se već davno otkinula od apoštolske stolice poklonivši se knezu laži.«¹²² Međutim upravo u to doba vjerska se gorljivost kralja Ladislava I. uzdigla do kulminacije utemeljenjem dvih biskupija, zagrebačke i veliko-varadinske (o. 1093—1094).¹²³

Čim je Ladislav I. umro (29. srpnja 1095.), Urban II. odmah se požuri, da s njegovim nasljednikom Kolomanom (1095—1116) uspostavi prekinute dobre sveze. Kao posrednik kod toga posla bijaše odabran od papinske strane opat somogyvárskog benediktinskog samostana Odilo,¹²⁴ koji je došao u Ugarsku iz francuske benediktinske matice St. Gilles, a inače još bio lični prijatelj i drug pape Urbana II., člana istoga reda i rodom Francuza. Kada je opat Odilo došao pred papu (koncem srpnja 1096.), boravio je Urban II. u St. Gillesu Nakon po-drobne usmene informacije obratio se sada papa na kralja Kolomana posebnim pismom, u kojem je najprije izrazio radost svoju, što je došao na ugarski pri-

maticos se affuturum, si necesse foret, promisit.« S ovolikom i ovakovom je vojskom mogao g. 1091. Ladislav I. provaliti u Hrvatsku.

¹²⁰ Fraknói p. 27 (po Dudik: Geschichte Mährens VI, 444).

¹²¹ Fraknói: Szent László levele a Monte cassinói apáthoz. (Értekezések magy. akad. XIX, 8). Budapest 1901, 14—15. Time bila bi nam i protumačena slabost i kratkotrajnost vladanja Almoševa, koji je očito imao da kao posebni kralj vidljivo prikaže, kako Ladislav I. ne misli Hrvatske utjeloviti Ugarskoj.

¹²² Fejér: Cod. dipl. II. p. 13—15.

¹²³ Budući da je kralj Ladislav u to doba bio pristaša protupape Klementa III., to prvi

zagrebački biskup Duh (ako je dulje ostao na svom mjestu) nije bio potvrđen od zakonitoga pape, kao ni utemeljenje biskupije same. To je važna jedna okolnost, koju su dosadanji historici biskupije zagrebačke sasvim previdili. Kada su opet uspostavljeni dobri odnosi s Ugarskom, zaboravilo se u Rimu na držanje Ladislavovo od 1092—1095, jer eno papa Paskal II. govori 1106. o njemu kao o kakvom svecu. dok ni papu Celestina III. nije ono priječilo, da ga g. 1192. ne proglasi svecem. Tako opaža biskup Fraknói o. c. 28—29.

¹²⁴ Ovaj je samostan osnovao Ladislav I. g. 1091. (Fejér I, 468—471). Da je Odilo bio opat somogyvárski gl. Fraknói l. c.

jesto muž vješt pored svjetskih znanosti još i crkvenom pravu, a onda izreče želju, da se kralj opet povrati u vjernost svete stolice, a za nagradu mu stavlja u izgled obnovu povlastica, što ih je dobio Stjepan I.¹²⁵ Sada biše posredovanjem opata Odila uspostavljani dobri odnosi između Ugarske i Rima, a savez s Henrikom IV. prekinut. Priključak papinskoj politici dokazuje najjasnije, što se Koloman približio vjernom papinskom vazalu sicilskom hercegu Rogeru I., čijom se kćerkom Buzilom u svibnju 1097. i vjenčao.¹²⁶ Ovako prijateljski odnosi potrajali su s Rimom i za Urbanova nasljednika Paskala II. (1099—1118).

Iz ovoga se razlaganja vidi, da Kolomanova hrvatska politika pada u doba dobrih odnosa s rimskom stolicom, što podjedno znači i to, da se razvijala u sporazumu s njome, a ne protiv njene volje, kako je to možda bilo za Ladislava I.; otale i uspjeh njezin, dapače nije nevjerojatno, da je o akciji Kolomanovoj bilo govora između pape i opata Odila odmah u srpnju 1096., jer kada križari prolaze Hrvatskom i Dalmacijom, ona je nesumnjivo bila slobodna zemlja, u kojoj se nije ni znalo za vlast ugarskoga kralja.¹²⁷ Prema tome dakle, smatrao je papa Kolomana zakonitim kraljem hrvatsko-dalmatinskim, čiji je rad odobrio, a to se najbolje vidi po držanju visokoga dalmatinskoga klera prigodom kraljeve dalmatinske vojne.¹²⁸

Sasvim drugačije stajale su stvari u Njemačkoj.¹²⁹

Odnosi između Ugarske i Njemačke za Stjepana I. bili su veoma srdačni, no za nasljednika njegovih nastade preokret. Već Petar Mlečanin (1038—1041, 1044—1047) morao se g. 1044. priznati vazalom njemačkoga cara Henrika III., kao što to učiniše i vladari susjedne Češke i Poljske, te plaćati danak (Rex Henricus . . . Ungariam sibi tributariam fecit), a tako učini 1053. i nasljednik mu Andrija I. (1047—1060). Ovoga stanja oprostio privremeno Ugarsku nenadana smrt silnoga Henrika III. (5. listopada 1056) i malodobnost sina mu i

¹²⁵ Fejér II, p. 13—15. Gl.: Fraknói o. c. I, p. 29.

¹²⁶ Gl. o tom poblize Chalandon: Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile. Vol. I. Paris 1907 p. 350—352. Ostale kćeri Rogerove uzeli su Filip I., kralj francuski, Konrad, sin cara Henrika IV., koji je bio s ocem u svađi i Rajmund IV. de Saint Gilles, grof od Provence. Papa Urban II. bijaše i lični prijatelj hercega Rogera, pa nije nemoguće, da je opat doista nagovorio kralja na tu ženidbu po želji papinoj. Gl. Chalandon o. c. 345 i dalje.

¹²⁷ To priznaje i Pauler u već spomenutom svom članku u Századok 1888. Za prolaz križara gl. Rački: Documenta p. 461—469.

¹²⁸ Pada u oči, da nam nije nigdje zabilježeno, da bi budi Ladislav I. budi Koloman imali položiti papi rimskom vazalnu prisegu

vjernosti, kako je to učinio Zvonimir. Nije li možda baš ta okolnost razlog nespo razumka između pape Urbana II. i Ladislava I.; a odstranjenje njezino dovelo opet do sporazuma s Kolomanom?

¹²⁹ O tome gl Pauler; A magyar nemzet története az Árpád házi királyok alatt. 2. izd. Vol. I. Bdpst 1899. — Huber: Geschichte Oesterreichs. Vol. I. Gotha 1885. — Giesebrecht: Geschichte der deutschen Kaiserzeit. Vol. II. i III. 1. 2. Peto izd. Lpzg 1890. — Rademacher: Ungarn und das deutsche Reich unter Heinrich IV. Merseburg 1885. — Schuster: Ungarns Beziehungen zu Deutschland von 1056—1108. Hermanstadt 1899. — Meyndt: Beiträge zur Geschichte der älteren Beziehungen zwischen Deutschland und Ungarn. Leipzig 1870.

nasljednika Henrika IV. (1056—1106), a nešto docnije teški zapletaji s papinskom stolicom. Već je mati Henrika IV., regentkinja Agneza sklopila u rujnu 1058. s Andrijom I. mir, kojim bje priznata s carske strane nezavisnost Ugarske, a sin njegov Salamon zaručen s njemačkom princesom Juditom, sestrom Henrika IV. Uslijed svada sa svojim stričevićima bješe Salamon (1063—1074) opet prisiljen, i ako ne javno, a ono potajno priznati vrhovnu vlast svoga šurjaka. Stoga bje otjeran, a novi kralj Gejza I. (1074—1077) uđe u rat sa Henrikom IV. U kolovozu 1074. započe vojna. Gejza dade prije boja svu zemlju opustošiti, tako da se Henrik IV. prodrvši preko Njitre do Vaca morade konačno, ne postigavši ništa, poradi nestašice hrane natrag vratiti. U ove se prilike uplete Grgur VII., čijoj se zaštiti preporučise oba takmaca, Gejza i Salamon. Papa im obojici uspisa, da je Ugarska vlasništvo crkve rimske, jer da ju je nekoć sv. Stjepan darovao sv. Petru, a car Henrik III. osvojio njemu u čast i ponovno poklonio poglavici apoštolskom; stoga će Grgur VII. onoga priznati kraljem ugarskim, koji se bude priznao papinskim vazalom. No toga ne htjedoše učiniti ni Gejza I. ni Salamon; prvi očekivaše pomoći iz Byzanta, a drugi iz Njemačke i od njenoga »prokletoga« cara Henrika IV. U Carigradu vladao je u taj par Mihajlo VII. Dukas Parapinakes (1071—1078). Budući da se kruna sv. Stjepana nalazila u Salamona, pošalje sada byzantinski car Gejzi novu krunu istočnoga stila.¹³⁰ Tim diademom dade se Gejza g. 1075. okruniti, no umre već g. 1077. neizmiren sa Salamonom; on ostavi dva sina, starijega Kolomana i mlađega Almoša.

Poradi malodobnosti obojice dječaka naslijedi Gejzu brat Ladislav I. (1077—1095), s kojim započe novo doba ugarske historije. Ladislav oženi se sa kćerkom njemačkoga protukralja Rudolfa Švapskoga, da oslabi nastojanja Salamona u Njemačkoj i da steče sklonost pape Grgura VII. za sebe. Kako vidjesmo, iza mnogogodišnje vjernosti rimskoj stolici Ladislav se g. 1092. pridruži Henriku IV. i protupapi Klementu III., koji je odnošaj prekinuo tek nasljednik njegov Koloman. Međutim nije njemački car Henrik IV. uslijed neprekidnoga spora s papinskom stolicom mogao svratiti pažnje svoje na Ugarsku, pa tako ostade ona s te strane na miru. Iz ovoga se razlaganja vidi, da su ugarski vladari u XI. vijeku bili potpuno nesposobni, da išta poduzmu protiv sjevero-zapadnih susjeda svojih, Njemačke i njenih vazala Češke i Poljske. Stoga im bješe sav interes obraćen na jug i sjevero-istok, a name na Hrvatsku i rusku Galiciju. No za južne krajeve naročito Dalmaciju i Hrvatsku zanimala se i Njemačka.

Još je Karlo Veliki ušao u rat s Byzantom radi posjeda Dalmacije i Hrvatske. Kada je g. 803. car Nikefor sklapao mir, pridržavao jedino dalmatinske gradove i otoke, dok je Hrvatsku prepustio zapadno rimskom carstvu. Kada se potom i Dalmacija predala Francima, plane ponovno ljut rat, koji svršši mirom

¹³⁰ To je donji dio današnje krune, zapravo diadem s emaljiranim slikama, koji je kasnije

s gornjim dijelom (krunom sa krstom) spojen u jedno.

u Aachenu, kojim bje potvrđen onaj raniji (od 803).¹³¹ Vrhovna vlast byzantska tekla je odsada u Dalmaciji, kako vidjesmo, s malom iznimkom neprekidno do g. 1107., dok se u Hrvatskoj izgubila franačka (zapadno-rimska) prevlast još g. 878. No Dalmacija i Hrvatska računala se po staroj rimskoj diobi (od g. 395) kao dio zapadno-rimskoga carstva, dapače još i sam car Konstantin Porfirogenet kaže za Dalmaciju, da je »provincija Italije«.¹³² Na ovoj drevnoj rimskoj carskoj razdiobi temeljili su njemački vladari, kao obnovitelji zapadno-rimskog carstva, svoje pravo na Dalmaciju i Hrvatsku. Osim toga bilo je veoma često i sukoba na granici između države hrvatske i vojvodine Koruške, koja je s njome graničila na sjevero-zapadu, s današnjom Istrom, Kranjskom i Štajerskom.¹³³ Treba imati na umu, da su njezine markgrafije (tako Istra, Štajerska i »Windische Mark«) bile pretežnim dijelom osnovane protiv Slavena, dakle u neku ruku bile osvajajući elemenat, kojem je bila tendencija, da širi njemačko gospodstvo. Što je uspjelo u Mišanju, Braniboru i na Labi, nije se činilo nemoguće ni u današnjoj Istri, Kranjskoj i Štajerskoj. Za vrijeme sporova između papinstva i carstva imamo već neke jasnije podatke. Kako je poznato, vojvodina Koruška prionula je listom uz Henrika IV., dok je naš Zvonimir stajao na strani Grgura VII. Već g. 1079. podiže se protiv njega istarski vojvoda Vecelin,¹³⁴ a nešto kasnije došlo je do rata u kojem je hrvatski kralj provalio duboko u današnju Kranjsku, ali drugi puta opet i njemačke čete duboko u Hrvatsku.¹³⁵ Zvonimiru pomagao je tom prilikom šurjak njegov ugarski kralj Ladislav I., koji je tada bio protivnik Henrika IV.¹³⁶ Borbe su ove prošle, kako se čini, bez većih posljedica po Hrvatsku, no uza sve to ipak se je Nijemci ne odrekloše. To nam pokazuje činjenica, što je sam Fridrik I. Barbarossa (1152—1190) imenovao g. 1152. Konrada, vojvodu meranskoga hercegoma (dux) Dalmacije i Hrvatske,¹³⁷ a kroz g. 1181. i 1182. Bertolda i opet vojvodu meranskoga iz porodice grofova Andechs;¹³⁸ dapače car Fridrik II. izdaje g. 1244. Omišanima »svojim vjernim« (fidelibus suis) jednu zapovijed.¹³⁹ No sve je to bilo samo neko umišljeno pravo, budući da je ono zvučno »dux Dalmatiae et Croatiae« vazda ostajao tek pusti naslov. Ali

¹³¹ Rački: Doc. p. 304—317. Gl. o tom opširno Manojlović: Jadransko primorje IX. stoljeća u svjetlu istočno-rimske (byzantske) povijesti Rad jugosl. akad. Vol. 150 (Zgrb 1902).

¹³² Constantini Porph. De thematibus II, 8.

¹³³ Nesumnjivo se je uslijed takih inače nepoznatih nam sukoba granica hrvatska stegnula od istarske Raše na Rječinu kod Trsata. Za vojvodinu Korušku u to doba gl. vrlo dobru radnju Wahnschaffe: Das Herzogtum Kärnten und seine Marken im XI. Jahrhundert. Klagenfurt 1878.

¹³⁴ Gl. Steklasa: Kralj Dimitar Zvonimir prema Karantancem za investiturne borbe

(Program realke rakovačke). Karlovac 1884. p. 7—11. — Rad vol. XXVIII, p. 175 (Rački Borba). — Wahnschaffe o. c. 25. Ne vidim razloga tražiti u Vecelinu Zvonimirova podanika, kada nam je zamčena istodobna ličnost istarskog markgrafa, što i većma odgovara smislu papina pisma. Gl. Steklasa p. 21—24.

¹³⁵ Rački: Doc. p. 474—475. Steklasa p. 21—24. — Virag: Pabirci po davnijoj hrvatskoj povijesti. Rieka 1891. p. 10 i dalje.

¹³⁶ Ibidem.

¹³⁷ Steklasa o. c. p. 9.

¹³⁸ Oefele: Geschichte der Grafen von Andechs. Innsbruck 1877, p. 71—73.

¹³⁹ Ljubić: Listine I, p. 64.

carstvo zapadno-rimsko kao da se nije mislilo uvijek time zadovoljiti, šta više, ono je na glas, da je Koloman zauzeo dalmatinske gradove, njemu navijestilo rat. O tome smo srećom ipak nešto jasnije upućeni.

Poznato je, da je Kolomanov mlađi brat Almoš nekoć bio od svoga strica Ladislava postavljen u Hrvatskoj kraljem.¹⁴⁰ Ali već po smrti stričevoj on se nalazi u Ugarskoj kao herceg (dux) upravljajući istočnim dijelom države s lijeve obale rijeke Tise, što najjasnije svjedoči, da mu je vladanje bilo kratkoga vijeka.¹⁴¹ Međutim uspostavi na proljeće g. 1097. Koloman vlast svoju u Hrvatskoj, ali Almošu nije tom prilikom povratio hrvatskoga prijestola. Ne može biti sumnje, da se u ovojme ima tražiti razlog krvavim zadjevicama između oba brata.¹⁴² Već naredne godine 1098. stajale su u bojnoj spremi na obalama Tise njihove vojske, a samo razboru visokoga plemstva ima se pripisati, da nije došlo do sukoba. Oni su naime izjavili, da ne nalaze potrebnim, da dođe do općenitoga krvoprolića, već zaključiše neka braća u toj stvari, budući da je bila lične naravi, podijele megdan. Potom se oba brata izmire, a vojske razidu.¹⁴³ Skoro potom postade Koloman voljom naroda hrvatskoga njegovim zakonitim vladarom, a taj je čin posvećen i posebnim krunisanjem (1102). Jasno je, da se Almoš i opet našao prevaren u svojim nadama, a za cijelo i u zahtjevima. Uslijed toga došlo je među braćom do novoga spora i Almoš ostavi (1104.) Ugarsku i ode u Njemačku, da traži pomoći. No ovdje se odigravahu tužni događaji između oca Henrika IV. i sina Henrika V., koji svršiše tako, da je otac morao sinu da ustupi krunu i da kao prognanik završi burni život svoj u Lüttichu (7. kolovoza 1106). Videći da mu nema pomoći u Njemačkoj, povrati se Almoš g. 1106. preko Passaua kući u Ugarsku, gdje se i opet izmire s bratom Kolomanom.¹⁴⁴ No slijedeće godine 1107. zauze Koloman dalmatinske gradove, dapače tom je prilikom dao šestgodišnjega sina svoga Stjepana proglasiti (a možda i okruniti) posebnim kraljem hrvatsko-dalmatinskim.¹⁴⁵ To bješe i opet razlog ponovnom bratskom ratu: Almoš pođe u Poljsku, gdje je

¹⁴⁰ Rački Doc. p. 154. »tempore (1091.) quo Uladislavus Pannoniorum rex, Croacie in uadens regnum domnum Almu, suum nepotem, in illo statuit regem«. Je li Almoš bio i okrunjen, teško je reći, no vjerojatnije jeste, da nije, budući da mu se nikada docnije ne daje naslov kralja. Ako je bio, onda je taj obred eventualno obavio (u Zagrebu?) papinski poslanik Teuzo, koji se onda, prigodom posvete benediktinskoga samostana u Somogyváru, nalazio u Ugarskoj.

¹⁴¹ Henrik IV. piše Almošu g. 1096.: »Almo glorioso duci et amico fidei.« Jaffe: Bibl. rerum germanicarum. Vol. V, 88.

¹⁴² Spomenici, što nam se sačuvaše o svadi između oba brata, dosta su nejasni. Kada oni ističu, da je razlog tome bila težnja Almošova za a

krunom, onda držim, da je jedino ispravno i razumljivo tumačenje toga, da je Almoš težio za hrvatsko-dalmatinskom krunom, jer na ugarsku niti je imao ikakva prava kao mlađi brat, a zna se i to, da je s Kolomanom još prigodom njegova vjenčanja s Buzilom živio u bratskom skladu kao »dux istočne Ugarske«. (Gaufredus Malaterra ap. Muratori V, 599.) Svade su nastale tek nakon što je Koloman zavladao i u Hrvatskoj.

¹⁴³ Chronicon pictum (Florianus II. p. 201—202). Paulero. c. p. 202—203.

¹⁴⁴ Paulero. c. p. 210.

¹⁴⁵ Klaić: O neupotrebljenom dosad prilogu za hrvatsku povjest na početku XII. stoljeća. Vjestnik kr. zem. arkiva III (1901), p. 1—2. Samo se ima g. 1105. promijeniti u 1107.

od tamošnjega velikoga kneza Boleslava III. Krivoustoga (1107—1138) svečano, dočekan, a potom i snabdjeven vojnom pomoći. S nekim svojim pristašama i poljskom pomoći provali onda u Ugarsku, te zauzme grad Abaujvár na Hernadu nedaleko Kašove. Na glas o tom događaju Koloman brže bolje doleti s vojskom pod osvojeni grad, te ga uze podsjedati. Sada pođe Almoš i opet do Kolomana u tabor, pade mu pred koljena i zamoli oprostjenje, koje mu je kralj i opet dao. Podjedno se izmiri Koloman i s poljskim velikim knezom Boleslavom Krivoustim, dapače utanači i tajni savez, u smislu kojega će jedan drugome, za slučaj da ih napadne njemački car Henrik V., pružiti pomoć.¹⁴⁶ No ljubav bratska nije dugo potrajala. Ljeti g. 1108. došlo je i opet do preloma, i to stoga, što je Koloman oteo Almošu ne samo herceštvo nad istočnim dijelovima Ugarske, nego i sav privatni imetak, nesumnjivo, jer se nesrećnik i opet bavio mislima, kako da ostvari svoje želje. Almoš umače sada u Njemačku i ponovno zatraži pomoći u cara Henrika V.

Budući da su u taj par vladale njemačkom državom mirnije prilike, to je Almoš naišao na uspješan odziv. Savremeni ljetopisac Ekkehard von Aura pripovijeda o tome ovako: »U ono doba (g. 1108.) planuše neprijateljstva među ugarskim kraljem Kolomanom (Colomanum regem Pannoniae) i njegovim rođenim bratom Almošom, i to stoga, što je svaki od njih tvrdio, da po pravu onoga naroda njemu pripada kraljevska čast (naime hrvatsko-dalmatinska). Pošto bješe Almošu otet imetak i herceštvo (spoliatus . . . ducatu), po kojem je među Ugrima, kako je to išlo kraljeva brata, kao prvi uz kralja sjajio, obrati se Almoš na kralja Henrika, te se pred licem čitavoga senata (t. j. njemačkoga državnoga vijeća) potuži na nesreću svoju, onako kako je to nekoć učinio Adherbal, rođeni brat Hiempsalov, u težnji da steče za sebe sućut i pomoć rimskoga carstva. Ovim tužbama dirnut, iziđe kralj Henrik s vojskom protiv Ugarske, a naročito još i za to, što je isti Koloman napao granice naše države na primorju.«¹⁴⁷ Eto tako imamo jasno svjedočanstvo, da je car Henrik V. navijestio kralju Kolomanu rat upravo stoga, što je zauzeo dalmatinske gradove i otoke, koje je zapadno rimsko carstvo svojatalo za sebe, te da se isti car poslužio nesrećnim Almošom upravo onako, kao što će to docnije činiti byzantinski car Manuel Komnen s nekim nezadovoljnim arpadskim kraljevićima.

Henrik V. sakupi poglavito južno-njemačko, a naročito bavarsko plemstvo oko sebe. Među ostalima bili su uza nj (a to je veoma karakteristično) istarski markgraf Engelbert i koruški herceg Henrik. Dne 6. rujna nalazio se car još u Tulnu, a 29. rujna spominje se pod Požunom. Podsada toga grada oteg-

¹⁴⁶ Pauler p. 210—212.

¹⁴⁷ Ekkehard Urag. Chron. Mon. Germ. Hist. Script. Vol. VI. p. 242.: » . . . insuper etiam quod idem Colomannus fines regni nostri, scilicet in locis maritimis, invaserit«. Kada dovedemo ovo u sklad s onim, što je već prije rečeno, naime

da je Henrik V. naslijedio krunu tek 1106., da je Almoš tada uzaludno bio u Njemačkoj, da traži pomoći, jasno je, da se osvojenje dalmatinskih gradova po Kolomanu moralo zgoditi za vladanja Henrika V. i poslije 1106., dakle potvrđuje onaj Vekenegin napis i g. 1107.

nula se još i u naredni mjesec listopad, dok su istodobno pustošile njemačke i pomoćne češke čete pod komandom češkoga kneza i njemačkoga vazala Svato-
pluka sjevero-zapadnu Ugarsku; no konačno morao se Henrik V., u drugoj
polovini listopada, ne obavivši ništa, vratiti natrag. Ovomu je po Kolo-
mana tako povoljnom rezultatu mnogo doprinjeo poljski veliki knez Boleslav
Krivousti, jer je provalio za vrijeme požunske podsade u Češku, pa tako prisilio
njenoga kneza Svato-
pluka na žurni povratak. Dašto, sada nije ni caru preostalo
nego prekinuti podsjedanjem tvrđoga Požuna. Dne 4. studenoga nalazimo Hen-
rika V. u Passauu.¹⁴⁸

I tako je Koloman pod zidinama grada Požuna obranio ne samo svoj
novostečeni posjed dalmatinskih gradova i otoka, već je konačno i trajno
odbio njemačke navale na Ugarsku s težnjom, da je učine vazalnom pokrajinom
zapadno-rimskoga carstva. Razumije se, Almoš se poslije toga i opet izmirio sa
Kolomanom, no, kao svaki puta do sada, samo na kratko vrijeme. Konačno se
Koloman na nagovor nekih niskih duša, očito zabrinut za sudbinu svoga četr-
naestgodišnjega sina Stjepana, pred smrt odluči na jedno barbarsko djelo:
g. 1115. dade iznenada uhvatiti Almoša i njegovoga devetgodišnjega sina Belu,
te ih obojicu liši očinjega vida, čime ih je mislio odalečiti kako od ugarskoga,
tako i hrvatsko-dalmatinskoga prijestola, odnosno herceštva. Poslije ovoga okrut-
noga djela budu otac i sin zatvoreni u samostan u Dömös, gdje ostadoše do
skore smrti Kolomanove (3. veljače 1116.), a onda umakoše uz pomoć nekih sebi
odanih velikaša u Byzant, gdje ih car Aleksije I. i sin mu Ivan, muž njihove
rođakinje Piroške (Irene), srdačno primiše. Almoš tuđe i umre g. 1127., dok je
Bela docnije po Stjepanovoj smrti naslijedio ugarsko-hrvatsku krunu kao Bela II.
Slijepi (1131—1141).¹⁴⁹

Ogledajmo sada još i nutarnju politiku Kolomanovu spram dalmatinskih
gradova i otoka.

V. Nutarnja politika Kolomanova.

Ustanovili smo tečajem dosadanjega raspravljanja našega ponajprije
godinu, kada je Koloman postao gospodarom dalmatinskih gradova i otoka,
nadalje smo pokazali i to, kako je ugarsko-hrvatski kralj došao do svoga no-
voga posjeda, a sada treba još da odgovorimo i na pitanje, pod kojim se uvje-
tima predadoše Zadar, Trogir, Spljet, Rab, Krk i Osor s Cresom Kolomanu.
Prvo i prvo treba konstatovati, je li kralj svim gradovima dao isprave s jamstvom
njihovih privilegija i da li su sve te isprave bile istoga sadržaja.

Sačuvala nam se jedino isprava grada Trogira i to u prijepisu Ivana
Lucija.¹⁵⁰ Ali iz potvrda Kolomanovih nasljednika, te ispravâ mletačkoga dužde

¹⁴⁸ Za taj rat gl. Meyer von Knonau: *Jahrbücher des deutschen Reiches unter Heinrich V.* Vol. VI (1106—1116). Leipzig 1907. 81—88.

¹⁵⁰ Lucius De regno p. 117. Kako ćemo nešto niže vidjeti, i Lucius ju je preuzeo iz jednoga docnijega (dosta lošega) prijepisa, a ne iz originala.

¹⁴⁹ O tome, opširno Pauler o. c.

Ordelafa Faledra (od g. 1115. i 1117.) jasno izlazi, da je kralj i ako ne doslovno iste, a ono ipak nalične listine izdao Spljetu, Zadru i Rabu. Za Spljet kaže Toma arcidžakon izriječkom ovako: »Sastavši se potom Splječani na vijeće, pošalju nadbiskupa Krescencija kralju Kolomanu i zatraže od njega mir. Kralj ga lijepo primi i prihvati sve uvjete, koje su Splječani u ime mira zamolili. Iza toga bi sve ono što su dobrohotno uglavili napisano, a kralj i njegovi prvaci prisegoše, da će sve točno obdržavati.«¹⁵¹ No osim toga još su se sačuvale potvrde Stjepana II. od mjeseca srpnja 1124.,¹⁵² Gejze II. od mjeseca svibnja 1142.,¹⁵³ hercega Andrije od g. 1199.¹⁵⁴ i kralja Andrije od g. 1207.¹⁵⁵; dok sve ostale donose s nekim iznimkama gotovo isti tekst kao ona Kolomanova listina za Trogir, dotle prva, naime ona kralja i nasljednika Kolomanova Stjepana II. naprosto kaže: *Eandem libertatem et pacem a patre meo vobis Tragurinis et Spalatinis ciuibus stabilitam, cum episcopo (!) et comitibus et omnibus regni mei principibus sub eiusdem sacramenti obligatione confirmo et corrobora.*¹⁵⁶ Za Zadar nije se, nesumnjivo uslijed zlobe mletačke,¹⁵⁷ nijedna listina ugarsko-hrvatskih kraljeva XII. vijeka sačuvala, ne samo u originalu, već ni u prijepisu.¹⁵⁸ No da je Koloman istomu gradu naličnu ispravu dao, o tome se nipošto ne može sumnjati. To već uključuje smisao ovih riječi anonimnoga životopisca bl. Ivana Trogirskoga: »I kad već ne bješe ni tračka nade, da bi mogao pobijediti, odluči ono, što je bolje, te pokuša dobročinstvima osvojiti one, koje ne mogaše silom. Za to pošalje poslanike građanima s ovim prijed-

¹⁵¹ Thomas arch. ed Rački p. 60.

¹⁵² Smičiklas Cod. dipl II p. 37.

¹⁵³ o. c. p. 49—50.

¹⁵⁴ o. c. p. 338.

¹⁵⁵ o. c. p. 68—69.

¹⁵⁶ o. c. II. p. 27. Listina očito nije potpuna već naprosto izvatak iz njezina početka i svršetka.

¹⁵⁷ Resti u svojoj dubrovačkoj historiji (ed. jugoslav. akad. Mon. Slav. merid vol. XXV. Zagreb 1893, p. 11—12) pripovijeda, kako se Dalmatinci tuže, što je djelo Lucijevo (izišlo u Amsterdamu 1666.) dalo povoda, da je mletačka vlada izaslala tri sindika u Dalmaciju, koji su tobože imali da poruše spomenike podignute nekim zaslužnim patricijima mletačkim, jer da se to ne slaže sa aristokratskim sustavom one vlade, gdje su svi velikaši među sobom ravni. U istinu pak, ovi sindici prema primljenim tajnim uputama uništiše sve drevne spomenike, iz kojih je Lucius izveo zaključaka protiv zakonitosti mletačkoga posjeda u Dalmaciji i njihova gospodstva nad Jadranskim morem. I kao da im to ne bijaše dosta, oni oduzeše svim općinama sve stare

isprave (ne di ciò contenti, levarono a tutte le comunità tutti li antichi instrumenti), tako da se danas o starijem vremenu ne bi ništa znalo, kad se ne bi po privatnim kućama pogibeljnom tajnošću čuvalo Lucijevo djelo.« Gl. Poparić: Pisma Ivana Lučića Trogiranina. Starine XXXI. Zagreb 1905 p. 295—296. Međutim se iz samog Lucija vidi, da već ni za njegovoga vremena nije više bilo po dalmatinskim arhivima listina hrvatskih i ugarsko-hrvatskih kraljeva, jer bi ih inače on priopćio bio. Više je nego vjerojatno, da su Mlečani isti takov zločin počinili već mnogo ranije, a svakako skoro poslije godine 1409. do 1420., kada konačno trajno zavladaše dalmatinskim gradovima i otocima.

¹⁵⁸ Za Zadar ima isprava kralja Karla I. od 12. listopada 1311. no u glavnom u posve drugoj formi s pozivom na diplomu Bele IV. istomu gradu (Fejér: Cod. dipl. Tom. VIII. vol. I. p. 397—398.). Belina je listina poznata, izdana negdje u travnju ili svibnju 1242. (Smičiklas o. c. IV, p. 162—163.). Gl. o tom još Šišić: Zadar i Venecija od g. 1159. do 1247. Rad 142, p. 260—266.

lozima: »Ako se hoćete pokoriti kraljevskoj milosti, bit ćete među prvima u kraljevstvu, a i grad, što ga nastavate. Vidjet ćete, da ja većma volim steći dobrovoljne prijatelje, nego vladati na silu.« A građani na savjet svetoga biskupa učine po volji kraljevoj, te se dobrovoljno predadu.¹⁵⁹ Jasnu pak potvrdu pruža jedan savremeni zapis, zapravo nepotpuni prijepis jedne listine, koji glasi: »Anno dominice incarnationis MCXVII, indictione X., mense iunii die ultimo festum (!) sancti Pauli.¹⁶⁰ Ego Ordelauffus Phaletrus dux Venetie, Dalmatie (atque Chroatie), iuro super sancta quatuor evangelia vobis Jadere civibus firmissimam pacem et egregiam libertatem hoc pacto, ut in civitate vestra episcopum vel comitem non de alienigenis, sed de civibus, quem clerus et populus elegerit . . .«¹⁶¹ Ovo nije drugo, nego ponavljanje Kolomanove nekadanje isprave Zadru. Da je odista tako, kaže sam dužda (Ordelafo Faledro) Rabljanima: »Juramus vobis Arbensibus et uestris successoribus (et) heredibus perpetuo uestram consuetudinem et statum vestrum et libertatem terre uestre potestatemque, quam antiquitus dicitis habuisse sub imperatore Constantinopolitano et sub rege Ungarorum, presulem vobis eligendi ac comitem, confirmatione comitis reseruata nostre curie. Insuper taliter vos regere et manutenere, sicuti unam ex Venecie horis Riu(o)alti et sicut vobis Dalmatinis Colomanus rex Ungarie iuravit suis cum archiepiscopis, episcopis et comitibus.«¹⁶² Konačno dokazuje tvrdnju, da su svi dalmatinski gradovi i otoci naličnu ispravu primili od kralja Kolomana, još i to, što je g. 1167. Šibenik od kralja Stjepana III. dobio takav privilegij, očito da tako bude izjednačen u pravima s ostalim primorskim dalmatinskim gradovima.¹⁶³

Kolomanova listina gradu Trogiru glasi:

»Ego Colomanus (dei gratia) rex Ungarie, Croatie atque Dalmatie, iuro super sanctam crucem vobis Tragurinis¹⁶⁴ meis fidelibus civibus firmam pacem. Mihi et filio meo aut successoribus meis tributarii ne sitis. Episcopum vero aut comitem, quem clerus et populus elegerit, ordinabo et lege antiquitus constituta vos uti permittam, preterquam introitus portus ciuitatis de extraneis duas partes rex habeat, tertiam vero comes ciuitatis, decimam autem episcopus. In ciuitate quoque vestra neminem Ungarorum vel alienigenarum habitare permittam, nisi quem

¹⁵⁹ O. c. p. 7. (Gl. i prvi dio ove radnje.)

¹⁶⁰ To je »Commemoratio ap. Pauli«, dakle ne Petrovo i Pavlovo, koje pada 29. juna.

¹⁶¹ Smičiklas o. c. II, 393. (Klaić u »Vjesniku arkiva« III 1901. p. 4—5.)

¹⁶² o. c. p. 30.

¹⁶³ o. c. p. 115—116. Sasvim je neispravno otale izvoditi, da su privilegija šibenička, kao grada u Hrvatskoj, a ne u Dalmaciji, istovjetna s privilegijima ostale kopnene Hrvatske, i to još od 1102., kao odlomak ugovora. Tim je činom Stjepana III. Šibenik (da tako kažem) postao dalmatinskim gradom i

ništa više. Upravo u tu svrhu i jeste učinjen onaj grubi falzifikat za Omiš g. 1207, kojemu se tobože daje pravo da bira biskupa, a kako je poznato, omiškoga biskupa nikada i bilo nije, jedino što je u prvoj poli XIV. vijeka u njemu rezidirao biskup makarski. (Za listinu od g. 1207. gl. Smičiklas o. c. III. p. 71—72. a za biskupa makarskoga drugi dio ove radnje.) Vrlo je vjerojatno, da je onaj falzifikat s tim događajem u svezi.

¹⁶⁴ Ako se ova riječ izmijeni sa Spalatinis. Jadrensibus, Arbensibus, dobiva se u glavnom općenito vrijedni obrazac.

voluntas vestra expetierit. Cum autem ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractaturus advenero, nemini civium vis inferetur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit. At si forte aliquando dominium meum aliquem aggrauare videbitur et alias ire voluerit, secure cum uxore et filiis et familia et omnibus suis quocumque sibi placuerit, eat. Hoc autem sacramentum a rege et ab archiepiscopo Laurentio et comitibus Hungarie confirmatum est Ego Joannes palatinus comes laudo et confirmo. Ego Appa comes laudo et confirmo. Ego Thoma Albanensis comes laudo et confirmo. Ego Jacobus Bosordiensis comes laudo et confirmo. Ego Ugodi Wasuariensis comes laudo et confirmo. (Ego) Slauiz comes Nouogradensis laudo et confirmo.¹⁶⁵

Listina ova nije izdana u ugarskoj kraljevskoj kancelariji, nego od općine grada Trogira; ovo vrijedi i za ostale gradove i crkve dalmatinske, kojima je kralj izdao kakovu listinu. Taj važni fakat priznaje i mađarski naučenjak Fejérpataky u studiji svojoj o Kolomanovim listinama uopće.¹⁶⁶ On piše: »One Kolomanove isprave, što su izdane za Dalmaciju, potpuno se razilaze s obzirom na redakciju njihovu od onih, koje je kralj izdao ugarskim crkvama. One sačinjavaju sasvim zasebnu grupu, koja stoji bliže starim jugoslavenskim i dalmatinskim listinama. To se može tako protumačiti, da su zainteresovane crkve dalmatinske (odnosno gradovi) stupile pred kralja s gotovom diplomom, koju su naravno (sami) sastavili po uzorku toga kraja. U tom se slučaju pokazao rad kraljevske kancelarije najviše u tome, što je na listinu udarila pečat.«¹⁶⁷ Na drugom mjestu opet kaže Fejérpataky ovo: »Još se većma razilaze Kolomanove listine, izdane za Dalmaciju od onih, što su izdane za Ugarsku, a to možemo samo tako da rastumačimo, ako pretpostavimo, da one nijesu proizvodi jedne te iste kancelarije, nego da su ugarske listine napisane u Ugarskoj, a dalmatinske u Dalmaciji, te da su tekar docnije na njih objesili kraljevski pečat dakako kraljevskim odobrenjem i na njegovu zapovijed, te uz sudjelovanje njegove kancelarije. Time pak što je kraljevska kancelarija ispustila iz svojih ruku svoje isključivo pravo izdavanja kraljevskih listina, te što se njezino sudjelovanje u mnogo slučajeva ograničilo samo na udaranje pečata, nastala je od slučaja do slučaja promjenljiva forma isprava i pomanjkanje jednoličnosti ne samo u redakciji, nego i u spoljašnjoj formi, koja nam okolnost do polovine XII. vijeka jednako zapinje za oko.«¹⁶⁸ Konačno zaključuje Fejérpataky ovako: »Sve ovo, što je rečeno, obilno potkrepljuje onu našu tvrdnju, da se u listinama iz vremena kralja Kolomana, izdanim za Dalmaciju, zrcali praksa hrvatsko-dalmatinske kancelarije. Njih dakle ne možemo smatrati plodovima kraljevske ugarske kancelarije, već treba da tražimo njihove duševne redaktore u onome kraju i u onim crkvama (odnosno gradovima), kod

¹⁶⁵ Smičiklas o. c. p. 19. Ono što u je zagradi, moj je umetak.

¹⁶⁶ Fejérpataky: Kálmán király oklevelei.

(Értekezések magj. akad. k. XV. br. 5.) Budapest 1892.

¹⁶⁷ o. c. p. 11.

¹⁶⁸ o. c. p. 13.

kojih je takova praksa bila obična i koji su (bez obzira na to kakova je praksa vladala u kancelariji onoga kralja, od kojega hoće da nešto postignu) u takovoj formi redigovali one listine, što ih je imao kralj da potvrdi, koja je u susjednom kraju bila poznata i stoga bila od veće vrijednosti. Kao što bi pred ugarskim crkvenim i svjetovnim sudom u slučaju prijepornih pitanja mogla izazvati sumnju listina, koja bi pokazivala i u spoljašnjoj formi i u tekstu praksu drugoga kraja, isto bi tako mogla nastati sumnja u Dalmaciji protiv isprave, koja niti se po redakciji ne slaže s odavna već uvriježenom i uslijed toga potpuno poznatom praksom onoga kraja.¹⁶⁹

Međutim Lucije, koji je jedini sačuvao prijepis Kolomanove trogirске diplome, nije iste imao u originalu pred sobom već u prijepisu.¹⁷⁰ To prije svega jasno dokazuje pomanjkanje pečata, u kojem se (kako vidjesmo iz Fejérpatakyjevih izvoda) zapravo sastojala dokazna moć isprave same.¹⁷¹ No možda se izgubio ili istrošio? U tom slučaju ostale bi na pergameni rupe i barem tragovi svile, na kojoj je nekoć visio. Lucije je predobro znao za važnost ove činjenice, pa je za slučaj, da se na nju namjerio, nipošto ne bi mukom mimoišao. Dalji znaci jesu, što Lucijev tekst pokazuje s onim već spomenutim prijepisima, koji su preostali od Kolomanovih nasljednika, nekih značajnih varianata. Tako čitamo u ispravi, koju je g. 1142. izdao gradu Trogiru kralj Gejza II., a u kojoj se inače doslovno potvrđuje i opetuje ono što je nekoć dao Koloman, ovako: »et lege antiquitus constituta vos uti permittam cum vestro iudice.« Riječi »cum vestro iudice« kod Lucija nema, a ipak se iz čitavoga konteksta vidi, da su potpunoj izreci potrebne. Nadalje ima u Gejzinoj potvrdnoj listini ovo: »Preterquam introitus portus ciuitatis de extraneis mercatoribus duas partes rex habeat, tertiam vero comes ciuitatis, decimam autem episcopus«, dok u Kolomanovoj listini fali važna i značajna riječ mercatoribus iza extraneis.« Osim toga imadu u rečenici »Cum autem ad vos coronandus aut vobiscum regni negotia tractatarus aduenero, nemini ciuium vis inferetur domorum suarum, nisi quem dilectio vestra susceperit« sve ostale

¹⁶⁹ o. c. p. 82. Prema tome dakle izdao je Koloman isprave za Zadar u Zadru, za Trogir u Trogiru, za Spljet u Spljetu. Za Rab i ostale otočne gradove (Krk i Osor) također po svoj prilici iza povratka iz Spljeta u Zadru. Uslijed toga i nijesu isprave upravo doslovno između sebe nalične, dapače kadikad ima i krupnijih razlika, ali ne toliko u smislu (dakle u pravima) koliko u jezičnoj formi. Ovo se najbolje vidi kod potvrde spljetske i trogirске listine po Gejzi II. g. 1142. u svibnju (Smičiklas o. c. II, 49—50 i 53—54.). Uz trogirsku listinu treba dodati šematizam državnih dostojanstvenika ugarskih onako kako je u spljetskoj listini unesen. Inače je potpuna i u svom tekstu.

¹⁷⁰ Smičiklas o. c. II. p. IX. (uvod) misli, da bi se ona građa, što ju je Lucije upotreb-

ljavao za svoja djela, mogla naći u knjižnici knezova Fanfogna-Garagnin u Trogiru. »Po uvjeravanju domaćih ljudi, kaže on po vlastitom iskustvu, valja u ogromnoj Fanfogninoj zbirci tražiti i spomenike grada Trogira, što ih je upotrebljavao, a dosta i objelodanio u svojim djelima naš slavni Ivan Lucić. Možda još tečajem štampe »Codexa« dospijemo u sretnije prilike, da upotrijebimo cijelitaj arhiv.« Na žalost zbirke knezova Fanfogna-Garagnin još uvijek nijesu pristupne nauci, pa tako će tek docnije vrijeme imati da potvrdi ove moje logične izvode iz Lucijeva štampana teksta.

¹⁷¹ Gl. otisak Kolomanova pečata kod Fejérpatakyja o. c. p. 87. odnosno 26. Original iz g. 1109.).

isprave i potvrde mjesto inferetur inferatur. Konačno domeće Gejzina trogirski listina još i ove važne stavke: »Mihi aut alicui nostrorum hominum nullum persoluitur debitum. Obsides a vobis nullo modo recipiam, sed in nostra curia seruire volentibus rogam impendam et morandi siue discedendi ad suum velle facultatem obtineant, nullamque vobis super hoc molestiam inferam. Insuper vobis talem libertatem concedo, quod nullus homo cum sigillo vos audeat conuocare extra ciuitatem. Si aliquis per meum regnum vestrorum ciuium terra marique negotia exercuerit, mihi nullum tributum persoluat.« Dok se ovaj konačni dodatak može uzeti kao docniji uopće, dakle da tih izreka još nije bilo u Kolomanovoj listini,¹⁷² one gore navedene variante pokazuju većma na djelo nepouzdana prepisivača.¹⁷³

No za naše raspravljanje pokazuje trogirski listina Kolomanova još jednu osobito važnu pogrješku. Datirana je naime ovako: »Anno dominice incarnationis MCVIII., mense V., die XXV., anno XII. regni mei.« Pustivši s vida, što nije označena bar indikcija i što je mjesec svibanj ispisan rimskim brojem (što i opet pokazuje na jednoga kasnijega prepisivača), najvažnije je to, da mjesec svibanj dvanaeste godine Kolomanova vladanja pada u godinu 1107., a ne u g. 1108. Prepisivač je dakle i ovdje baš u godini počinio pogrješku, onako kako je pogriješio i u trogirskoj ispravi kralja Gejze, gdje je napisao »anno dominice incarnationis MCLI, in (!) anno regni mei...«, mjesto MCXLII. Koloman naime došao je na vladu po smrti kralja Ladislava I. (29. jula 1095.), te skoro potom, a svakako još iste godine bješe i okrunjen.¹⁷⁴ Prema tome bila je dvanaesta godina njegova vladanja, računajući od dana smrti njegova prešasnika — od 29. srpnja 1106. do 28. srpnja 1107. Uzmemo li (a to je po moju tvrdnju povoljnije), da Koloman računa vladanje od dana krunisanja, onda je dvanaesta godina vladanja njegova prenesena još samo na dalje mjesece godine 1107. Dapače ako se stavi (a to je već krajna mogućnost), isto krunisanje u prosinac 1095., dvanaesta godina njegova vladanja tekla je od prosinca 1106. do prosinca 1107.¹⁷⁵

Ovim velevažnim rezultatom ne samo da smo našli novu potvrdu za našu unaprijed izrečenu tvrdnju, e se Kolomanova okupacija dalmatinskih gradova i otoka zbila g. 1107., već smo sada u položaju, da isti događaj znatno popunimo. Ponajprije vidi se, da kraljeva vojna pada u travanj, svibanj i lipanj; Zadar se predao negdje u prvoj polovici svibnja, oko 25. istog mjeseca Trogir, a najduže početkom lipnja Spljet. U lipanj ima se onda staviti rapska ekspedicija i predaja otoka. S kraljem bili su od ugarskih velikaša nazočni u Dalmaciji među

¹⁷² O tom je dodatku i Lucije (o. c. p. 272 do 273) svoju rekao, samo šta ja mislim, da ono »cum iudice« i »mercatoribus« nije Gejzin dopunjak, nego lapsus calami prepisivačev.

¹⁷³ Mimogred još spominjem nedosljednost prepisivačevu u pravopisu.

¹⁷⁴ Pauler o. c. vol. I. p. 176 177

¹⁷⁵ Što Farlati (IV. p. 323.) ima za godinu Kolomanova vladanja »anno XXI. regni mei« ne znači ništa, jer osim činjenice, da Koloman i nije vladao dvadeset i jedne godine, zna se, da je Farlati ovu listinu preuzeo iz Lucija, dakle se radi o jednoj stavnjoj štamparskoj pogrješki.

ostalima i svjedoci trogirске listine: nadbiskup ostrogonski Lovro, palatin Ivan, te župani Apa, Toma stolnobiogradski, Jakov boršodski, Ugodi vašvarski¹⁷⁶ i Slavić (?) novogradski.¹⁷⁷

Promotrimo sada privilegija, što ih je Koloman dao dalmatinskim gradovima, ili drugim riječima, pod kojim se uvjetima predadoše dalmatinski gradovi ugarsko-hrvatskom kralju.

1. Riječima: «Ja Koloman ... kunem se na sveti krst, da ću vama (Trogiranima, Splječanima, Zadranima, Rabljanima) vjernim mojim građanima čuvati tvrđi mir: ni meni, ni mojem sinu, ni mojim nasljednicima ne ćete plaćati danka«, — kralj oslobađa dalmatinske gradove od svakog danka, a napose onoga »tributum pacis«, što su ga oni plaćali još od g. 878. mjesto byzantinskomu strategu vladaru hrvatskomu u gotovom novcu (dukatima) i u prirodinama (ulju i vinu) za mirni užitak svojih posjeda na teritoriju hrvatskom. Koloman im dakle zajamčuje taj »kraljevski mir« bezuvjetno.¹⁷⁸

2. »Biskupa ili kneza, koga svećenstvo i puk odaberu, potvrdit ću.« Time je gradovima zajamčena drevna rimska autonomija u svim unutarnjim poslovima. Princip izbora uopće istovjetan je u to doba s pojmom slobode.¹⁷⁹

3. »Dopustit ću vam, da se služite davnim vašim zakonima (s vašim sucem).« Kralj im ovim riječima dopušta uporabu domaćih autonomnih zakona i upućuje isključivo na njihova suca, oslobodivši ih tako od traženja pravde na ikojem inom mjestu, pa i na udaljenom dvoru.¹⁸⁰

4. »Od prihoda gradske luke što ga plaćaju strani (trgovci), neka budu dva dijela kralju, treći dio gradskom knezu, a desetina biskupu.« To je jedini prihod, što ga je kralj sebi pridržao, no tako, da ga je podijelio s općinom, dok je biskup od čitave svote najprije dobio desetinu.¹⁸¹

5. »Ne ću dopuštati, da se u gradu nastani koji Ugrin ili drugi koji stranac, van ako vi koga po volji primite.« Time je izražena ona suverenost autonomnih gradova, koji su zazirali od stranaca, pa i zemljaka svojih boječ se konkurencije u trgovini.

6. »Kad pak k vama dođem, da se krunim ili da u vašem gradu sazovem sabor kraljevstva, nijedan građanin ne će morati da prima gostiju na silu, već će svakomu biti na volju, da primi koga hoće.« Ovim je riječima

¹⁷⁶ Fejérpataky (o. c. p. 81.) drži, da je ovaj župan identičan s onim, što se u drugoj jednoj ispravi (Smičiklas o. c. II. p. 24.) nazivlje Uguranus.

¹⁷⁷ Fejérpataky (l. c.) drži, da je to Saunicus iste one listine (Smičiklas l. c.). Novi-gradska županija, mađarski Nógrádmegye, nalazi se na desnoj obali Dunava oko Lučenca (Lossoncz), sjeverno od Vaca. Pučanstvo joj je i danas oš poglavito slovačko.

¹⁷⁸ O tome gl. Klaić: Marturina Slavonska daća u srednjem vijeku. Rađ 157, p. 144—152.

¹⁷⁹ Iz docnijih duždinih riječi Rabljanima vidi

se, da su to pravo uživali dalmatinski gradovi još za byzantinskih careva (... quam antiquitus dicitis habuisse sub imperatore Constantinopolitano...). Smičiklas o. c. II. p. 30.

¹⁸⁰ Da su se u dalmatinskim gradovima služili rimskim pravom gl. Rački Nutarnje stanje p. 195—196 Za suce gl. str. 192

¹⁸¹ Kako u Šibeniku sve do 1. svibnja 1298. nije bilo biskupa, to je ondje do tada desetinu pobirao kler. Glede važnosti ove diobe prihoda na tri dijela gl. Klaić o. c.

kralj oslobodio građane teške daće zvane »ius descensus« (zalaznine), koja se nije isključivo protezala na njega i njegovu pratnju, nego i na njegove zamjenike kao što su to bili hercegi, bani i župani.¹⁸²

7. »Ako bi slučajno kadgod moja vlada ikome dotešćala, pak bi se htjeo kamo drugamo odseliti, slobodno mu budi da pođe sa ženom i djecom i sa svim što ima.« Time se hoće da kaže, da su građani slobodni ljudi.¹⁸³

Baš ova znatna privilegija, što ih Koloman daje dalmatinskim gradovima, pak način, koji očito podsjeća na g. 1102., to jest kad je kralj ugovarao s dvanaestero predstavnika naroda hrvatskoga između Gvozda i Neretve, i opet jasno dokazuje, da je Koloman volio ugovarati, nego li se pouzdati u nesigurno oružje, ili kako je sam poručio Zadranima: »Vidjet ćete, da ja veoma volim steći dobrovoljne prijatelje, nego vladati na silu.« I odista, Koloman dao je dalmatinskim gradovima sve ono, što su u srednjem vijeku i samo mogli smatrati osiguranjem gradske slobode i autonomije. To pak tim jasnije izlazi na svjetlost, kada usporedimo dalmatinska privilegija s nekim savremenim gradskim slobodnostima u ostaloj Evropi.

Počeci slobodnih gradova u Francuskoj padaju u prvu polu XII. vijeka, te su od reda mladi od Kolomanovih dalmatinskih privilegija.¹⁸⁴ Ovi gradovi zapravo su tude udruženja građana (otale i ime njihovo *communio*, franc. *commune*), kojima kler i plemstvo nijesu pripadali, ma da su unutar istih zidina s građanstvom zajedno živili. Povod njihova postanja bila je upravo zaštita građana protiv plemstva uopće, a feudalnih gospodara njihovih napose. Stoga su oni i velikim nepovjerenjem u nj gledali,¹⁸⁵ dapače građanstvo se u najviše slučajeva domoglo svojih mršavih privilegija isplativši znatne svote gotova novca kleru, plemstvu, biskupu i kralju. Najstarije komune francuske bile su: Noyon, Amiens, Laon, Saint-Quentin, Beauvais i Soissons, a primiše od kraljeva (Ludovika VI. i VII.) statuta, koja su se sastojala od više artikula. U smislu ovih dobiše komune (naime građani) svoj posebni sud, u kojem sudi *maior* (odatile *maire*) ili *iudex* s prisežnicima (*iurati*), ali ipak ne posve samostalno, jer su u stanovitim slučajevima, naročito civilnim, bili upućeni na svoga

¹⁸² Gl. Klaić o. c. p. 152. O krunisanju gl. Klaić: O krunisanju ugarskih Arpadovića za kraljeve Dalmacije i Hrvatske. Vjesnik hrv. arheol. društva N. S. VIII (1905) p. 107—117. i Šišić: Kralj Koloman i Hrvati godine 1102. Zgrb. 1907, p. 63—94.

¹⁸³ Kasniji dodaci pokazuju još i to, da gradovi nijesu trebali da daju taoca kao zalag vjernosti svoje. Ove bi vladari redovito uzimali iz najodličnijih porodica. Pored Byzanta, naročito se Venecija vazda služila tim ponizujućim sredstvom. Jedno pada naročito u oči, da ni Koloman ni njegovi nasljednici nijesu od dalmatinskih gradova tražili nikake vojne (ratne) obveze, dok

Venecija nije na to nikad zaboravljala. Tu je okolnost dosta teško protumačiti; ili znači, da će gradove braniti kraljevske čete i brodovlje, ili da će se gradovi braniti sami, dašto pomoću kraljevom. Taki bar dojam čine izvještaji iz dobnijih, naročito zadarskih ratova.

¹⁸⁴ O tom Hegel: *Städte und Gilden der germanischen Völker im Mittelalter*. Vol. II. Leipzig 1891. p. 23—114. — Luchaire: *Les communes françaises à l'époque des Capétiens directs*. Paris 1890.

¹⁸⁵ »*Communio autem, novum ac pessimum nomen*«, kaže jedan savremenik (Hegel o. c. p. 30.).

feudalnoga gospodara, obično biskupa i njegov sud, dapače i na samoga kralja. Nadalje smjeli su se po volji ženiti, te su imali stalno određenu zemljarinu (tallio, taille). Za ove slobostine imali su da služe kralja u vojsci, kao pješaci i konjanici, te tri puta na godinu ga pogostiti, a ako kralj ne bi došao k njima, isplatiti mu 20 funti srebra. No ova privilegija nijesu bila stalna, jer su ih francuski kraljevi, dapače i gradski biskupi, znali, kada im se to činilo nužnim, mimoići. Eto što kaže Hegel: »Die Communalfreiheit der Bürger bedeutete nur soviel, als der König und der Bischof sie gelten lassen wollten. Die Gnade des Königs hatte die Charte (= privilegija) gewährt; seine Ungnade konnte sie auch wieder theilweise oder ganz zurücknehmen.«¹⁸⁶ I odista početkom XIV. vijeka najvećim su dijelom francuske komune propale, a neke dapače same zamolile kralja, da ih dokine, te podvrgne direktnoj upravi kraljevskoj, kao što bijahu Paris i Orléans.

Kolike li razlike između privilegija dalmatinskih gradova i francuskih! O političkoj i trgovačkoj slobodi nema ni govora, a članovi njezini nijesu drugo nego čeljad, koja plaća porez i koja je ovisna od svojih feudalnih gospodara.

U Njemačkoj isticao se u to doba jedino grad Cambrai (u vojvodini Donjoj Lotaringiji). Građanstvo njegovo bješe u vječnim svađama sa svojim feudalnim biskupom, te se tako protiv njegove volje u doba borbe radi investiture g. 1076. proglasi komunom, sa od prilike onakim privilegijama, kaka su nešto docnije posjedovali oni pomenuti francuski gradovi. Sada nastaje ljuti bojevi, za kojih je Cambrai više puta od carskog oružja osvojen, a komuna dokinuta (tako baš g. 1107. za Henrika V.). Obnovljena bi opet 1127., pa opet dokinuta i obnovljena 1138. i 1182., kada je od cara Fridrika I. Barbarose dobila svoja statuta. Privilegij cambraiski od g. 1127. sastojao se u tome, da ni vladar ni biskup nijesu mogli u njemu nikake daće pobirati, a domaća se vojska mogla jedino upotrebljavati na samoobranu gradsku.¹⁸⁷ To je doduše znatan privilegij, no i on daleko zaostaje za onim dalmatinskih gradova, a da i ne uvažimo nestalnost i nesigurnost njegovu. Privilegija Kölna, Wormsa, Speiera i drugih docnijih gradova, daleko zaostaju i za Cambraiskim.¹⁸⁸

Još je dalmatinskim privilegijama najbliži onaj, koji je Londonu dao engleski kralj Henrik I. (1100—1135), jer im u mnogočem veoma naliči. Stoga ću ga čitava iznijeti:

»Henricus dei gratia rex Angliae, archiepiscopo Cantuariae et episcopis et comitibus et baronibus et iustitiariis et vicecomitibus et omnibus fidelibus suis, Francis et Anglicis totius Angliae salutem. Sciatis me concessisse civibus meis Londoniarum tenendum Middlesex ad firmam pro CCC libris ad computum, ipsis et haeredibus suis, de me et haeredibus meis, ita quod ipsi cives ponent vicecomitem qualem voluerint de se ipsis et iustitiarium qualem voluerint de se ipsis, ad custodiendum placita coronae meae ad

¹⁸⁶ o. c. p. 62.

¹⁸⁷ Gl Reinecke Geschichte der Stadt Cambrai (do 1227.). Marburg 1896.

¹⁸⁸ Hegel o. c. vol. II. p. 319—499. — Kall-

sen: Gründung und Entwicklung der deutschen Städte im Mittelalter. Halle 1891. naročito p. 214—310.

eadem placitanda; et nullus alius erit iustitarius super ipsos homines Londoniarum. Et cives non placitabunt extra muros civitatis pro ullo placito et sint quieti de schot et de loth, de Danegildo et de murdro, et nullus eorum faciat bellum. Et si quis civium de placitis coronae implacitatus fuerit, per sacramentum quod iudicatum fuerit in civitate, se disrationet homo Londoniarum. Et infra muros civitatis nullus hospitetur, neque de mea familia neque de alia, nisi alicui hospitium liberetur. Et omnes homines Londoniarum sint quieti et liberi, et omnes res eorum, et per totam Angliam et per portus maris, de thelonio et passagio et lestagio et omnibus aliis consuetudinibus. Et ecclesiae et barones et cives teneant et habeant bene et in pace socnas suas cum omnibus consuetudinibus, ita quod hospites qui in soccis suis hospitantur nulli dent consuetudines suas, nisi illi cuius socca fuerit, vel ministro suo quem ibi posuerit. Et homo Londoniarum non iudicetur in misericordia pecuniae, nisi ad suam were, scilicet ad C solidos; dico de placito quod ad pecuniam pertineat. Et amplius non sit miskenninga in hustenge neque in folkesmote neque in aliis placitis infra civitatem. Et husting sedeat semel in hebdomada, videlicet die Lunae. Et terras suas et wardemotum et debita civibus meis habere faciam infra civitatem et extra. Et de terris de quibus ad me clamaverint rectum eis tenebo lege civitatis. Et si quis thelonium vel consuetudinem a civibus Londoniarum ceperit, cives Londoniarum capiant de burgo vel de villa ubi thelonium vel consuetudo capta fuit, quantum homo Londoniarum pro thelonio dedit, et proinde de damno ceperit. Et omnes debitores qui civibus debita debent eis reddant, vel in Londoniis se disrationet quod non debent. Quod si reddere noluerint neque ad disrationandum venire, tunc cives quibus debita sua debent capiant infra civitatem namia sua, vel de comitatu in quo manet qui debitum debet. Et cives habeant fugationes suas ad fugandum sicut melius et plenius habuerunt antecessores eorum, scilicet Ciltre et Middlesex et Sureie. Testibus episcopo Winton., Roberto filio Richer., et Hugone Bigot, et Aluredo de Toteneis, et Willelmo Albini, et Huberto regis Camerario, et Willelmo de Montfichet, et Hagulfo de Tani et Johanne Belet, et Rob. fil. Siwardi. Datum apud Westmonasterium.¹⁸⁹

Ovom dakle, na žalost nedatovanom ispravom, daje kralj Henrik I. londonskim građanima (a ne plemstvu i kleru) ponajprije u trajni zakup grofoviju Middlesex (u kojoj se i London nalazio) uz godišnjih 300 funti srebra zakupnine, a onda im dopušta, da slobodno između sebe biraju vrhovnoga upravitelja grofovija zvana sheriff (vicecomes) i sudca, čime su stekli važno pravo, da ih nitko izvan njihova grada ne može suditi. Osim toga kralj oslobađa Londonjane raznih poreza, globa, carina, maltarina, mostarina i lučkih pristojbi po cijeloj Engleskoj, te ukida sudbeni dvoboj. Konačno još im zajamčuje, da se nitko ne može u njihovom gradu nastaniti bez njihove dozvole, oslobađa ih onoga ›ius descensus‹ (ili kako on kaže ›hospitium‹) i vojničkih dužnosti. Pored

¹⁸⁹ Stubbs: Select charters and other illustrations of english constitutional history. Ox-

ford 1900 p. 107—109.

svih ovih frapantnih naličnosti s dalmatinskim privilegijama, ipak i londonska znatno zaostaju za njima, a engleski naučenjak *Stubbs* izrijeком kaže, da London u taj par još nije bio slobodna općina, već da je takovom postao tekar krajem XII. vijeka.¹⁹⁰

U Italiji ima se tražiti prototip građanske slobode, a općine talijanske pokazuju od davnine, upravo još iz rimskih vremena, neku sličnost s dalmatinskim, ili bolje reći obratno. Upoređivanje stoga je veoma blagodarno. Historici redovito jednoglasno hvale blagost Henrika V. spram talijanskih općina za njegove vojne od g. 1116. Privilegij, što ga je isti vladar dao *Turin*u, sastoji se međutim od jedne jedine prednosti, naime što grad nije trebao nikome da služi u vojsci niti da ikomu daje ikakvih pristojba, osim njemačkome caru. I odista, to je za onda bilo nešto znatnoga, jer eno i najveći njemački gradovi nijesu se mogli da oslobode jarma feudalnih gospodara svojih, te da se izravno podvrgnu vladaru. To i jeste glavni razlog nutarnjih borba gradskih, koje su uništile Köln, Mainz i druge gradove. Istina je, da su Milano i neki drugi lombardski gradovi bili od g. 1080. sasvim slobodni, pravi suvereni pod svojim konzulima, ali to nije bilo pravo zakonito stanje, nego uspjeh revolucije. Čim je Fridrik I. Barbarossa došao do snage, odmah je tom iznimnom stanju učinio kraj, dokinuvši silom gradsku slobodu na korist vladarskoga prava svoga: odsada pripadaše pravo daća, rata, kovanja novca i sudstva isključivo vladaru i njegovim ljudima. Treba konačno uvažiti još i to, da su se talijanski gradovi borili za slobodu svoju preko jednoga vijeka!¹⁹¹

Iz toga se jasno vidi, koliko li je slobode dao Koloman kao zakoniti kralj hrvatsko-dalmatinski primorskim gradovima. To je čin važan ne samo u hrvatskoj prošlosti, već i u općoj historiji političkih institucija, a gradskoga prava napose, kako smo iz upoređenja vidjeli

Preostalo nam je, da još proučimo dva izvora. Prvo jeste jedan nedatovani zapis nekoga nepoznatoga savremenika o prisegi kralja Kolomana i njegovih velikaša, kojom su se obvezali, da će čuvati »staru slobodu« Dalmacije, a drugo listina istoga kralja od g. 1111. kojom potvrđuje crkvi rapskoj privilegija i teritorij, podijeljen joj još od hrvatsko-dalmatinskoga kralja Petra Krešimira g. 1071.

U prvom se kaže: »Kralj Koloman, došavši u Zadar, sazove pred gradom sabor (curia), na kojem je, raspravljajući kako valja Dalmaciju očuvati u potpunosti i vječnoj slobodi, prisegao najprije on svojom rukom na četiri evanđelja, koja mu držiše moj otac biskup Grgur zadarski¹⁹² ovako: da ne će nikada ništa učiniti protiv stare slobode Dalmacije, niti joj nametati ijednoga biskupa ili po-

¹⁹⁰ o. c. p. 107. Gl. još Hegel o. c. vol. I. pg 59-62.

¹⁹¹ Za Italiju gl. Marczali: *Az Arpádok és Dalmácia*. Bdpst 1898 p. 49-50. *Lanzani*: *Storia dei comuni italiani dalle origini al 1313* (Storia politica d'Italia scritta da una società di amici sotto la direzione

di Pasquale Villari.) Milano 1882 p. 158-242.

¹⁹² »patre meo G. episcopo annitente«. G. nije nitko drugi već zadarski tadanji biskup Grgur. Prema onom »patre meo«, smijemo zaključiti, da je nepoznati pisac ovog zapisa bio *Zadranin*.

glavara (t.j. kneza),¹⁹³ nego samo da će potvrđivati koga budu sami izabrali. Potom prisegoše ovo isto i ovako na sveta četiri evanđelja ostrogonski nadbiskup Lovro, te biskupi Marcel vacki, Šimon pečujski, Matija vesprimski, Gjuro gjurski, Siksto varadinski, Fulberto kaločki i ostali biskupi Ugarske. A i velikaši svi prisegoše na ovo isto, ali ja malo komu od njih znam imena. Među ovima bjehu: palatin Ivan, Kledin, Marko, Saul, Saunik, Uguran, Teobald, Jandin i mnogi drugi, kojih imena budi nikada nijesam mario da saznam, budi, ako sam ih i znao, to sam ih zaboravio; no kada bih svima znao za ime, te ih htio nabrojiti, predugo bi izišlo ovo naše pismo, budući da je osim kralja i biskupa i velikaša priseglo na to isto još i mnoštvo satnika (centuriones). Onaj naime koji je udesio, da se Dalmacija (provincia Dalmatiae) predala kralju, htio je svakako da se osigura mnogim i odličnim ličnostima za sebe i svoje nasljednike¹⁹⁴ i njihove baštinike s obzirom na održavanje stare slobode. Na uspomenu pako ove potvrde kralj pokloni tri zlatna križa, jedan crkvi zadarskoj, drugi spljetskoj a treći rapskoj, na koje je bio i prisegao ono što smo kazali.¹⁹⁵ A pozvao je k sebi i plemiće pokrajine. Kada je tako sigurno mir utvrdio i svu zemlju naokolo razgledao, povratio se u Ugarsku.«

Na prvi je pogled jasno, da zapis ovaj popunjuje ljetopisnim načinom ono, što kazuje trogirski isprava. Koloman je nakon što su mu se svi dalmatinski gradovi i otoci predali sazvao na povratku iz Spljeta (negdje polovicom lipnja) sabor pred Zadrom, te je ondje pred svima još jednom svečano prisegao »slobodu Dalmacije«, to jest ona suglasna privilegija gradska, a poslije njega učiniše to i svi oni, koji su bili s njime. Iz zapisa jasno izlazi još i to, da je tada bilo s kraljem mnoštvo ugarskih plemića, upravo čitava vojska, jer se izrijekom ističu pored velikaša još i mnogobrojni satnici. Isto se tako govori o predaji Dalmacije kao o jednom činu, što se netom zbilo, kod čega se nesumnjivo nišani na sudjelovanje trogirskoga biskupa Ivana, kraljeva pouzdanika još od podsade zadarske. Samo tako bivaju nam jasne zaključne riječi nepoznatoga nam pisca, da je kralj prije nego li će se povratiti u Ugarsku »tako sigurno mir utvrdio.«

Prema tome zaključujem, da se ovaj zapis, koji znatno popunjuje trogirsku ispravu, ima datovati godinom 1107.¹⁹⁶

¹⁹³ »uel primatem«, prema smislu očito rdavo prepisano za staro-dalmatinsko priorem, jer »comes« bješe poglavar dalmatinskih gradova tek od Kolomanovih vremena. Treba uvažiti, da ovo nije zvanična isprava, već neke ruke ljetopisni zapis, po svoj prilici jednoga Zadrana, kojemu je naziv »comes« još stran bio. Izraz »prior« rabi u Dalmaciji još i kroz XII. vijek gl. Smičiklas II, 15, 16, 55.

¹⁹⁴ Po ovom se izrazu jasno vidi, da se može raditi samo o jednom crkvenom dostojanstveniku dalmatinskom, jer on jedini mogao je imati nasljednika.

¹⁹⁵ Kao da je zaboravljena trogirski crkva,

ili je biskup Ivan i njegova crkva napose od kralja obdarena.

¹⁹⁶ Ovo potvrđuje i ugarski historik XV. vijeka Bonfin (Dec. II. lib. 5. p. 239), koji nije poznavao ovaj zapis (Smičiklas II. p. 24). On piše: »... recepta Jadra, ceteros paulo post Dalmatas receptit, quos ut maiori diuturnioreque beneficio sibi obstringeret, ultro libertate donavit, item urbium templi donariis amplissimis excoluit.« Dakle Bonfin zna na osnovu sasvim drugih vrela, da je Koloman najprije uzeo Zadar, a onda Dalmaciji podijelio osobite slobodine, a crkve joj bogato obdario.

Medutim s ovim rezultatom kao da je u protuslovju rapska listina kralja Kolomana od g. III., koja glasi:

»Anno dominice incarnationis MCXI., indictione III., epacta VIII., concurrentibus VI. Ego Colmanus (!) dei gratia rex Ungarorum, per misericordiam dei potitus regno Dalmatie atque Chroatie, assentimus, et quantum ad nos pertinet, confirmamus Arbensi ecclesie suas parochias; iuppam sub alpibus suis cum terminis, a castro latine Murula vocitato, sclavonice autem Stenice, usque ad flumen Copriue, Cissam suis cum terminis, iuppam Liçe, iuppam Buçani et Boçachi, sicut semper habuisse per privilegium Cressimiri regis et idoneos testes, quos Paulus eiusdem ecclesie presul induxit, cōgnovimus; decrevimus quoque ad honorem et dignitatem illius ecclesie, investituras tam ecclesiarum, quam episcoporum et abbatum absque regis consilio, quemadmodum fuisse probavimus, fieri debere. Postea necessarium duximus cum utriusque regni universo consilio, ut qua libertate fruuntur clerici Ungarie, fruuntur et clerici Dalmatie, scilicet, ut qualiscunque potentie sigillo non constringantur, sed solo episcoporum et archidiaconorum suorum sigillo et iudicio lege canonum cogantur et iudicentur, hoc modo vero: decimationem quem ad modum in Ungaria accipiant. Pristaldus regis cum pristaldis episcoporum ex decimatione episcopi ipsi accipiant decimam partem, ex quo pristaldus regis dimidiam partem illius decimationis accipiat; pristaldi vero aliam dimidiam cum curiali comite sui episcopi per medium dividant, et sic curialis comes dimidiam sibi habeat, pristaldi vero aliam dimidiam inter se dividant Indictione IIII. Datum est hoc privilegium dicte Arbensi ecclesie per manus venerabilis Laurentii Strigoniensis archiepiscopi, perpetuo ex concessione Colmani regis Ungarie, Dalmatie atque Chroatie, in presentia suorum episcoporum ac comitum, quorum nomina hec sunt: Marcelli Waccensis (!) episcopi, Simonis Quinque ecclesiarum episcopi, Mathei Vesprimensis episcopi. Georgii Georensis episcopi, Sixsti Waradensis episcopi, Fulberti Collocensis episcopi. Comitum vero: Johannis palatini comitis, Cledini, Marci, Sauli, Saunici, Ugarani, Theobaldi, Jandini et quam plurium aliorum, Dalmatinorum episcoporum etiam asserentium et testificantium, per quorum testimonium probavit predictus presul, dicta Arbensis ecclesia semper ita habuisse: Cressencii Spalatensis archiepiscopi, Anastasii Thiniensis episcopi, Johannis Tragurensis episcopi, Boni Albensis episcopi, (Mar)ci¹⁹⁷ Jadrensis episcopi, Dominici Vegliensis episcopi, Petri Absorensis episcopi et generalis domini regis curie Et ut hoc privilegium ratum et stabile perpetuo maneat, nostro iubemus sigillo imprimi atque roborari«¹⁹⁸

¹⁹⁷ Na ovom velevažnom mjestu u originalu je praznina, jer je vidljivo samo ono krajno ci. Prema tome je ono (Mar) popunjeno ranijim prepisima, koji su još čitavo ime mogli čitati.

¹⁹⁸ Po originalu iz zemaljskoga arkiva izdao Bojničić: Listine XII vieka u zemaljskom arkivu (Vjestnik kr. zem. arkiva. Vol. I. (1899) p. 34—37.) Na listini visi pečat

s legendom »† Sigillum Colomani regis Ungarr«. Budući da je s ovom ispravom u najtješnoj svezi ona hrvatsko-dalmatinskoga kralja Petra Krešimira crkvi rapskoj od g. 1071., donijet čemo i nju: »† Anno ab incarnatione domini nostri Jesu Christi MLXXI, indictione VIII., die octava mensis iulii. Tempore domni Alexandri pape urbis Rome. Ego Cresimir, rex Dalmatinorum ac Chro-

Dok listina ova nije još bila poznata u originalu, sudili su o njoj povoljno. Tako piše Fejérpataky: »S obzirom na formu, redakciju i sadržaj, rapska se listina od g. III. još većma približuje onima, koje slijede formule diploma starih hrvatsko-dalmatinskih kraljeva, nego li ista trogirsko-krajevsko koja se potvrđuju slobostine, a koja nosi većma biljeg državnoga spisa. Sadržaj prve (t. j. rapske od g. III.) je različit; djelomice renovacija, obnova onih prava, koja je rapska biskupija već odavna uživala, po darovanju kralja Krešimira i drugih; djelomice opet darivanje novih prava i povlastica. Dalmatinskome svećenstvu daje takova prava, kakova uživa svećenstvo u Ugarskoj; drugi ga ne može citovati pred sud, već samo crkveni. Desetina ima se tako pobirati kao u Ugarskoj, naime biskupov pristav (pristaldus) zajedno s kraljevskim; određen je i način, kako da dijele. Ove kraljeve odredbe završuje nabranje svjedoka i formula pečaćenja.

»Listina, vjerna uredbi dalmatinskih povelja, počinje s formulom datuma, »anno dominice incarnationis MCXI., indictione IV, epacta nona, concurrentibus VI.« Ovo se datiranje potpuno podudara s onim u obim zoborskim listinama, samo što je kod rapske na početku, a kod onih u formuli sigilacije.« Iza toga upoređuje Fejérpataky obje rapske diplome, onu od g. 1071. i ovu od g. III., te zaključuje: »Iza toliko dokaza izvan svake je sumnje, da je rapska diploma zgotovljena po Krešimirovoj, ili biskupija je po njoj redigovala novu, koju je pokazala kraljevskoj kancelariji u svrhu potvrđenja i udaranja pečata.«¹⁹⁹

No otkad je g. 1895. nađen original, koji je danas vlasništvo kr. zemaljskoga arkiva u Zagrebu, okrenulo se mnijenje stručnjaka, i to ne samo glede Kolomanove listine od g. III., već i po onu Petra Krešimira od g. 1071.²⁰⁰

atorum, insimul meis cum principibus iustitiam Arbensis ecclesie retinentes et eam in protectione nostra suscipientes uolumus et perpetuo iure assentientes firmamus, ut dicta ecclesia habeat suas parochias, scilicet iuppam que fuit sub alpibus a castro latine Murula uocitato sclauonice Stenice usque ad flumen Copriue et ecclesiam sancti Georgii in Rawna, Kissam suis cum pertinentiis, tantum retinentes de iure suo paucas uillas Pagi: Pečani, Murowlani, Wlasići quas, et si pro malo habet, nouo dedimus episcopo Nonensi; iuppam Licche, iuppam Bučani et Bočachi. Et hoc statutum uolumus perpetuo inuiolabile manere, sicut semper a maioribus natu didicimus dicte iam ecclesie inuiolabile perstitisse. Quicumque igitur nostris de successoribus hoc priuilegium perturbare et ei uim inferre aliquo molimine atemptauerit, nostro iudicio pellatur a regno; de inferioribus sanctimus componere centum libras auri, regali curie medietatem.

Ad roborem et vigorem nostreque cartule dationis assentionisque iustitie mitram nominis nostri impressis litteris prelibate donamus ecclesie et nostri sigilli impressione firmando roboramus. Indictione VIII. Datum est hoc priuilegium Arbensi ecclesie in castro Belgrado per manus Johannis diaconi et domini regis notarii coram comuni curia«. Na listini visi posve nalični pečat onom Kolomanovom s natpisom: † Sigillum regis Cresimirri Dalm. ac Chro.« (Rački Doc. p. 87–88).

¹⁹⁹ Fejérpataky o. c. p. 77–81.

²⁰⁰ Prvi je posumnjao u vjerodostojnost isprave Petra Krešimira Radić (Može li se vjerovat u autentičnost Krešimirove listine priuilegija rapskoj biskupiji? Starohrvatska prosvjeta. VII (Knin 1903 p. 75–88). Ponačnije ističe nutarnje biljege sumnjivosti: 1. bespotrebno opetovanje indikcije; 2. »čudnovata i nečuvana, neobična i neozbiljna, a možda jedina svoje vrsti,

Tim se napose u jednoj na madžarskom jeziku napisanoj radnji zabavio Šufflay. Po njegovom mnijenju obje su rapske listine (»blizanke«) falzifikati i to sa slijedećih razloga: 1. Obje su listine napisane okruglom minuskulom (minuscule erecta), a trebalo bi da bude longobardsko pismo (bar ona od g 1071). 2. Oblik Krešimirove diplome neobičan je u dalmatinskoj diplomatskoj praksi; redovi naime teku paralelno s dužom stranom pergamene. Kratice su neobične, a neke jasno pokazuju na dobnije doba. 3. Kolomanova diploma ima isti oblik kao i Krešimirova, a iste su i kratice, samo nema u njoj traga longobardskom pismu; pisana je čistijom i kitnjastijom minuskulom Izgleda kao da je falzifikator htio imitovati ugarske isprave toga vremena, što je baš najsumnjivije, jer u to doba još nije toga bilo u dalmatinskoj praksi. 4. Krešimirovoj diplomi fale svjedoci, a pečat je također prije vladanja Zvonimirova u Hrvatskoj nepoznat. Legenda na pečatu jedinstvena je u cijeloj Evropi XI. vijeka. 5. Rapska biskupija nikada nije imala teritorija u Lici i Bužanima. Konačno zaključuje Šufflay, da falzifikati potječu iz g. 1367., kada ih je kralj Ludovik I. potvrdio na molbu rapskoga biskupa Hrizogona.²⁰¹

Nekim se od ovih razloga može prigovoriti, da su možda i suviše smion, jer je konačno ipak premalo originalnih isprava preostalo iz vremena hrvatske narodne dinastije, a još manje od kralja Kolomana, koje bi omogućile takove rezultate; naročito vrijedi to za prvi razlog, a donekle i za drugi, te za ono, što se kaže o pečatima prije kralja Zvonimira; pomanjkanje još nije dokaz. Ali oni ostali razlozi, naročito paleografsko-diplomatski, od kojih je neke već i Radić istaknuo, ne dadu se tako lako oboriti, već odista upućuju, da gledamo u obim ovim rapskim ispravama falzifikate XIV. vijeka.

kazna« za onoga, koji bi se ogriješio o pravima rapske crkve; 3. neobična koroboracija »s darom mitre, na kojoj su utisnuta slova kraljevskoga imena, što je osamljen primjer«; 4. pomanjkanje svjedoka (što je inače iznimka) s jednostavnim frazom »coram comuni curia«; 5. samo ova listina pozna notara hrvatskoga kraljevskoga dvora, koji ne piše po uobičajenom nalogu kraljevom (iussu domini regis); 6. ne ispisuje se ime Cresimir, već stavlja sigla C.; 7. jedino u ovoj se ispravi nazivlje Belgrad »castrum«, inače vazda urbs ili civitas; 8. što su posjedi rapske crkve u ovoj ispravi brojniji nego li u Kolomanovoj potvrdi (koju Radić smatra autentičnom) od g. 1111.; 9. ninska je biskupija osnovana tek 1075. Vanjski biljezi Radiću su ovi: 1. listina je suviše dobro sačuvana spram onih, što nam preostaše iz doba narodne dinastije, što se samo može tumačiti, da je po postanju mlada; 2. linije povučene ravnalom, vrlo su

malo i krivo potegnute; 3. pismo je vrlo nemarno, protiv običaja onoga vremena, jer ima rasura, pa popravljenih i ružno napisanih slova, te i tako pisanih, kako se to nije činilo u XI. vijeku, nego dobnije; 4. ima i velikih slova u sredini riječi (kao aRbensis). Radić zaključuje: »Ni po vanjskim ni po nutarnjim biljezima ne mogu da vjerujem u autentičnost Krešimirove biogradske listine privilegija rapskoj biskupiji dneva 8. srpnja 1071., koja se čuva u zemaljskom arhivu u Zagrebu: nego cijenim, da je to na temelju drugih Krešimirovih isprava, te Kolomanove potvrđnice izgubljene izvorne Krešimirove povelje, koja je morala opstojati, svršetkom XII. ili početkom XIII. vijeka patvorena isprava«.

²⁰¹ Sufflay: A két Arbei iker-oklevél. »Századok« 1905 p. 297-319. Prema tome bi obje ove listine bile patvorene u isto doba, kada i spljetska od 1103. (Gl. drugi dio ove radnje).

Jedino držim, da bi trebalo kod historičkoga razloga nešto opreznije postupati. Šufflay kaže ovako: »Svrha (falzifikacije) jeste jasna. Budući da je kralj Koloman svećenstvo dalmatinsko — po svoj prilici ne sasvim samovlasno — stavio pod zaštitu svojih zakona, falzifikator hoće još više, naime da se prava rapske crkve u Kolomanovoj diplomi protegnu i na desetinu po župama Ličkoj i Bužanskoj, dok se s listinom od g. 1071, kao sa pretpisom teren tek pripravlja. O tim pravima ostali izvori do sredine XIV. vijeka nigdje ne govore ništa, šta više, u koliko ima podataka, oni rapsku crkvu isključuju. Na vrlo važnom spljetskom sinodu od g. 1185., čiji je zadatak bio, da se nanovo ustanove granice svih crkva, što pripadahu spljetskoj nadbiskupiji, župe Liku i Bužane dobila je dijelom krbavska, dijelom senjska, a dijelom ninska biskupija. Da je Kolomanova diploma već onda postojala, odluka sinoda direktno bi vrijeđala prastara prava rapske biskupije, te se to ne bi nikako bez privole zainteresovanoga biskupa moglo dogoditi. Ali o tome nema govora. Te dvije župe g. 1185. nijesu pripadale rapskoj crkvi, dapače uopće ni zadarskoj nadbiskupiji. S time se slaže i vijest Tome arcidjaka spljetske crkve: »Vegliensis, Apsorensis et Arbensis episcopatus habuerint parochias suas in insulis suis«. ²⁰²

Ja mislim, da ovo baš ne mora potpuno sigurno stajati. Poznato je, da su Mlečani g. 1154. utemeljili u Zadru nadbiskupiju, kojoj su podredili kao suffragane otočne biskupije rapsku, osorsku i krčku, ²⁰³ naime one, koje su tada bile u njihovoj političkoj vlasti. Uslijed ovog čina, mogle su, dapače upravo morale nastati i promjene s teritorijem ovih biskupija, u koliko su se one prije g. 1154. protezale i u vladanje ugarsko-hrvatskih kraljeva. To su pak mogle biti biskupije krčka i rapska. Ako se naime jurisdikcija krčke biskupije nesumnjivo protezala na kopnene župe senjsku, vinodolsku, gatsku, plaščansku, modrušku i novigradsku, ²⁰⁴ zašto da se rapska nije mogla širiti bar po Podgorju, ako i ne još i po Lici, Bužanima i Bočacima.

Dašto, nakon uređenja posebne mletačke nadbiskupije u Zadru, nije više moglo ovako ostati. Poradi toga učini prvu promjenu kralj Gejza II., a onda sin njegov Stjepan III. koji podredi g. 1163. spljetskoj nadbiskupiji župe Krbavu, Bužane, Plaški, Vinodol, Modrušu i Novigrad, dok se za Liku i Podgorje ne kaže ništa. Nešto kasnije obnovi Stjepan III. biskupiju senjsku (između g. 1166. i 1169.), a g. 1185 utemelji spljetski crkveni sinod još i biskupiju krbavsku. Sada tekar bijahu uslijed ovih promjena definitivno uređene granice pojedinih biskupija, te tom prilikom zapadoše biskupiju senjsku župe Senj, Vinodol, Gatska i Bužani; Krbavsku Krbava, polovica Like, Novigrad, Drežnik Modruš, a ninsku Nin, Luka i druga polovica Like, dok se Podgorje i opet napose ne spominje. ²⁰⁵

²⁰² o. c. p. 317—318. (Toma ed. Rački p. 44.).

²⁰³ Smičiklas II. p. 76—79. Hvarska bješe samo kratko vrijeme pod zadarskom nadbiskupijom.

²⁰⁴ Toma o. c. 40. — Črnčić: Najsta poviest p. 34.

²⁰⁵ Upravo ovo cjepkanje i onako male Like možda upućuje, da je ona prije jedinstvena pripadala nekom drugomu, možda baš crkvi rapskoj. — Bočaci (oko Kosinja), pripadoše sa susjednim Bužanima zacijelo Senju,

Iz ovoga se razlaganja vidi, da upravo ne mora da stoji ona tvrdnja Šufflayeva, kao da bi stariji spomenici potpuno isključivali jurisdikciju rapske biskupije na hrvatskom kopnu a naročito po Podgorju.²⁰⁶

No uza sve to još nije sumnjivosti nestalo s rapske listine; ona se poglavito osniva na paleografsko-diplomatskoj strani isprave, pa tako historička strana nije od odlučne važnosti. Iz toga pak, što se ispravi samoj ne mora upravo nužno s razlogom spočitnuti potpuna netočnost u historičkim podacima, naslućujem jedino to, da se falzifikator po svoj prilici poslužio i pravim listinama kraljeva Petra Krešimira i Kolomana. U opstanak autentične listine prvoga ugarsko-hrvatskoga kralja držim, da se nikako ne može posumnjati. Pa stoga moglo bi se pomisliti, da se ona g. 1367. nije više nalazila u originalu u posjedu rapske crkve, budi što su je Mlečani oteali, budi što je za kakove nesreće ili požara propala. Otok Rab pako ostao je neprekidno u mletačkoj vlasti od g. 1115. do 1318. Prema tome dakle sačuvao se možda samo neki prijepis ili izvadak bivše kraljeve listine. S time opet biskup rapski nije mogao da stupi pred kralja Ludovika I., pa se uslijed toga našao ponukanim, da ili sam, ili po kome drugome dade falzifikovati one dvije isprave. Više je nego samo vjerojatno, da je tom prilikom štogod i dodano, kako glede teritorija, tako i glede nekih prava i pobiranja desetine rapske crkve. No da li se falzifikator (koji je svakako radio sporazumno s biskupom) drznuo posvema izmisliti, da se rapska crkva još pred dvjesto godina u tolikoj mjeri protezala po hrvatskom kopnu, ipak se ne može tako sigurno ustvrditi.²⁰⁷

Osim ove hipotetične isprave Kolomanove, falzifikator nesumnjivo se poslužio i onim anonimnim mletačkim zapisom, kako to bjelodano dokazuje isti slijed ugarskih biskupa i velikaša. Međutim kod niza dalmatinskih biskupa, kod kojega se posla mogao poslužiti i pravom Kolomanovom diplomom, učinio je znatnu pogrešku, što kao zadarskoga biskupa spominje Marka mjesto Grgura. Taj nam je zajamčen još i za g. 1111. jednom originalnom kraljevom listinom.²⁰⁸

Da zamete trag, budući da je prava Kolomanova listina mogla jedino g. 1107. biti datirana, falzifikator je i datum izopačio, a taj se začudo posve slaže s onim Kolomanove diplome zoborskoj opatiji.²⁰⁹

Prema tome zaključujem, da je rapska Kolomanova diploma (kao i ona Petra Krešimira od g. 1071.) falzifikat XIV. vijeka. te da se njome, naročito u pitanju hronologije, ne možemo poslužiti kao vjerodostojnim izvorom.

²⁰⁶ Čini se dapače prema dvim listinama, da su rapski biskupi još i iza g. 1154. imali neku vlast u Jablancu, i to g. 1179. (Smičiklas II. p. 160--161) i 1251. (o. c. IV, p. 450--451)

²⁰⁷ Iz ove prave hipotetične Kolomanove isprave mogle bi možda potjecati stavke »per misericordiam dei potitus regno Dalmatiae atque Croatiae«, ili »cum utriusque regni (Hrv. Dalm. i Ugar.) universo consilio« i još koji, budući, da ih u XIV. vijeku sam po sebi nitko nije (uslijed drugoga

duha vremena, zapravo ugarskoga) ni mogao izmisliti.

²⁰⁸ Fejérpataky o. c. p. 44., ispisano »Gregorius Jadertinus«.

²⁰⁹ ibidem: »Anno M. C. XI. concurrente VI., epacta nona, indictione IIII.« Nije ništa nemoguće, da se rapski biskup, kao podanik ugarsko-hrvatskoga kralja od g. 1358. dalje mogao upoznati (naročito ako se za to zanimao), s ugarskim Kolomanovim listinama.

Zaključak.

Skupimo konačno sve postignute rezultate u jedno :

1. Kralj Koloman poveo je isključivo g. 1107. dalmatinsku vojnu svoju. Započeo je podsadom Zadra, onda je nakon predaje istoga okrenuo na Trogir i Spljet. Poslije toga predali su mu se otoci Rab, Osor, Cres i Krk.

2. Za slijed predaje gradova kralju Kolomanu mnogo je bistriji i pouzdaniji izvor anonimni životopisac blaženoga Ivana biskupa trogirskoga, nego li Toma arciđakon spljetski.

3. Za godinu, kad se Dalmacija predala Kolomanu, najpouzdaniji je izvor grobni napis opatice Vekenegge od g. 1111.

4. Listina kralja Kolomana crkvi spljetskoj od 15. lipnja 1103. jeste falzifikat XIV. vijeka.

5. Druga navala na Rab, kako je pripovijeda biskup Juraj Kostica, pada jedino u doba Kolomanovo g. 1107.

6. Dalmatinski gradovi smatrali su se za Kolomanove okupacije vlasništvom carstva byzantinskoga.

7. Car Aleksij Komnen odstupi ih u ime odštete za savez protiv hercega normanskoga Boemunda kralju Kolomanu.

8. Papa Paschal II. odobravao je Kolomanovu hrvatsko-dalmatinsku politiku.

9. Herceg Almoš zavadio se s Kolomanom radi krune hrvatsko-dalmatinske.

10. Koloman izdao je svim dalmatinskim gradovima, biskupijama i otocima nalična privilegija g. 1107.

11. Trogirski gradska diploma nije izdana g. 1108., nego 1107., te je izdana od Lucija po jednom dosta rdavom prijepisu.

12. Rapska listina od g. 1111. jeste falzifikat XIV. vijeka, te ne može da bude niti izvor niti osnov za hronologiju Kolomanove dalmatinske vojne.

Dr. Ferdo pl. Šišić.